

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

De betekenis van groene burgerinitiatieven

Analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland

T.J.M. Mattijssen, A.E. Buijs, B.H.M. Elands & R.I. van Dam

| WOt-rapport 127

WAGENINGEN UR
For quality of life

De betekenis van groene burgerinitiatieven

Dit rapport is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

De reeks 'Wot-rapporten' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

Wot-rapport 127 is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Het PBL is een inhoudelijk onafhankelijk onderzoeksinstituut op het gebied van milieu, natuur en ruimte, zoals gewaarborgd in de Aanwijzingen voor de Planbureaus, Staatscourant 3200, 21 februari 2012.

Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurverkenning, Balans van de Leefomgeving en andere thematische verkenningen.

Het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (EZ).

De betekenis van groene burgerinitiatieven

Analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland

T.J.M. Mattijssen, A.E. Buijs, B.H.M. Elands & R.I. van Dam

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, december 2015

WOt-rapport 127

ISSN 1871-028X

Referaat

T.J.M. Mattijssen, A.E. Buijs, B.H.M. Elands & R.I. van Dam (2015). De betekenis van groene burgerinitiatieven; analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR. WOt-rapport 127. 110 blz.; 5 fig.; 14 tab.; 89 ref; 2 Bijlagen.

Het natuurbeheer in Nederland is de laatste jaren gekanteld en het dominante beleidsdiscours is verschoven van het 'creëren van diensten voor burgers' naar het 'scheppen van waarden met burgers'. Op basis van 264 initiatieven is een typologie van soorten groene burgerinitiatieven ontwikkeld. Voor elk type beschrijven we de belangrijkste ecologische- en sociale doelen, hun activiteiten, hulpbronnen en de gepercipieerde effecten van de initiatieven. De meerderheid van de initiatieven dragen op een directe, fysieke manier bij aan bescherming en beheer van groene gebieden. Een omvangrijke minderheid richt zich vooral op bewustwording, educatie of natuurbeleving. Ten slotte richt een groep initiatieven zich op het beïnvloeden van het beleid en geeft daarmee kritische reflectie op het natuurbeleid. De beschikbaarheid van subsidie en de aanwezigheid van cultureel kapitaal zijn belangrijke hulpbronnen voor de initiatieven.

Trefwoorden: natuurbeleid, burgerinitiatief, burgerparticipatie, participatiesamenleving, draagvlak, betrokkenheid, governance, evaluatie.

Abstract

T.J.M. Mattijssen, A.E. Buijs, B.H.M. Elands & R.I. van Dam (2015). The significance of green citizens' initiatives: analysis of the characteristics and effects of 264 initiatives in the Netherlands. Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment, WOt-rapport 127. 110 p; 5 Figs; 14 Tabs; 89 Refs; 2 Annexes.

In recent years conservation management in the Netherlands has undergone a transformation and the dominant policy discourse has shifted from 'creating services for the public' to 'creating value with the public'. A typology of green citizens' initiatives was developed based on an analysis of 264 initiatives. For each type we describe the most important ecological and social objectives, activities and resources, and the perceived effects of the initiatives. The majority of the initiatives make a direct physical contribution to the protection and management of green spaces. A considerable minority focus primarily on awareness-raising, education or the enjoyment of nature. Lastly, there is a group of initiatives that aim to influence policy and stimulate critical reflection on nature policy. The availability of grants and the presence of cultural capital are important resources for the initiatives.

Keywords: nature policy, citizens' initiative, citizen participation, civil society, public support, involvement, governance, evaluation

Auteurs: Thomas Mattijssen, Arjen Buijs, Rosalie van Dam (Alterra Wageningen UR)
Birgit Elands (Leerstoelgroep Bos- en Natuurbeleid, Wageningen Universiteit)

Foto omslag: Martijn de Jonge (www.martijndejonge.nl)

© 2015 **Alterra Wageningen UR**
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 48 07 00;
e-mail: info.alterra@wur.nl

**Leerstoelgroep Bos- en Natuurbeleid,
Wageningen Universiteit**
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 48 61 92; e-mail: office.fnp@wur.nl

De reeks WOt-rapporten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit rapport is verkrijgbaar bij het secretariaat. De publicatie is ook te downloaden via www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu.

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 48 54 71; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

In 2011 bracht het Planbureau voor de Leefomgeving het signalenrapport 'De energieke samenleving' uit, waarin werd verteld dat de in de maatschappij aanwezige creativiteit en innovatiekracht van burgers en bedrijven kansen biedt voor 'groene groei'. Bovendien werd gesteld dat het inzetten van deze energieke samenleving een aanpassing vraagt in het denken en doen van de rijksoverheid. Sindsdien hebben bestuurders het gedachtengoed van de energieke samenleving omarmd en bestaan er bij hen soms grote verwachtingen over wat burgers kunnen bijdragen aan doelen van het overheidsbeleid. Dat geldt ook voor het rijksnatuurbeleid. De 'Rijksnatuurvisie 2014 Natuurlijk verder' verlegt de aandacht van bescherming van natuur tegen de samenleving naar versterking van natuur dóór de samenleving en stelt dat om een betere natuur te bereiken een andere rol van burgers en bedrijven nodig is. Toch is het nog maar de vraag wat de bijdrage van energieke burgers aan de doelen van het natuurbeleid kan zijn. De Natuurverkenning 2010-2040 van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) maakte immers duidelijk dat er verschillende kijkrichtingen op natuur naast elkaar bestaan. Die kunnen elkaar versterken, maar soms ook elkaar in de weg zitten.

Dit rapport geeft een overzicht van groene burgerinitiatieven en wat ze zoal beogen te bereiken. Het laat zien dat de diversiteit groot is. Er zijn groepen die werken aan beheer van natuur en landschap. Daarvan is te verwachten dat ze concreet bijdragen aan natuurdoelen van de overheid. Maar wat te denken van groepen die zich richten op groenbeleving en buurtgroen? Daar ligt de nadruk op de gebruiksdoelen van groen en het vergroten van natuurbetrokkenheid. Spoort dat echt met democratisch vastgesteld beleid? De onderzoekers wijzen op het belang van politieke groepen die het beleid zelf willen beïnvloeden. Het is geen eenduidig, maar wel een helder antwoord dat dit rapport geeft op de vraag hoe beleidsmakers om zouden moeten gaan met groene burgerinitiatieven. Elk van de onderscheiden typen kan een bijdrage leveren, maar vraagt steeds een andere benadering van bestuurders.

Wij willen alle leden van de klankbordgroep van het project 'Monitoring Energieke Samenleving' bedanken. Zij hebben ons met advies bijgestaan en hebben kritisch gereflecteerd op eerdere versies van dit rapport: Suus Boerma (Staatsbosbeheer), Froukje Boonstra (Alterra Wageningen UR), Patricia Braaksma (Ministerie van Economische Zaken), Annemarth Idenburg (WRR), Kris van Koppen (Wageningen University), Eeke Landman-Sinnema (Ministerie van Economische Zaken), Sonja Kruitwagen (PBL) en Ger van den Oetelaar (Stichting Ark).

Verder ook een bijzondere dank aan de respondenten die de onderzoekers bij een groot aantal initiatieven telefonisch te woord wilden staan. Zonder hun bijdragen had geen goede verdiepende analyse uitgevoerd kunnen worden en was het hoofdstuk over effecten nooit zo interessant geworden als het nu is. Ook dank aan diverse contacten, collega's en anderen die op onze oproepen via sociale media en internet hebben gereageerd en op deze wijze een groot aantal initiatieven van groene zelf-governance hebben aangedragen. Daarnaast ook Marieke Meesters bedankt, die als deel van een stage-opdracht 21 telefonische interviews heeft uitgevoerd voor de verdiepende analyse. Ten slotte willen we Rikke Arnouts en Kris van Koppen bedanken die als externe referenten een conceptversie van het rapport hebben beoordeeld.

Hans Farjon & Janneke Vader

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
Summary	13
1 Inleiding	17
1.1 Introductie	17
1.2 Probleemstelling	17
1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen	21
1.4 Leeswijzer	22
2 Analytisch raamwerk	23
2.1 Beleidsarrangementenbenadering	23
2.2 Dimensies van onderzoek	23
2.3 Kenmerken van analyse	25
3 Methode	27
3.1 Onderzoeksopzet	27
3.2 Inventarisatie	27
3.2.1 Verzameling van initiatieven	27
3.2.2 Selectieprocedure	28
3.2.3 Analyse	29
3.3 Verdiepende analyse	29
3.4 Integratie	31
4 Kenmerken van groene zelf-governance	33
4.1 Algemene kenmerken	33
4.2 Doelstellingen	34
4.3 Actoren	37
4.4 Spelregels	38
4.5 Hulpbronnen	39
4.6 Activiteiten	41
5 Typologie van groene zelf-governance	43
5.1 Inleiding	43
5.1.1 Overzicht en verantwoording	43
5.2 Natuurbeheer en ontwikkeling	46
5.2.1 Natuurbeheer	46
5.2.2 Natuurontwikkeling	48
5.2.3 Soortbescherming	49
5.2.4 Eigenaarschap	51
5.2.5 Sociaal-maatschappelijk	52
5.3 Gebruiksgroen	55
5.3.1 Buurtgroen	55
5.3.2 Groenbeleving	57
5.4 Groenpolitiek	59
5.4.1 Politiek	59
5.4.2 Verbrede politiek	62
5.5 Breed	63

6	Omvang en effecten van groene zelf-governance	65
6.1	Mobilisatiekracht: aantal, oppervlakte en omvang van de initiatieven	65
6.2	Soorten effecten	69
6.2.1	Ecologie en natuurbescherming	69
6.2.2	Cultuurhistorie en landschap	70
6.2.3	Gebruik en recreatie	71
6.2.4	Voedsel	72
6.2.5	Bewustwording en educatie	72
6.2.6	Betrokkenheid	73
6.2.7	Sociale cohesie	73
6.2.8	Gezondheid	74
6.2.9	Overige effecten	75
6.3	Effecten per type	75
6.3.1	Ecologie en natuurbescherming	75
6.3.2	Cultuurhistorie en landschap	76
6.3.3	Gebruik en recreatie	77
6.3.4	Voedsel	78
6.3.5	Bewustwording en educatie	78
6.3.6	Betrokkenheid	79
6.3.7	Sociale cohesie	79
6.3.8	Gezondheid	80
6.4	Overzicht	81
7	Conclusies en relevantie voor beleid	83
7.1	Brede doelen, gericht op beschermen, ervaren en beïnvloeden	83
7.2	Waardecreatie door groene burgerinitiatieven	85
7.3	Bijdrage aan het natuurbeleid	85
7.4	Traditionele netwerken en subsidies	87
7.5	De kracht van groene zelf-governance	87
7.6	Monitoring en ander onderzoek naar groene burgerinitiatieven	90
7.7	Conclusie	91
	Literatuur	93
	Verantwoording	97
Bijlage 1	Bronnen van de inventarisatie	99
Bijlage 2	Lijst van initiatieven	101

Samenvatting

Het natuurbeheer in Nederland is de laatste jaren gekanteld. De recent gepubliceerde Rijksnatuurvisie benadrukt het belang van de vermaatschappelijking van het natuurbeleid. Het dominante beleidsdiscours is verschoven van het 'creëren van diensten voor burgers' naar het 'scheppen van waarden met burgers'. Op basis van 264 groene burgerinitiatieven analyseren wij de kansen en belemmeringen van de zelforganisatie door burgers in het groene domein.

Grote diversiteit in groen burgerinitiatief

Binnen groene burgerinitiatieven gaan enthousiaste, betrokken en vaak deskundige burgers aan de slag om groene gebieden die waardevol voor hen zijn te beschermen en te beheren. Zij doen dit met een grote diversiteit aan doelen, middelen en strategieën, variërend van honderden groene buurtuinen tot enkele iconische initiatieven zoals De Dommelbimd in Noord-Brabant. Deze diversiteit aan initiatieven kan het best beschreven worden op basis van drie assen van betrokkenheid:

- *Beschermen*. Groepen die de nadruk leggen op fysieke activiteiten om ecologische en/of cultuurhistorische waardevol groen te beheren of te ontwikkelen.
- *Beleven*: groepen die zich primair richten op fysieke activiteiten om groen te beheren, waarbij gebruiksdoelen centraal staan en/of het groen primair een gebruiksfunctie heeft.
- *Beïnvloeden*: Politieke groepen die proberen hun groene doelstellingen te realiseren door beleid en beheer te beïnvloeden. Vaak verzetten zij zich tegen bestaand beleid, soms ook tegen de dominante invulling van het natuurbeleid.

Binnen deze drie assen hebben we tien verschillende ideaaltypische vormen van burgerinitiatief benoemd (tabel S1).

Tabel S1

Korte beschrijving van de typen groene zelf-governance

Type	Omschrijving
Beschermen	Natuurbeheer en ontwikkeling
Natuurbeheer	Beheren, realiseren en/of beschermen van ecologisch waardevol groen
Natuurontwikkeling	Creëren ecologisch waardevol nieuw groen, vaak met ingrijpende functieverandering.
Soortbescherming	Beschermen van ecologisch of maatschappelijk waardevolle soorten, vaak met monitoring.
Eigenaarschap	Burgers hebben formeel eigenaarschap verworven over een bepaald gebied.
Sociaal-maatschappelijk	Combinatie van natuurbeheer en/of natuurontwikkeling met sociaal doel, bijvoorbeeld zorg.
Beleven	Gebruiksgroen
Buurtgroen	Omwonenden beheren gebruiksgroen binnen de bebouwde kom. Vaak nadruk op sociale cohesie.
Groenbeleving	Beleving van natuur staat centraal, vaak naast bevorderen van bewustwording en betrokkenheid.
Beïnvloeden	Groenpolitiek
Politiek	Activiteiten richten vooral op beleidsbeïnvloeding via planvorming of protestacties.
Verbrede politiek	Politieke groepen die vanuit strategisch oogpunt het gebied ook beheren of ontwikkelen.
Breed	Breed
Breed	Grote langdurig bestaande groepen met brede doelen, vaak opgesplitst in meerdere werkgroepen.

Doelen en gepercipieerde effecten

Zoals de naam al suggereert, richten groene burgerinitiatieven zich primair op groene doelen. Het soort groen verschilt daarbij echter sterk. Vijfenzestig procent van de initiatieven richt zich op het versterken van de ecologische waarde van groen, en draagt daarmee bij aan het omvormen van grijze naar groene ruimte of het verbeteren van de ecologische kwaliteit van bestaand groen. Tien procent richt zich exclusief op het nationaal natuurnetwerk. Maar niet alle burgerinitiatieven richten zich op ecologisch waardevol geachte natuur. Een substantiële minderheid richt zich op meer sociale doelen,

zoals bewustwording en educatie (30%) of sociale cohesie (10%). Zij proberen bij te dragen aan de belangstelling en waardering voor de groene omgeving, maar ook aan het opdoen van kennis en vaardigheden doordat mensen bijvoorbeeld leren tuinieren of wilgenknoten. Daarbij is vaak sprake van een kruisbestuiving tussen de verschillende doelen en effecten. Zo dragen groepen die zich vooral richten op beleving en gebruik vaak ook bij aan de groene of ecologische waarde van het gebied. En terwijl de sociale doelen bij lang niet alle groepen expliciet benoemd worden, dragen veel initiatieven wel degelijk bij aan sociale waarden als bewustwording en sociale cohesie. De gepercipieerde effecten per type burgerinitiatief staat vermeld in tabel S2.

Tabel S2

Belangrijkste effecten per type burgerinitiatief.

Type	Aantal initiatieven	Aantal hectare	Ecologie en natuurbescherming	Gebruik en beleving	Bewustwording en educatie
Natuurbeheer en ontwikkeling					
Natuurbeheer	Veel	1,5 - 12	++	+	+
Natuurontwikkeling	Weinig	1 - 8	+	0	0
Soortbescherming	Redelijk veel	0,1 - 10	+	0	+
Eigenaarschap	Weinig	1,5 - 20	+	0	0
Sociaal-maatschappelijk	Redelijk veel	2 - 15	+	+	++
Gebruiksgroen					
Buurtgroen	Zeer veel	0,1 - 1,5	+	++	+
Groenbeleving	Redelijk veel	0,1 - 3	0/-	+	+
Groenpolitiek					
Politiek	Veel	0,1 - 1000	++	+	++
Verbrede politiek	Redelijk veel	0,1 - 500	+	+	+
Breed					
Breed	Redelijk veel	5 - 40	+	0	+

Naast hun groene en sociale effecten hebben burgerinitiatieven ook een belangrijke innovatieve waarde. De grote diversiteit in burgerinitiatieven en hun soms afwijkende visie op natuur draagt bij aan reflectie op en thematische verbreding van het natuurbeheer. Dit geldt zeker voor de politieke groepen, die in veel studies van burgerinitiatieven ten onrechte buiten beschouwing worden gelaten. Kritische burgers vervullen een belangrijke corrigerende functie in een democratie en kunnen voorkomen dat de besluitvorming 'zelfreferentieel' wordt en losgezongen raakt van de samenleving. Ook groepen die zich richten op eigenaarschap, de brede groepen en de natuurontwikkelingsgroepen zijn een bron van inspiratie en vernieuwing voor de bestaande, geïnstitutionaliseerde visies en financieringsmechanismen.

Netwerken, financiering en dilemma's

De diversiteit binnen groene burgerinitiatieven maakt het onmogelijk voor beleidsmakers om zich met generiek beleid tot dergelijke initiatieven te verhouden. De doelen van de meeste groene burgerinitiatieven sluiten op zijn minst deels aan bij de doelen van overheden en terreinbeherende organisaties. Maar veel andere initiatieven hebben juist bredere doelen of richten zich op een ander soort groen. Dergelijke brede doelen vragen om een flexibele opstelling van ambtenaren en natuurbeheerders. Succesvolle samenwerking ontstaat alleen als recht wordt gedaan aan de visies en belangen van burgers en energie wordt gestoken in het ontwikkelen van gemeenschappelijke ambities op basis van de wederzijdse belangen en interesses.

Maar de brede doelen van zelf-governance leiden ook tot dilemma's. De activiteiten van groepen die zich met name op de gebruiksfunctie van groen richten kunnen contraproductief zijn voor de biodiversiteit in een gebied. In dergelijke situaties maken groene burgerinitiatieven een spanningsveld zichtbaar binnen het beleid tussen doelen rondom ecologische bescherming en doelen rondom vermaatschappelijking. Daarbij rijst de vraag waar de belangenafweging dan plaats dient te vinden over deze tegenstrijdige doelen. Is de overheid dan aan zet, als vertegenwoordiger van het algemeen

belang en de representatieve democratie? Of is de burger aan zet, als direct betrokkene en als vertegenwoordiger van de participatieve democratie? Een nader dilemma bestaat in het belang van cultureel kapitaal voor het starten van een succesvol burgerinitiatief. Initiatiefnemers moeten beschikken over goede organisatievaardigheden en sociale netwerken. Dergelijk cultureel kapitaal is niet gelijkmatig verdeeld in de samenleving. Een groeiende verantwoordelijkheid voor burgergroepen en een afnemende rol van de overheid als (her)verdeler van maatschappelijk waardevolle goederen zoals kwalitatief hoogwaardig groen zou kunnen leiden tot een ongelijke verdeling van dit groen.

Groene zelf-governance blijkt uit onze studie sterk afhankelijk van een goed netwerk en externe financieringsbronnen. Overheden blijven daarbij een zeer belangrijke actor. Overheden zijn nog steeds met afstand de belangrijkste financier, ze zijn vaak eigenaar van de grond en ze zijn belangrijk voor de formele procedures, zoals de verlening van vergunningen. Het grote belang van overheids-netwerken en subsidies wijst ook op de gevoeligheid van groene zelf-governance voor beleidsontwikkelingen in zowel het natuur- en landschapsbeleid als bij aanpalende beleidsvelden. De teruglopende financieringsbronnen vanuit zowel het groene domein als vanuit bijvoorbeeld het welzijnsbeleid wordt door veel initiatieven gezien als een belangrijke bedreiging voor de continuïteit. De dominantie van het 'Natuur in handen van mensen' discours in het huidige beleid lijkt daarmee enigszins op gespannen voet te staan met de moeite die veel groene burgerinitiatieven in de praktijk hebben met het vinden van financiering of het voldoen aan regelgeving.

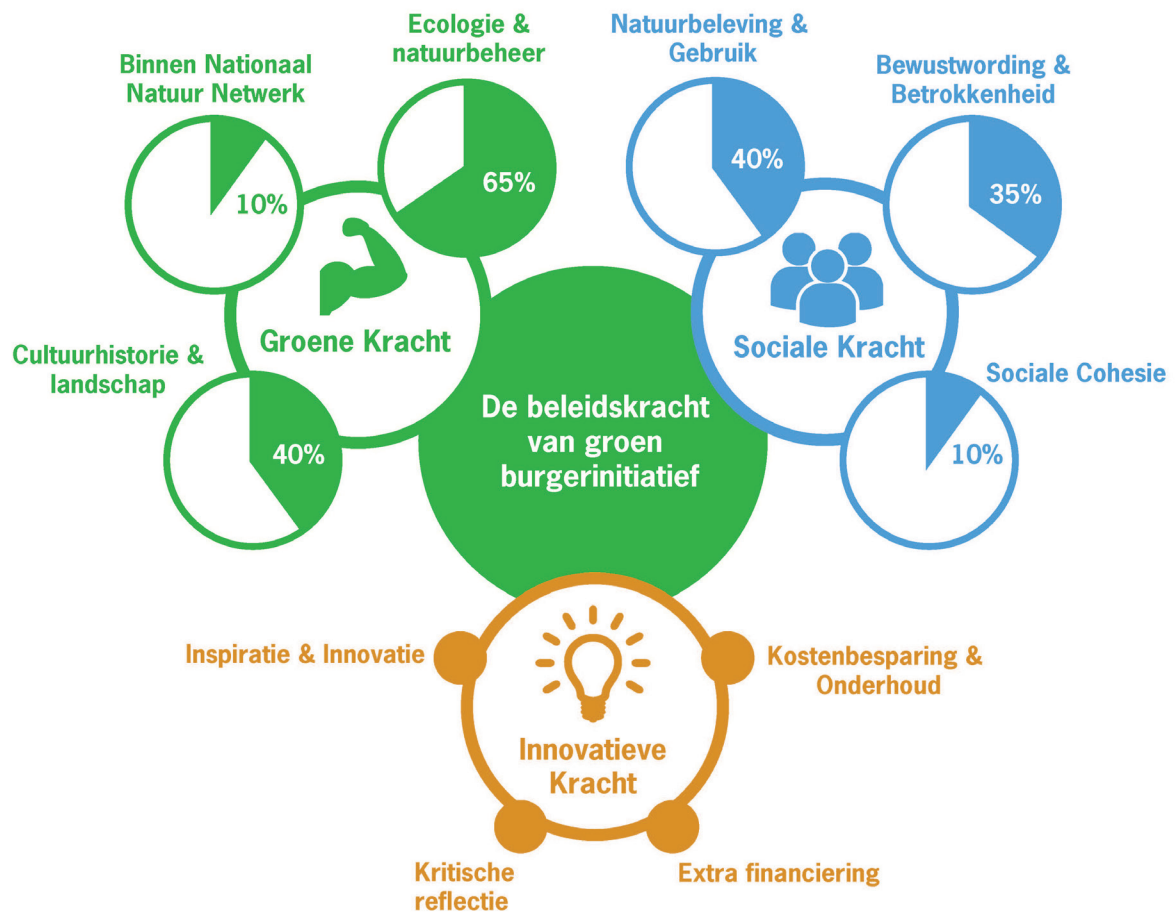
Kenmerken van groene burgerinitiatieven

	Omvang			Institutionalisering		Financiering				
	Aantal initiatieven	Aantal hectare	Aantal vrijwilligers	Omvang netwerk	Leeftijd initiatief	Overheids-subsidies	Sponsoring bedrijfsleven	Particulieren	Eigen geld	
Natuurbeheer & ontwikkeling										
Natuurbeheer	3	4	3	2	3	2	1	1	1	
Natuurontwikkeling	1	2	2	2	1	4	2	1	0	
Soortbescherming	2	2	3	2	2	2	1	2	0	
Eigenaarschap	1	4	3	3	2	3	2	1	2	
Sociaal-maatschappelijk	2	2	3	3	3	2	2	2	1	
Gebruiksgroen										
Buurtgroen	4	1	1	1	1	1	1	0	1	
Groenbeleving	2	2	1	2	2	2	1	1	1	
Groenpolitiek										
Politiek	3	4	3	3	2	2	1	2	2	
Verbrede politiek	2	4	3	3	2	2	1	2	2	
Breed										
Breed	2	4	4	4	4	3	2	2	1	

Monitoring effecten energieke samenleving
Op basis van 264 initiatieven
Info: arjen.buijs@wur.nl

Kenmerken van groene burgerinitiatieven

*Percentage onderdeel doel van initiatieven

Monitoring effecten energieke samenleving
Info: arjen.buijs@wur.nl

De beleidskracht van groen burgerinitiatief.

Summary

In recent years conservation management practice in the Netherlands has been transformed. The recently published government vision on nature emphasises the deinstitutionalisation of nature policy and the dominant policy discourse has shifted from 'creating services for the public' to 'creating value with the public'. Drawing on information about 264 green citizens' initiatives, we analyse the opportunities and constraints of self-organisation by citizens in the green domain.

Wide diversity of green citizens' initiatives

Green citizens' initiatives are initiatives in which enthusiastic, committed and often well-informed citizens act to protect and manage green spaces of value to them. They do this with a range of different objectives, means and strategies. The nature of these projects varies from the hundreds of neighbourhood gardens to a few iconic initiatives, such as De Dommelbimd in the province of Noord-Brabant. This diversity of initiatives can best be described by breaking them down into three axes of involvement:

- *Protection*: groups that emphasise physical activities to manage or develop the ecological and/or heritage qualities of green spaces.
- *Enjoyment*: groups that focus primarily on physical activities to manage green spaces in which the use of the area is the main concern and/or conservation is not the main function of the area.
- *Influence*: political groups that try to achieve their green objectives by influencing policy and management. They often oppose existing policy, and sometimes even the dominant principles of nature policy.

Within these three axes we identify ten ideal types of citizens' initiative (Table S1).

Table S1

Forms of citizens' initiatives and their objectives

Type	Description
Protection	Conservation management and habitat creation
Conservation management	Manage, create and/or protect ecologically valuable green space
Habitat creation	Create new ecologically valuable green space, often involving a radical change of use
Species protection	Protect ecologically or socially valuable species, often with monitoring
Ownership	Citizens have acquired formal ownership of a particular area
Social	Combination of conservation management and/or habitat creation with a social objective, such as care
Enjoyment	Activity green space
Neighbourhood green space	Local residents manage functional green space in an urban area, often with an emphasis on social cohesion
Enjoyment of green space	The main aim is enjoyment of nature, and often also awareness-raising and engagement
Influence	Green politics
Political	Activities are geared primarily to influencing policy via plans and protests
Wider political	Political groups manage or develop the area for strategic reasons
Broad	Broad
Broad	Large long-standing groups with broad goals, often divided into several working groups

Aims and perceived effects

As the name suggests, green citizens' initiatives have mainly 'green' objectives, but the type of 'green' involved can be of many different kinds. Of all these initiatives, 65% have ecological objectives and seek to turn 'grey' areas into 'green' areas or improve the ecological quality of existing green spaces; 10% concern only areas within the National Ecological Network. But not all citizens' initiatives have an ecological or nature conservation objective. A substantial minority have more social objectives, such as awareness-raising and education (30%) or social cohesion (10%). They try to raise people's

interest in and appreciation of the green environment, or teach them new skills and give them new experiences, such as learning to garden or pollard willows. These initiatives often have a mix of different aims and effects. For example, groups concerned mainly with enjoyment and activities often also contribute to the green or ecological values of the area. And although many groups do not explicitly claim to pursue social objectives, their activities often contribute to social values like awareness-raising and social cohesion. The perceived effects of each type of citizens' initiative are listed in Table S2.

Table S2

Main effects of each type of citizens' initiative

Type	No. initiatives	No. hectares	Ecology and nature protection	Use and enjoyment	Awareness-raising and education
Conservation management and habitat creation					
Conservation management	Many	1.5–12	++	+	+
Habitat creation	Few	1–8	+	0	0
Species protection	Relatively many	0.1–10	+	0	+
Ownership	Few	1.5–20	+	0	0
Social	Relatively many	2–15	+	+	++
Functional green space					
Neighbourhood green space	Very many	0.1–1.5	+	++	+
Enjoyment of green space	Relatively many	0.1–3	0/-	+	+
Green politics					
Political	Many	0.1–1000	++	+	++
Wider political	Relatively many	0.1–500	+	+	+
Broad					
Broad	Relatively many	5–40	+	0	+

Besides their green and social effects, citizens' initiatives also have a significant innovative value. The wide diversity of citizens' initiatives and their sometimes divergent visions on nature provide material for reflection and for broadening the scope of conservation management. This is certainly the case for political groups, which are unjustifiably left out of many studies of citizens' initiatives. In a democracy critical citizens have an important corrective function and can prevent decision making becoming 'self-referential' and divorced from society. Groups that seek ownership, the broad groups and the habitat creation groups are also a source of inspiration and innovation for existing, institutionalised visions and funding mechanisms.

Networks, funding and dilemmas

The diversity within green citizens' initiatives makes it impossible for policymakers to engage with such initiatives armed with generic policy alone. The aims of most green citizens' initiatives overlap at least partly with the objectives of government and conservation management organisations. But many other initiatives have much wider goals or are concerned with different types of green space. Such wide goals demand a more flexible response from government officers and conservation managers. Successful collaboration is only possible if the visions and interests of citizens are taken seriously and efforts are made to develop shared ambitions based on mutual interests.

The broad goals of self-governance also lead to dilemmas. The activities of groups whose main interest is the use of a green space may be counterproductive for the biodiversity in the area. In such situations green citizens' initiatives can highlight a disconnect within policy between the aim of ecological protection and that of deinstitutionalisation. The question that then arises is where should these conflicting interests be weighed up and balanced. Is it up to government as the representative of the public interest and representative democracy? Or is it up to individual citizens as stakeholders and representatives of the participatory democracy? A further dilemma is the need for cultural capital

---

in order to get a citizens' initiative successfully off the ground. Initiators must have good organisational skills and social networks. As cultural capital is not equally distributed in society, giving more responsibility to citizens' groups and reducing the role of government as the distributor of public goods, such as high quality green space, could lead to an unequal distribution of these green spaces.

Our study shows that green self-governance is heavily dependent on an effective network and external sources of finance, and that government authorities are still important players. Government is still by far the biggest source of funding, is often the owner of the land, and is decisive in clearing the formal procedures such as planning permission. The importance of government networks and grants also lays bare the vulnerability of green self-governance to changes in policy, both on nature and the landscape and in related policy areas. Many initiatives see the declining budgets and funding sources, in the social sector as well as the green domain, as a major threat to their continuity. The dominance of the 'nature in people's hands' discourse in current policy therefore seems to be somewhat at odds with the difficulty many green citizens' initiatives have in getting funding or negotiating the regulations.

---

1 Inleiding

1.1 Introductie

Beheer en beleid van natuur en landschap in Nederland zijn de laatste jaren sterk in beweging. Bij zowel overheden en natuurorganisaties, maar ook in onderzoek krijgen georganiseerd burgerschap en ondernemerschap veel aandacht (Ministerie van Economische Zaken, 2014). Er lijkt sprake van een grotere betrokkenheid van 'civil society' in de governance van groene ruimte (De Wilde *et al.*, 2014; Mattijssen *et al.*, 2015; Buijs *et al.*, 2016). Waar overheden en grote terreinbeherende organisaties tot voor kort dominant waren in beleid en beheer, zien we tegenwoordig steeds vaker ook een rol voor bedrijven, groepen burgers en lokale NGO's. Ook is er sprake van nieuwe sturingsvormen waarin overheden een minder centrale rol spelen (Arnouts *et al.*, 2012; Farjon, 2013).

Bestaand onderzoek laat vele voorbeelden van groene burgerinitiatieven in Nederland zien, met een grote diversiteit aan doelstellingen en werkwijzen. Zo richt Stichting Natuurlijk Grasweggebied uit Hellevoetsluis zich op het ontwikkelen en onderhouden van ecologische verbindingzones (Van Dam *et al.*, 2010), werkt Stichting Groengroep Sevenum actief aan de ontwikkeling en het beheer van natuur en landschap in Sevenum (Salverda and Van Dam, 2008); verzet actiegroep Red ons Bos zich tegen de kap van bomen voor het ontwikkelen van heide in de omgeving van Groesbeek (De Groot *et al.*, 2012), namen de initiatiefnemers van Stichting Marke Gorsse Heide het beheer over van een omvangrijk heidegebied (Van Dam *et al.*, 2016), en is Stichting Doornik Natuurakkers bezig met het ontwikkelen en beheren van een agrarisch cultuurlandschap (Van Dam *et al.*, 2010). Veel van deze initiatieven kunnen worden beschouwd als voorbeeldprojecten of zelfs iconische beelden van groene burgerinitiatieven in Nederland. Het aantal van deze bekende en goed beschreven voorbeelden is echter klein ten opzichte van het hele palet aan groene burgerinitiatieven in Nederland.

De onderhavige studie is de eerste grote overzichtsstudie naar groene burgerinitiatieven. Veel eerdere studies richtten zich vooral op de organisatie van initiatieven, het proces waarin het tot stand is gekomen, strategieën van initiatieven en de relaties met overheden (Basten *et al.*, 2015; Denters *et al.*, 2013; Salverda *et al.*, 2010; Van Dam *et al.*, 2010, 2011). Uit een internationale reviewstudie blijkt dat deze bias richting de proceskant ook in de internationale literatuur is terug te vinden, waarbij de meeste studies zich richten op de evaluatie van het proces, en niet of veel minder op de daadwerkelijke effecten op het groen of de sociale verhoudingen (Fors *et al.*, 2015).

1.2 Probleemstelling

Uitgangspunten

De hernieuwde aandacht voor de rol van burgers en burgerinitiatieven in het natuurbeleid hangt nauw samen met de trend van *government* naar *governance* (Arnouts *et al.*, 2012b). De term *governance* wordt vaak gebruikt om de veranderende rol en vorm van de staat te bediscussiëren en omvat de arrangementen en structuren die volgen uit de activiteiten van politieke, sociale en bestuurlijke actoren (Jordan, 2008). Er is een breed scala aan definities van *governance* in omloop, die vaak met elkaar gemeen hebben dat er een grotere rol is weggelegd voor niet-overheden in besluitvorming (Bulkeley and Mol, 2003). In algemene zin verwijst *governance* naar de manier waarop beleidsprocessen zijn georganiseerd (Van Kersbergen and Van Waarden, 2004). Daarbij wordt er in de Westerse samenleving vaak gesproken over een trend of 'shift' van *government* naar *governance* (Cowell and Murdoch, 1999; Kooiman, 1993; Van Kersbergen and Van Waarden, 2004). In deze shift worden traditionele besluitvormingsprocessen met een centrale rol voor overheden vervangen door processen met een breder scala aan betrokken actoren (Buizer *et al.*, 2015; Mattijssen *et al.*, 2015) op verschillende (lokale, regionale, nationale en internationale) schaalniveaus (Hooghe and Marks, 2001).

Naast een trend of shift van government naar governance zien sommige wetenschappers een verdere trend van governance naar *zelf-governance* (ook wel 'private governance'). In deze trend verkrijgen private actoren (burgers, bedrijven en NGO's) een toenemende mate van autonomie met betrekking tot governance (Arnouts *et al.*, 2012a; Sørensen and Triantafillou, 2009). Daarbij is er een relatief hoge mate van zelfregulatie en zelforganisatie door niet-overheden (Hysing, 2009; Sørensen and Triantafillou, 2009) en hebben overheden voornamelijk een faciliterende rol (Arnouts, 2010). Hedendaagse debatten over de rol van burgers in governance bevatten vaak een notie van 'actief burgerschap' (Tonkens *et al.*, 2013). Burgers worden daarin niet langer gezien als passieve subjecten voor wie beleid moet worden ontwikkeld, maar als actieve burgers die hun eigen interesses najagen (Evans, 2011; Hajer, 2011a).

Volgens Sørensen and Triantafillou (2009) is één van de meest opvallende eigenschappen van het debat rondom zelf-governance dat de maatschappij niet langer wordt gepresenteerd als een object van governance, maar wordt gezien als een potentiële hulpbron die kan bijdragen aan efficiënte, effectieve en democratische governance. Dit sluit aan bij de verschuiving in focus die de laatste jaren zichtbaar is in het debat rondom het beheer van natuur, landschap en groene ruimte: waar voorheen vooral sprake was van een sterk sturende rol voor de centrale overheid en grote natuurorganisaties in beleid en beheer van groene ruimte (Buijs *et al.*, 2014; Rientjes, 2002; Van der Windt, 1995), is er de laatste jaren meer aandacht voor het maatschappelijk potentieel voor het beheer van groene ruimte (Ten Cate *et al.*, 2013). Bij overheden ligt er een roep voor meer betrokkenheid van burgers (Ministerie van Economische Zaken, 2014).

Overigens zijn er ook kritische geluiden hoorbaar: zo zou de overheid teveel van burgers verwachten (Tonkens in Van Houten, 2013) en hen dingen in de schoenen schuiven (Tonkens *et al.*, 2013); is het nog maar de vraag wat burgers kunnen bijdragen aan het Nederlands natuurbeheer (Ten Cate *et al.*, 2013), wordt zelf-governance vaak als een succes gepresenteerd terwijl er ook veel dingen fout gaan (Uitermark, 2015), zijn er vragen over het democratisch gehalte van burgerinitiatieven (Salverda *et al.*, 2014), en wordt soms gesteld dat nieuwe vormen van governance autoritair en ondemocratisch kunnen zijn omdat ze binnen de kaders van overheden moeten opereren (Swyngedouw, 2005).

Groene zelf-governance

In dit onderzoek richten wij ons op de rol van burgers in governance van groene ruimte, specifiek op vormen waarin burgers een belangrijke rol spelen. Onderwerp van studie is groene zelf-governance, dat wij in het licht van bovenstaande debatten definiëren als *'een specifieke vorm van governance waarbij (georganiseerde) burgers de belangrijkste en vaak initiërende actor zijn in het realiseren, beschermen en/of beheren van natuur en landschap.'* Het gaat hierbij, in andere woorden, over burgerinitiatieven die actief zijn in het groen. Kenmerkend daarbij is dat burgers op lokale schaal zich organiseren om natuur en landschap te versterken of het beleid hieromtrent te beïnvloeden.

Veel burgerinitiatieven richten zich op beschermen of uitbreiden van landschapselementen in het cultuurlandschap

---

De exacte afbakening van het begrip is hierbij een belangrijk discussiepunt. Vanuit de praktijk gezien is het van groot belang om de fluïde grenzen van burgerinitiatieven te erkennen. Bij sommige initiatieven zijn uitsluitend burgers betrokken, maar er zijn ook voorbeelden waarbij er samenwerking is met diverse andere actoren (Selnes *et al.*, 2013). Sommige initiatieven lijken sprekend op een lokale afdeling van een grotere NGO, andere initiatieven raken aan sociaal ondernemerschap (*ibid*). Verder ontwikkelen initiatieven zich in de loop der tijd en raken ze door de tijd heen soms ook meer geïnstitutionaliseerd. Initiatieven kunnen meer bedrijfsmatig gaan werken, zich aansluiten bij of onderdeel worden van bestaande landelijke NGO's of netwerken, of nauwe banden met (semi-) overheden vormen, wat vaak leidt tot een vorm van co-creatie.

Voor dit onderzoek is het echter van belang om een grens te trekken en aan te geven welke initiatieven wij wel en welke wij niet in ons onderzoek betrekken. We hanteren hierbij een vrij nauwe definitie, waarbij burgers vanuit een leidende rol invloed hebben op doelen en activiteiten van het initiatief, geen of alleen secundaire economische doelen worden nagestreefd en het initiatief geen formeel onderdeel is van een grotere organisatie zoals IVN (Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid). Ook moet een initiatief van groene zelf-governance een bijdrage leveren aan het beschermen, beheren of realiseren van natuur en landschap of dit beogen te doen in zijn doelstellingen. Onder 'natuur en landschap' verstaan wij niet alleen 'wilde' natuur en grootschalige landschappen of groen binnen het nationaal natuurnetwerk, maar ook stedelijk en agrarisch groen, parken, plantsoenen, bomen, moestuinen, graslanden en zelfs (binnen)water zoals meren en beken. Alles wat Dunnet *et al.* (2002) als 'groene ruimte' benoemen¹ komt in principe in aanmerking. Wij hebben ons in dit onderzoek echter alleen gericht op groen in de publieke ruimte. Tuinen en niet-openbare ruimte zijn niet meegenomen.

Belangrijk om expliciet te vermelden is dat wij ons in onze studie over groene zelf-governance niet alleen richten op groene burgerinitiatieven die volledig autonoom zijn en opereren zonder betrokkenheid van overheden. Ook vormen van co-governance waarin burgers een belangrijke en leidende rol spelen zijn meegenomen in dit onderzoek (zie ook Arnouts *et al.*, 2012b; Selnes *et al.*, 2013). Het onderscheid tussen co-governance en zelf-governance is in de praktijk enigszins fluïde, evenals de grenzen van wat wel en niet onder onze definitie valt. In hoofdstuk 3 volgt een verdere toelichting op hoe hiermee in de praktijk is omgegaan.

Ten slotte is het ook belangrijk om aan te geven wat buiten ons onderzoek valt. Niet meegenomen zijn initiatieven die geen ruimtelijke component hebben (zie hoofdstuk 3 voor een toelichting hierop); initiatieven vanuit boeren of traditionele ondernemers; en initiatieven waarin sterk geïnstitutionaliseerde, traditionele NGO's de belangrijkste rol vervullen. Ook is er niet gezocht naar (lokale) initiatieven vanuit organisaties als SOVON, RAVON, KNNV en IVN. Ook groen dat *uitsluitend* voor gebruik dient, zonder dat er daarbij enige mate van groene doelstellingen of waarden worden beoogd/gerealiseerd, is niet meegenomen in de inventarisatie omdat het niet onder onze definitie van groene zelf-governance valt.

De kracht van groen burgerinitiatief

Onderzoek naar groene zelf-governance heeft zich tot op heden vooral gericht op individuele voorbeelden. Er zijn verkenningen maar ook meer diepgaande onderzoeken geweest naar hoe ze zich ontwikkelen, welke strategieën ze hanteren (Van Dam *et al.*, 2010), welke knelpunten er bestaan en over hoe de overheid een faciliterende rol kan spelen (Van Dam *et al.*, 2011; Van der Heijden *et al.*, 2011). Ook is ingegaan op het karakter van burgerinitiatieven (die in eerste instantie met name als protestgroepen werden gezien) (De Groot *et al.*, 2012; Duineveld *et al.*, 2010) en op wat ze hebben opgeleverd, enerzijds aan extra groen of biodiversiteit en anderzijds aan sociaal kapitaal, zoals sociale cohesie of empowerment (Van Dam *et al.*, 2011). Diverse groene burgerinitiatieven zijn ook besproken in onderzoek naar innovatieve vormen van governance (Arnouts *et al.*, 2012b; Selnes *et al.*, 2013). Uit al deze voorbeelden komt een eerste beeld naar voren van de *groene* en *sociale kracht* van burgerinitiatieven.

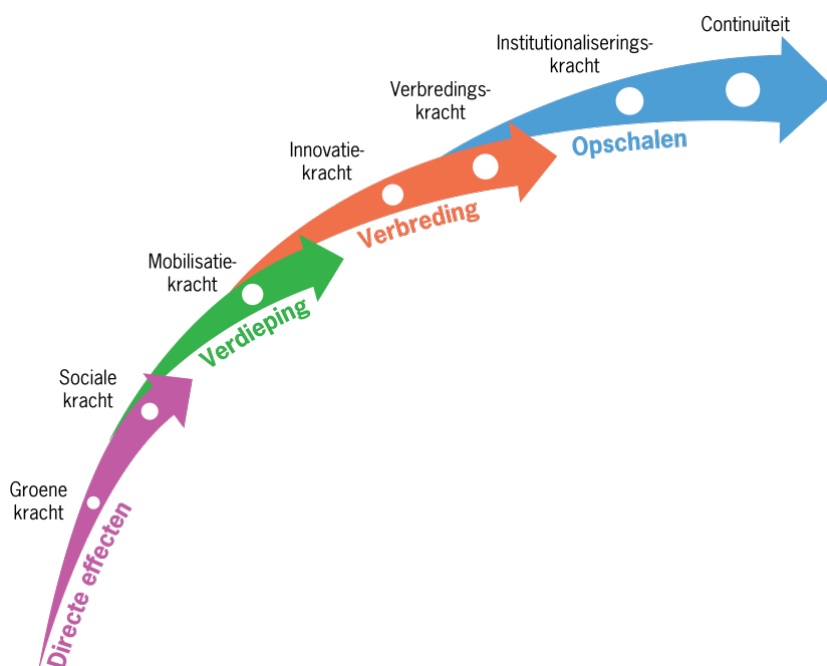
---

¹ land dat voornamelijk bestaat uit open, doorlatende, 'zachte' oppervlakten zoals bodem, gras, struikgewas en bomen' (Dunnet *et al.*, 2002, p. 23, vertaald uit het Engels).

Huidig onderzoek naar groene zelf-governance heeft vaak een sterke focus op een aantal individuele voorbeelden, maar mist een bredere studie van het fenomeen van groene zelf-governance in zijn geheel (Ten Cate *et al.*, 2013). Hierdoor is er wel kennis van een aantal specifieke voorbeelden, maar ontbreekt een systematische analyse van het totale palet aan groene zelf-governance. Hoewel effecten van sommige individuele voorbeelden van groene zelf-governance in kaart zijn gebracht, is er geen duidelijk overzicht over de effecten van verschillende initiatieven in diverse contexten (Ten Cate *et al.*, 2013). Ook is er geen overzicht van ontwikkelingen in aantallen en van specifieke trends. Ten slotte ontbreekt een systematisch beeld van de verschillende vormen waarin groene zelf-governance voorkomt. De huidige kennis rondom groene zelf-governance in Nederland beperkt zich dan ook voornamelijk tot enigszins verspreide casuïstiek en de lessen die hieruit getrokken worden, waarbij een breder beeld ontbreekt. Zoals onder andere Justus Uitermark al heeft gewaarschuwd, is de kans hierbij groot op een bias richting vooral grote en succesvolle voorbeelden van groene zelf-governance (Uitermark, 2014, 2015), waarbij kleinere of mislukte voorbeelden buiten beeld blijven.

Groene zelf-governance vanuit een transitieperspectief

Een laatste kennisleemte die wij signaleren is de vraag wat de effecten van groene zelf-governance op de lange termijn zijn, niet alleen binnen hun eigen projecten maar ook in de bredere institutionele context van het natuurbeleid. Dit leidt tot de vraag wat de institutionele betekenis is van groene zelf-governance. Oftewel, welke invloed hebben groene burgerinitiatieven op de rol van overheden en terreinbeherende organisaties en op hun relaties met burgers en civil society? Deze vraag is mede relevant omdat overheden en terreinbeherende organisaties (TBO's) zich ook hierop aan het herijken zijn (Ministerie van Economische Zaken, 2014). Om deze betekenis te kunnen interpreteren is het daarom van belang om een link te kunnen leggen tussen individuele praktijken van groene zelf-governance, zoals beschreven in deze inventarisatie, en bredere processen en structuren in de samenleving (Grin, 2010). Hiervoor zoeken we inspiratie in transitietheorie (Geels and Schot, 2007; Rotmans *et al.*, 2001). Denkend vanuit een transitie van beleid en beheer van natuur en landschap, is het ook belangrijk om te kijken hoe de reeks van individuele voorbeelden van zelf-governance zich verhoudt tot het bredere veld van beleid en beheer. Welke invloed hebben initiatieven op het bredere veld van natuur- en landschapsbeheer? En zijn er effecten zichtbaar op het overheidsbeleid op dit vlak? De activiteiten en hun verhalen van groene burgerinitiatieven kunnen inspirerend werken op andere praktijken en daarmee bijdragen aan een transitie van het natuurbeleid in Nederland. Wat wordt er geleerd van de ervaringen, positief of negatief, binnen dergelijke initiatieven, welke resultaten en effecten worden geboekt en (hoe) verspreiden verschillende ervaringen zich naar andere vormen van natuur- en landschapsbeheer? Dit hebben we samengevat in zeven krachten van groene burgerinitiatieven: de groene kracht, sociale kracht, mobilisatiekracht, innovatiekracht, verbredingskracht, institutionaliseringskracht en de continuïteit (zie figuur 1).

Figuur 1 De krachten van groene zelf-governance vanuit een transitieperspectief

---

Deze krachten zijn verbonden aan de drie onderdelen van transities: *deepening*, *broadening* en *scaling up* (Van den Bosch and Rotmans, 2008). Individuele groene burgerinitiatieven kunnen een belangrijke rol spelen in de deepening van de praktijk van groene zelf-governance. Deepening gaat allereerst over een versterking van het initiatief zelf, doordat meer mensen betrokken raken of doordat meer activiteiten worden ondernomen. De verregaande professionalisering van het natuurbeleid in de afgelopen decennia heeft veel bereikt in het beschermen en verbinden van waardevolle natuurgebieden. Deze professionalisering kent echter ook een keerzijde. Het geeft veel burgers het gevoel dat het natuurbeheer hen uit handen is genomen, dat overheden en natuurorganisaties het verzorgen namens de individuele burger. Dit kan een bedreiging vormen voor de individuele verantwoordelijkheid, de betrokkenheid en het eigen initiatief van de burger, en daarmee op termijn voor het draagvlak voor natuurbehoud (Buijs *et al.*, 2013). Via burgerinitiatieven mobiliseren burgers energie voor het bereiken van de groene en sociale doelen die ze belangrijk vinden. Daarnaast mobiliseren ze ook andere burgers om betrokken te raken. We kunnen dan spreken van de *mobilisatiekracht* van een initiatief.

Maar burgerinitiatieven kunnen ook innovatieve vormen van natuurbeheer ontwikkelen in hun manier van werken. Door de ontwikkeling van inspirerende verhalen kunnen burgerinitiatieven bijdragen aan de betekenisverlening van natuur en natuurbehoud en de verbondenheid die mensen voelen bij de lokale natuur. Dit kan ook betrekking hebben op een verschuiving in doelen van natuurbeheer, gebaseerd op natuurbeelden die afwijken van de dominante beelden vanuit bijvoorbeeld Natura 2000 of andere geformaliseerde doelstellingen. Naast deze discursieve vernieuwing kan deepening ook betrekking hebben op innovaties in de organisatie van het natuurbeheer. Dit kunnen nieuwe financieringsvormen zijn, nieuwe machtsstructuren of nieuwe organisatievormen. De mate waarin burgerinitiatieven bijdragen aan de deepening van praktijken benoemen we in deze studie als de *innovatiekracht* van initiatieven. Door de verspreiding van nieuwe en inspirerende verhalen of organisatievormen kunnen burgerinitiatieven invloed hebben op het natuurbeleid die de directe invloed binnen hun eigen initiatief verre overstijgt.

Naast deepening is broadening (Van den Bosch and Rotmans, 2008) een belangrijke voorwaarde voor transformatie van individuele voorbeelden van groene burgerinitiatieven naar een meer structurele verschuiving in dominante natuurbeheerpraktijken. Broadening vertalen we in deze studie als de *verbredingskracht* van initiatieven. Worden goede of inspirerende voorbeelden overgenomen door andere groepen, vorm gegeven in een andere context? Juist door het verspreiden van verbeeldingen en innovaties naar andere contexten wordt het leereffect en de externe invloed van dergelijke voorbeelden vergroot (Rotmans and Horsten, 2012).

Deepening en *broadening* zijn belangrijke voorwaarden voor de uiteindelijke opschaling (*scaling up*) van individuele voorbeelden van zelf-governance naar een verandering in de dominante praktijk (Van den Bosch and Rotmans, 2008). Een dergelijke opschaling kan plaatsvinden doordat de nieuwe verhalen of nieuwe werkwijzen zoals ontwikkeld in groene burgerinitiatieven worden overgenomen door geïnstitutionaliseerde actoren (Shove *et al.*, 2012). Een andere vorm van scaling up is door institutionalisering van de individuele initiatieven zelf. Met name in het Verenigd Koninkrijk en in Duitsland zijn er diverse voorbeelden over het opschalen van urban agriculture naar goed georganiseerde verkoop- en marketingstructuren. In Nederland is de ontwikkeling van streekproducten de afgelopen decennia hier een goed voorbeeld van, met professionele marketing en verkoopkanalen en een omvangrijke en stabiele klantenkring. Kijkend naar het verleden zijn de vele goed georganiseerde natuurbeschermingsorganisaties, zoals Natuurmonumenten of Landschapsbeheer Nederland een goed voorbeeld van de institutionaliseringskracht van groene burgerinitiatieven van de afgelopen 100 jaar. Voor een dergelijke institutionaliseringskracht, is ten slotte ook *continuïteit* van de initiatieven van groot belang.

1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen

De centrale doelstelling van dit onderzoek is om in beeld te brengen in welke vormen groene zelf-governance in Nederland voorkomt en welke effecten er hiermee samenhangen. Hierbij is het een expliciet streven om een bijdrage te leveren aan het invullen van de hierboven benoemde kennisleemtes. Het onderzoek zal zich dan ook richten op een breed spectrum aan initiatieven van

---

groene zelf-governance om meer algemene uitspraken hierover te kunnen doen. Hierbij is het de bedoeling dat de huidige analyse kan dienen als startpunt voor het monitoren van groene zelf-governance, omdat er tot dusverre geen startpunt voor een dergelijke monitoring is. Het onderwerp van onderzoek zijn alle bestaande groene burgerinitiatieven in Nederland.

De centrale onderzoeksvraag van het project is:

Wat zijn de belangrijkste kenmerken van groene zelf-governance in Nederland, welke vormen bestaan er en wat zijn de effecten?

De centrale onderzoeksvraag is verder onderverdeeld in vier deelvragen over groene zelf-governance:

1. Welke doelen hebben initiatieven van groene zelf-governance en welke activiteiten voeren zij uit om deze te realiseren?
2. Welke hulpbronnen en netwerken benutten initiatieven van groene zelf-governance?
3. Welke vormen van groene zelf-governance kunnen er onderscheiden worden?
4. Wat zijn de effecten van groene zelf-governance in Nederland?

Om bovenstaande onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, is als eerste een breed overzicht nodig over groene zelf-governance, hoe en waar het gevonden kan worden en in welke vormen groene zelf-governance in Nederland voorkomt. Om dit brede overzicht te verkrijgen is in dit onderzoek een brede en voornamelijk verkennende *inventarisatie* uitgevoerd, waarin uiteindelijk 264 groene burgerinitiatieven die onder onze definitie vallen zijn opgenomen. Daarnaast is er, met name om effecten en netwerken beter in kaart te brengen, ook een meer gedetailleerde studie van een aantal initiatieven uitgevoerd. Deze *verdiepende analyse* is als tweede stap in dit onderzoek uitgevoerd en omvat 50 initiatieven die zijn geselecteerd op basis van de inventarisatie.

Hoewel er in literatuur over zelf-governance veel trends beschreven worden kunnen de inventarisatie en verdiepende analyse, omdat het momentopnamen zijn, weinig zeggen over daadwerkelijke ontwikkelingen door de tijd heen. Een onderzoek zoals het onze heeft in het verleden immers nog niet eerder plaatsgevonden. Hoewel dit onderzoek in principe een statische aanpak is, biedt het een handvat om in de toekomst trends te onderscheiden binnen zelf-governance. Hiervoor is in de toekomst verder onderzoek nodig waarbij dit rapport en onze datasets als uitgangspunt kunnen dienen en dus als startpunt voor een monitoring van initiatieven.

1.4 Leeswijzer

Deze rapportage bevat in totaal zeven hoofdstukken, waarvan dit introductiehoofdstuk de eerste is. In hoofdstuk 2 volgt eerst een uitwerking van het analytisch raamwerk dat is ontwikkeld voor het bestuderen van de initiatieven. Hierna volgt in hoofdstuk 3 een beschrijving van de methode. Vervolgens worden de belangrijkste resultaten van dit onderzoek besproken in drie resultaat-hoofdstukken: Een algemene beschrijving van verschillende kenmerken van groene zelf-governance in Nederland (hoofdstuk 4), een ideaaltypologie van groene zelf-governance in Nederland (hoofdstuk 5) en een beschrijving van de effecten van groene zelf-governance in Nederland (hoofdstuk 6). Hoofdstuk 7 richt zich op de discussie van de resultaten en de belangrijke conclusies en aanbevelingen. In de bijlage staan alle geanalyseerde initiatieven vermeld.

De details van de analyses van de 264 initiatieven opgenomen in een technische rapportage met daarin ook de operationalisering van het conceptueel raamwerk, de opbouw van de database en beschrijving van de verschillende ideaaltypen die worden onderscheiden in hoofdstuk 5 (Mattijssen *et al.*, 2016).

Dit onderzoek maakt deel uit van een breder onderzoek naar de betekenis van groene burgerinitiatieven. De externe betekenis is onderzocht door middel van drie casestudies. Daarover wordt apart gerapporteerd (Van Dam *et al.*, 2016).

---

2 Analytisch raamwerk

Het analytisch raamwerk dat in dit onderzoek wordt toegepast is gebaseerd op de beleidsarrangementenbenadering. Op basis van deze benadering en de doelstellingen van dit onderzoek identificeren wij zes dimensies waarop de initiatieven in ons onderzoek zijn bestudeerd. Voor elk van deze dimensies worden vervolgens een aantal kenmerken opgesteld die zijn gebruikt bij het inventariseren en analyseren van de initiatieven van groene zelf-governance in onze inventarisatie en verdiepende analyse.

2.1 Beleidsarrangementenbenadering

Om de initiatieven van groene zelf-governance in de inventarisatie te beschrijven maken wij gebruik van de beleidsarrangementenbenadering (BAB). De BAB is een breed toepasbare benadering voor analyse van een beleidsveld (Arts and Van Tatenhove, 2004; Van Tatenhove *et al.*, 2000) die kan helpen om beleidspraktijken te beschrijven, begrijpen en verklaren (Arts and Goverde, 2006). De BAB is reeds veelvuldig toegepast om specifieke voorbeelden van governance in natuur en milieu te analyseren (Arnouts *et al.*, 2012a; Arts and Leroy, 2006; Farjon, 2013; Lawrence *et al.*, 2013; Selnes *et al.*, 2013; Vreke *et al.*, 2009) en biedt hiervoor een veelzijdig toepasbaar raamwerk.

Een beleidsarrangement kan worden gezien als 'de tijdelijke stabilisatie van inhoud en organisatie van een bepaald beleidsdomein' (Van Tatenhove *et al.*, 2000, p. 54). De BAB onderzoekt dagelijkse beleidspraktijken en hoe actoren denken en handelen in relatie tot een bepaald beleidsdomein (Buizer, 2008). Hierbij kan het om grootschalige praktijken gaan, zoals de ontwikkeling van biologische landbouw in Nederland (Arts and Leroy, 2006), maar ook om initiatieven binnen een lokaal domein zoals de ontwikkeling van een park (Lawrence *et al.*, 2013).

De BAB onderscheidt vier dimensies die worden gebruikt om een arrangement te beschrijven: discours, actoren en coalities, spelregels en hulpbronnen (Van Tatenhove *et al.*, 2000). Belangrijk om nog even expliciet te vermelden is dat wij ons in ons gebruik van de BAB niet focussen op de analyse van een geheel beleidsdomein. Wij sluiten ons aan bij auteurs als Arnouts *et al.* (2012b), Buizer (2008), Lawrence *et al.* (2013), Molin and Konijnendijk (2014), Selnes *et al.* (2013) en Vreke *et al.* (2009), die de BAB gebruiken om specifieke voorbeelden van governance individueel te beschrijven en te analyseren. Individuele initiatieven van zelf-governance beschouwen wij daarbij als arrangementen, die bestaan uit een bepaalde samenhangende ordening van actoren, hulpbronnen, spelregels en discourses (zie ook Selnes *et al.*, 2013).

2.2 Dimensies van onderzoek

In de beleidsarrangementenbenadering wordt gebruik gemaakt van vier dimensies om beleidsarrangementen te beschrijven, begrijpen en verklaren (Van Tatenhove *et al.*, 2000). Voor de analyse van de doelen en organisatie van de verschillende initiatieven uit de database maken wij gebruik van deze vier dimensies: (1) *discours*, (2) *actoren en coalities*, (3) *spelregels* en (4) *hulpbronnen*.

Voor de doelstellingen van dit onderzoek onderscheiden we daarnaast ook een dimensie *activiteiten* (5). Bestaand onderzoek met de BAB heeft slechts beperkt aandacht voor activiteiten die vanuit governance-arrangementen worden ondernomen (bijvoorbeeld het planten van bomen, organiseren van protest). Dit terwijl we, vanuit de vraagstelling, ook juist geïnteresseerd zijn in wat de initiatiefnemers precies doen met betrekking tot het groen.

De BAB besteedt daarnaast ook geen expliciete aandacht aan de effecten die worden gerealiseerd vanuit governance-arrangementen. Omdat deze effecten belangrijk zijn bij het beantwoorden van onze onderzoeksvragen voegen wij in de verdiepende analyse een dimensie *effecten* (6) toe.

Onze analyse kijkt daarmee naar zes dimensies.

Discours / Doelstellingen

Een discours kan worden gezien als 'een specifiek geheel van ideeën, concepten en categorisaties die worden geproduceerd, gereproduceerd en getransformeerd in een bepaalde set van praktijken en waardoor betekenis wordt gegeven aan sociale en fysieke realiteiten' (Hajer, 1995, p.44, vertaald uit het Engels). Kortgezegd houdt deze dimensie zich bezig met de verhaallijnen en visies van betrokkenen, hoe deze geconstrueerd worden en hoe deze in sociale en institutionele praktijken zijn ingebed (Buizer, 2008). In deze studie operationaliseren we discours als de *doelstellingen* die initiatieven geformuleerd hebben.

In onze analyse van de verschillende initiatieven zullen wij de component discours interpreteren als de door de initiatiefnemers zelf geformuleerde doelen, die in onze ogen gezien kunnen worden als het dominante en gedeelde discours over belang en doelstelling binnen het initiatief. Daarbij kijken we zowel naar fysieke doelen (beogen fysieke effecten teweeg te brengen) als sociale doelen (beogen sociale effecten teweeg te brengen).

Actoren

De dimensie actoren kijkt naar betrokken partijen en organisaties en de coalities die zij vormen binnen een arrangement of initiatief (Van Tatenhove *et al.*, 2000) of er op andere wijze bij zijn betrokken. Een coalitie kan worden gezien als 'een groep samenwerkende actoren die tot een bepaalde mate hulpbronnen, spelregels en/of discoursen delen' (Van der Zouwen, 2006, p.28, vertaald uit het Engels).

In onze analyse van actoren en coalities kijken we naar de betrokkenheid van diverse soorten actoren (overheden, bedrijfsleven, terreinbeherende organisaties, NGO's) bij groene zelf-governance. In de verdiepende analyse wordt daarbij ook gekeken naar de rol die deze actoren spelen bij de betreffende initiatieven van groene zelf-governance.

Spelregels

Bij spelregels gaat het om regels die 'definiëren hoe het spel gespeeld moet worden' (Arts and Van Tatenhove, 2004, p. 342, vertaald uit het Engels). Daarbij is het onder andere van belang welke normen en waarden er spelen, welke formele en informele afspraken er zijn, hoe besluiten worden genomen, welke procedures er spelen, welke wet- en regelgeving er speelt, en hoe taken zijn verdeeld (Arts and Van Tatenhove, 2004; Van der Zouwen, 2006).

Onze analyse van spelregels richt zich voornamelijk op formele aspecten, omdat de informele aspecten via onze methodiek lastig te achterhalen zijn. Hierbij kijken we onder andere naar de formele organisatievorm van initiatieven, en de manier waarop zaken zijn geformaliseerd via contracten, bestemmingsplannen of afspraken met bepaalde partijen.

Hulpbronnen

De dimensie hulpbronnen kijkt naar de verschillende hulpbronnen die gemobiliseerd kunnen worden. Hier gaat het over geld en materiële zaken, maar ook over vaardigheden, kennis, beschikbare tijd of land (Arts and Van Tatenhove, 2004; Van Tatenhove *et al.*, 2000). Macht heeft te maken met de mate waarin een actor beschikbare hulpbronnen kan gebruiken om invloed uit te oefenen (Lieverink, 2006; Van der Zouwen, 2006).

In onze analyse van hulpbronnen kijken we als eerste naar de herkomst van financiering. Daarnaast is er in de verdiepende analyse aandacht voor diverse andere materiële en immateriële hulpbronnen die van belang zijn bij de diverse initiatieven van groene zelf-governance.

Activiteiten

De dimensie activiteiten kijkt specifiek naar de concrete activiteiten die initiatiefnemers uitvoeren om hun doelen te kunnen realiseren. Daarbij gaat het dus niet om hoe zij zich organiseren om doelen te bereiken, maar om wat ze daadwerkelijk doen ten behoeve hiervan. Het bijknippen van heggen; aanplanten van bomen; organiseren van een protest; inspreken bij de gemeenteraad; inventariseren van de weidevogelstand; les geven aan basisschoolklassen; of plaatsen van een insectenhotel zijn voorbeelden van zulke activiteiten.

Onze analyse van activiteiten richt zich op de diverse activiteiten die initiatiefnemers van groene zelf-governance uitvoeren om hun doelen te kunnen realiseren. Hierbij gaat het voornamelijk om activiteiten met betrekking tot beheer/onderhoud, aanplant/realisatie, educatie/voorlichting, inventarisatie/monitoring, protest, en samenwerking/planvorming/inspraak.

Effecten

Onder effecten verstaan wij fysieke en sociale resultaten die het gevolg zijn van activiteiten die zijn ondernomen vanuit initiatieven van groene zelf-governance. Belangrijk om daarbij te vermelden is dat het hier gaat om *gepercipieerde effecten*: zij worden immers niet 'objectief' gemeten, maar als dusdanig benoemd door informatiebronnen/respondenten. Wij definiëren effecten daarmee als *de uitkomsten en resultaten als gevolg van groene zelf-governance, zoals deze door betrokkenen worden ervaren* (zie ook Buijs *et al.*, 2015).

Onze analyse van effecten richt zich zowel op fysieke als sociale effecten. Bij de effecten maken we expliciet onderscheid tussen fysieke en sociale effecten. Bij fysieke effecten gaat het om fysieke veranderingen of resultaten in de leefomgeving als gevolg van groene zelf-governance. Sociale effecten hebben weliswaar geen directe fysieke impact op de leefomgeving, maar wel op sociaal vlak, bijvoorbeeld omdat zij bijdragen aan sociale verbanden of bewustwording over bepaalde waarden.

2.3 Kenmerken van analyse

De zes dimensies discours, actoren, spelregels, hulpbronnen, activiteiten en effecten vormen gezamenlijk het conceptueel raamwerk voor de inventarisatie en verdiepende analyse. Als operationalisering van deze dimensies en als startpunt voor beide analyses zijn per dimensie een aantal kenmerken opgesteld. Deze kenmerken zijn tijdens het inventariseren en uitvoeren van de verdiepende analyse gebruikt om de initiatieven te beschrijven en later ook gebruikt bij het analyseren van de resultaten. Zo zijn er voor de dimensie actoren in de inventarisatie kenmerken opgesteld die kijken naar hoeveel burgers er betrokken zijn bij een initiatief; is er voor diverse categorieën actoren gekeken of zij een rol spelen bij het initiatief; en is er ook een schatting gemaakt van de omvang van het netwerk van een initiatief.

Deze zes dimensies en de bijbehorende kenmerken vormen gezamenlijk het analysekader voor de inventarisatie en verdiepende analyse, waarbij er ook nog een aantal algemene kenmerken gebruikt is om de initiatieven kort te beschrijven en te ordenen - bijvoorbeeld de naamgeving van het initiatief en plaatsnaam waar het initiatief is gevestigd. Een overzicht van het conceptueel raamwerk en de analysecriteria is opgenomen in tabel 1. In deze tabel benoemen wij per dimensie de verschillende kenmerken waarop initiatieven van groene zelf-governance zijn beschreven en geanalyseerd in de beide analyses. Wanneer een kenmerk kwantitatief is gecategoriseerd is dit in tabel 1 aangegeven met behulp van bullet-points. Er is daarbij voor iedere bullet-point een 0 (nee) of een 1 (ja) ingevuld. In een technisch report (Mattijssen, 2016) wordt een uitgebreidere verantwoording gegeven voor de operationalisering van het conceptueel raamwerk, de gebruikte kenmerken en de categorisatie hiervan.

Tabel 1

Conceptueel raamwerk inventarisatie en verdiepende analyse.

Analytische dimensies	Analysecriteria inventarisatie	Analysecriteria verdiepende analyse
Algemene kenmerken	<p>Naam</p> <p>Plaats/regio</p> <p>Provincie</p> <p>Bevolkingsdichtheid</p> <p>Mate van stedelijkheid</p> <p>Binnen of buiten NNN</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geheel buiten NN • Deels binnen, deels buiten NNN • Geheel binnen NNN <p>Aanvang/oprichting</p> <p>Datum van invullen</p> <p>Aantal hectare</p> <p>Bronvermelding</p> <p>Innoverend</p> <p>Overig</p>	<p>Idem</p> <p>PLUS:</p> <p>Binnen/buiten bebouwde kom</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geheel binnen • Deels binnen • Geheel buiten <p>Binnen/buiten Natura 2000</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geheel binnen • Deels binnen • Geheel buiten <p>Continuïteit en knelpunten</p>
Discours	<p>Beoogd soort groen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Park/plantsoen/tuin/stadsgroen • Landschapselementen • Bos, heide, overig natuur • Agrarisch groen/grasland • Specifieke soorten • Recreatief groen • Eetbaar groen • Niet specifiek, overig <p>Doelstelling</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ecologie en natuurbescherming • Cultuurhistorie en landschap • Gebruik en beleving • Voedsel • Bewustwording en educatie • Betrokkenheid • Sociale cohesie • Economisch • Institutioneel 	<p>Beoogd soort groen</p> <p>Ecologie en natuurbescherming</p> <p>Cultuurhistorie en landschap</p> <p>Gebruik en beleving</p> <p>Voedsel</p> <p>Bewustwording en educatie</p> <p>Betrokkenheid</p> <p>Sociale cohesie</p> <p>Gezondheid</p> <p>Overig</p>
Actoren	<p>Aantal actief betrokken burgers</p> <p>Betrokken actoren</p> <ul style="list-style-type: none"> • Overheden • NGO's • TBO's • Bedrijfsleven <p>Omvang netwerk</p> <ul style="list-style-type: none"> • Klein/groot 	<p>Initiatiefnemer</p> <p>Rol burgers</p> <p>Betrokken actoren</p> <p>Totaal aantal vrijwilligers</p> <p>Kerngroep aantal vrijwilligers</p> <p>Omvang netwerk</p>
Spelregels	-	<p>Externe formalisering als rechtspersoon</p> <p>Externe formalisering in regelgeving, contacten of afspraken met partijen</p> <p>Eigenaarschap</p>
Hulpbronnen	<p>Financieringsbronnen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Subsidie • Sponsoring • Donaties • Opbrengsten • Contributies • Eigen middelen 	<p>Materiële hulpbronnen – vorm</p> <p>Materiële hulpbronnen – herkomst</p> <p>Immateriële hulpbronnen – vorm</p> <p>Immateriële hulpbronnen – herkomst</p>
Activiteiten	<p>Activiteiten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Beheer/onderhoud • Aanplant/realisatie • Educatie/voorlichting • Inventarisatie/monitoring • Protest • Samenwerking/planvorming/inspraak 	<p>Aanplant/realisatie</p> <p>Beheer/onderhoud</p> <p>Educatie/voorlichting</p> <p>Inventarisatie/monitoring/studie</p> <p>Protest</p> <p>Samenwerking/planvorming/inspraak</p> <p>Overig</p>
Effecten	-	<p>Ecologie en natuurbescherming</p> <p>Cultuurhistorie en landschap</p> <p>Gebruik en beleving</p> <p>Voedsel</p> <p>Bewustwording en educatie</p> <p>Betrokkenheid</p> <p>Sociale cohesie</p> <p>Gezondheid</p> <p>Overig</p>

---

3 Methode

3.1 Onderzoeksopzet

De analyse van de groene burgerinitiatieven in dit rapport kent een opbouw die bestaat uit twee lagen. In laag 1, die we de *inventarisatie* hebben genoemd, is als eerste stap een groot aantal (264) initiatieven van groene zelf-governance verzameld en beschreven aan de hand van de in hoofdstuk 2 beschreven analysekenmerken. Hierbij lag er een nadruk op kwantitatieve aspecten, maar zijn ook enkele kwalitatieve kenmerken meegenomen. Op basis van de inventarisatie is een aantal voorlopige ideaaltypen van groene zelf-governance geformuleerd.

Als tweede laag in dit onderzoek is voor een aantal (50) initiatieven een verdere, *verdiepende analyse* uitgevoerd waarbij aanvullende data is verzameld. Deze initiatieven zijn doelgericht geselecteerd op basis van de in de inventarisatie beschreven ideaaltypen, met daarbij als streven om de gehele breedte van de typologie zoveel mogelijk te omvatten. De verdiepende analyse is kwalitatief van aard en heeft bijgedragen aan een verdere ontwikkeling en aanscherping van de ideaaltypologie. Ook is in de verdiepende analyse gekeken naar de effecten van groene zelf-governance.

Als derde stap zijn de resultaten van beide lagen naast elkaar gelegd en uiteindelijk geïntegreerd in deze rapportage. Hierbij werd kwalitatieve data uit de verdiepende analyse veelal gebruikt ter aanvulling en verdieping op de voornamelijk kwantitatieve data uit de inventarisatie. Ook is er een nieuwe ideaaltypologie ontwikkeld waarin de resultaten van beide analyses zijn meegenomen.

Binnen het project als geheel zijn daarnaast ook drie casestudies uitgevoerd ter verdere verdieping van vooral de externe betekenis van groene burgerinitiatieven: welke invloed hebben zij op hun institutionele omgeving? Inspireren ze andere initiatieven en/of dragen ze bij aan een verandering van het institutionele regime van natuur- en landschapsbeheer (Van Dam *et al.*, 2016). Het onderhavige rapport beperkt zich tot de analyse van de 264 initiatieven.

3.2 Inventarisatie

Als eerste laag in dit onderzoek is een groot aantal initiatieven van groene zelf-governance verzameld. In totaal gaat het om uiteindelijk 264 initiatieven, die zijn beschreven en opgenomen in een speciaal hiervoor gecreëerde database in Excel. Omdat, in statistische termen geformuleerd, de populatie van groene burgerinitiatieven onbekend is, is het niet mogelijk een representatieve steekproef te trekken van het totaal aantal initiatieven.

De inventarisatie heeft drie belangrijke doelen:

1. Om een beeld/overzicht te krijgen van groene zelf-governance in Nederland en van verschillende vormen hiervan
2. Om te fungeren als startpunt voor verder onderzoek.
3. Om de verdiepende analyse en verder onderzoek te kunnen positioneren in en relateren aan het bredere veld van groene zelf-governance in Nederland dat met de inventarisatie in kaart is gebracht.

3.2.1 Verzameling van initiatieven

Om de volledige breedte van het veld zo goed mogelijk in kaart te brengen is bij de inventarisatie op veel verschillende manieren gezocht naar initiatieven van groene zelf-governance. Hiermee is een breed spectrum van initiatieven in kaart gebracht.

Als eerste stap in de verzameling van data zijn de al in onderzoek beschreven initiatieven verzameld (bijvoorbeeld Farjon, 2013; Salverda *et al.*, 2013; Selnes *et al.*, 2013; Van Dam *et al.*, 2011). Daarnaast zijn er contacten gelegd met verschillende onderzoekers uit het veld die gevraagd zijn aanvullende initiatieven aan te dragen. Verder zijn er buiten de academische wereld contacten gelegd voor het verzamelen van initiatieven: onder andere bij Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschapsbeheer Nederland, Greenwish en verschillende provincies (zie bijlage 1). Deze zoektocht leverde rond de 50 initiatieven van groene zelf-governance op voor de inventarisatie, inclusief bijbehorende bronnen om ze te beschrijven.

Aanvullend op het verzamelen van deze reeds bij de onderzoekers of bij contacten 'bekende' initiatieven is door de onderzoekers een uitgebreide zoektocht gestart naar nog niet beschreven initiatieven. Met behulp van de database LexisNexis is gezocht in Nederlandse krantenartikelen. Via een groot aantal websites, zoals van Groen en Doen, Groen Dichterbij, Greenwish, KNHM, het Groenfonds, Transition Towns Nederland en de Provinciale Natuur- en Milieufederaties zijn ook initiatieven verzameld. Verder is er ook een uitgebreide zoektocht via Google ondernomen en is er ook op Facebook en Twitter gezocht. Via deze zoektocht is het merendeel van de initiatieven in de inventarisatie gevonden.

Als laatste verzamelmethode hebben de onderzoekers oproepen gedaan voor het verzamelen van initiatieven binnen hun netwerk op de sociale media via Twitter, Facebook, LinkedIn en op diverse internetfora. Ook deze oproep leverde nog enkele tientallen initiatieven op.

3.2.2 Selectieprocedure

Twee criteria zijn leidend geweest voor het selecteren en uiteindelijk inventariseren van initiatieven:

1. De initiatieven vallen onder de in het project gehanteerde definitie van groene zelf-governance en binnen de in paragraaf '*Groene zelf-governance*' op pagina 18 beschreven afbakening hiervan.
2. De initiatieven hebben een gebiedsgebonden ruimtelijke component

- 1) De in dit onderzoek gehanteerde definitie van groene zelf-governance luidt: 'een specifieke vorm van governance waarbij zich organiserende burgers de belangrijkste en vaak initiërende actor zijn in het realiseren, beschermen en/of beheren van natuur en landschap.'

Op basis van slechts een relatief korte aanblik is het niet altijd mogelijk om exact te beoordelen tot in hoeverre een initiatief onder deze definitie valt, bijvoorbeeld omdat de rolverdeling tussen burgers en overheden niet altijd duidelijk is. In het geval van dergelijke onduidelijkheid is een initiatief in eerste instantie wel opgenomen in de inventarisatie, maar mogelijk later na het bestuderen en invullen alsnog verwijderd.

- 2) Met een ruimtelijke component bedoelen wij dat een initiatief aan een bepaalde plaats of een bepaald gebied gebonden is. Dit kan een natuurgebied zijn, een streek of gemeente, een bepaalde beek, etc. Deze ruimtelijke component hoeft niet te betekenen dat er ook fysieke activiteiten in deze ruimte plaatsvinden - beschermen kan ook door bijvoorbeeld actie te voeren bij de gemeenteraad of mensen bewust te maken van groene waarden.

Representativiteit

Als gevolg van de methoden van dataverzameling en de beschikbaarheid van data over verschillende initiatieven van groene zelf-governance vertoont de inventarisatie hoogstwaarschijnlijk een bias richting goed gedocumenteerde en/of zichtbare initiatieven, waarbij vooral kleine en niet beschreven initiatieven relatief onderbelicht blijven. Een representatieve steekproef uit de gehele populatie van initiatieven van groene zelf-governance in Nederland is ook niet mogelijk omdat de totale populatie onbekend blijft. Wel wordt beoogd om (enigszins) representatief te zijn in de breedte, door te proberen een divers scala aan initiatieven te verzamelen vanuit een grote diversiteit aan bronnen. Omdat sommige initiatieven op elkaar lijken is vanwege redenen van tijds efficiëntie bewust besloten om ze na een bepaald moment niet meer op te nemen. Dit is geen probleem omdat de inventarisatie geen statistische representativiteit nastreeft maar inhoudelijke diversiteit.

3.2.3 Analyse

Om de inventarisatie uit te voeren, is een database in Excel gemaakt, waarin alle 264 initiatieven die zijn gevonden in rijen zijn opgenomen. Deze initiatieven zijn globaal beschreven aan de hand van een aantal vooraf vastgestelde kenmerken (zie hoofdstuk 2) die in diverse kolommen worden genoemd. Met behulp van verzamelde bronnen zijn deze kolommen per initiatief ingevuld voor zover als de verzamelde informatie dat toestond. Omdat er niet altijd voldoende informatie beschikbaar was zijn sommige cellen daarbij leeg gebleven.

Sommige kenmerken zijn omschreven, anderen zijn gekwantificeerd, bijvoorbeeld bij het bepalen of initiatieven wel of geen subsidie ontvangen (0 = geen subsidie, 1 = wel subsidie). Soms is er sprake van een combinatie: zo zijn de doelstellingen eerst omschreven en daarna gekwantificeerd, door bijvoorbeeld te kijken of er bij de omschreven doelen wel of niet sprake was van doelstellingen op het gebied van cultuurhistorie (zie voor een voorbeeld hiervan figuur 2). Lege cellen zijn niet meegenomen in verdere kwantitatieve berekeningen.

	L	M	N	O	P
1 Doel (omschrijving)		Ecologie en natuurbescherr	Cultuurhistorie en landscha	Gebruik en beleving	Voedsel
3 Behoud en ontwikkeling van natuur en landschap	1	1	0	0	0
4 Belangstelling voor en kennis van natuur bevorderen, bevorderen lan	1	1	0	0	0
5 Opwekken natuurkennis; stimuleren natuurbescherming	1	0	0	0	0
6 Verbeteren van de kwaliteit van het leven in Twello	0	0	1	0	0
7 Bijdragen aan een goede leefomgeving die past binnen het historisch	0	1	0	0	0
8 Verminderen van verkeersdruk in gebied, versterken van groene vert	1	0	1	0	0
9 bewaren en scheppen van goede verhouding tussen natuur, woon-, \	1	0	1	0	0
10 Stimuleren van gunstige ontwikkelingen en het tegengaan van ongun	1	1	0	0	0
11 Kwaliteit en de uitstraling van Brediuspark verbeteren, met als leidra	0	1	1	0	0
12 Onderzoek en behoud van de Linnerweerd	1	0	0	0	0
13 bescherming en het behoud van het landschappelijk karakter en van	1	1	0	0	0
14 Natuurontwikkeling stimuleren en industriële ontwikkeling in het ge	1	0	0	0	0
15 Zorg voor natuur en milieu in gemeente Beuningen	1	0	0	0	0
16 Onderhoud heempark dat is aangelegd door en op initiatief van burg	1	0	0	0	0
17 Behoud van gebied Groote Wielen	1	1	0	0	0

Figuur 2 Screenshot uit de inventarisatie

Na het invullen van de database voor de inventarisatie zijn de 264 initiatieven op diverse kenmerken met elkaar vergeleken, waarmee er een globaal beeld kon worden geschetst over bepaalde kenmerken. Hierbij is er bijvoorbeeld gekeken naar de herkomst van financiering en welk percentage van alle initiatieven er subsidie ontvangt, of naar de doelstellingen die door initiatiefnemers worden gehanteerd en welk deel daarvan er als doelstellingen op het gebied van cultuurhistorie en landschap kan worden geïnterpreteerd.

Als tweede stap in de analyse is gekeken naar bepaalde dwarsverbanden en samenhang tussen bepaalde kwantitatieve kolommen in het Excel-bestand. Met een aantal formules in Excel en SPSS is gekeken welke categorieën op bepaalde kenmerken vaak samen met elkaar voorkomen en welke juist niet. Zo kunnen er bijvoorbeeld observaties gedaan worden over de samenhang tussen betrokken actoren en herkomst van financiering. Ook is er gekeken naar samenhang aan de hand van de kwalitatieve cellen in de database: de letterlijk beschreven doelen van de verschillende initiatieven zijn bijvoorbeeld vergeleken met andere cellen uit de database.

3.3 Verdiepende analyse

De tweede laag van dit onderzoek bestaat uit een verdiepende analyse, waarin 50 van de in de inventarisatie verzamelde initiatieven zijn opgenomen en opnieuw geanalyseerd. Hierbij is gebruik gemaakt van een speciaal voor de verdiepende analyse gecreëerde database, die geheel los staat van de inventarisatie.

Belangrijke doelen van de verdiepende analyse zijn:

- Het bepalen van de effecten van de initiatieven;
- Een verdere verdieping in verschillende vormen van groene zelf-governance.

Selectie van initiatieven

De selectie van 50 initiatieven die in de verdiepende analyse zijn geanalyseerd, is uitgevoerd op basis van de resultaten van de inventarisatie. Daarbij was het een expliciet doel om ook in de verdiepende analyse een grote diversiteit aan initiatieven mee te nemen. Bij het kiezen van deze initiatieven is dus niet gekeken naar het relatieve voorkomen van bepaalde soorten groene zelf-governance in de inventarisatie, maar voornamelijk beoogd om een grote diversiteit op diverse karakteristieken mee te nemen. Om dit te kunnen doen is gebruik gemaakt van een eerste versie van de in dit onderzoek ontwikkelde ideaaltypologie, die reeds was ontwikkeld op basis van de inventarisatie. De 50 initiatieven zijn, via een gestratificeerde steekproef, zo gekozen dat zij de verschillende hoofd- en subtypen van de in ontwikkeling zijnde ideaaltypologie representeerden². Voor elk van deze toenmalige typen zijn twee tot vier initiatieven uitgekozen die zijn opgenomen in de verdiepende analyse. Dit is bij elk type deels select en deels aselect gedaan.

Dataverzameling en beschrijving van initiatieven

Voor de verdiepende analyse zijn de geselecteerde initiatieven opnieuw geanalyseerd en beschreven op een breder aantal kenmerken, waarbij er voornamelijk nadruk lag op kwalitatieve beschrijvingen. Hierbij was het expliciete streven om de initiatieven met meer detail en precisie te beschrijven. Hiervoor is er een nieuwe database in Excel gecreëerd, waarin de 50 geselecteerde initiatieven in rijen zijn opgenomen. Net als in de inventarisatie zijn deze initiatieven beschreven aan de hand van een vooraf opgestelde lijst van kenmerken die in de kolommen zijn opgenomen.

Daarbij zijn oorspronkelijke bronnen opnieuw geanalyseerd, maar is er ook expliciet gezocht naar aanvullende bronnen om de initiatieven in de verdiepende analyse beter te kunnen beschrijven. Als onderdeel hiervan is er contact gezocht met vrijwilligers, aan wie werd gevraagd of zij mee wilden werken aan een (telefonisch) interview. In deze interviews (die gemiddeld rond de 30 minuten duurden) is een aantal vragen gesteld om het initiatief beter te kunnen begrijpen, maar ook om de opinie van de geïnterviewden over bepaalde zaken te vragen. Per initiatief is er op deze wijze in de meeste gevallen één interview afgenomen.

In de verdiepende analyse zijn alleen initiatieven opgenomen waarvan er ook voldoende informatie kon worden verzameld om ze goed te beschrijven. Indien dit niet het geval was, bijvoorbeeld omdat initiatiefnemers niet wilden meewerken aan een interview en verdere data onvoldoende was, zijn de geselecteerde initiatieven vervangen door andere.

Analyse

De analyse van de verdiepende analyse is in eerste instantie los uitgevoerd van die van de inventarisatie, met daarbij als expliciet streven om niet teveel te redeneren vanuit eerdere resultaten. Voor dit doel is er een nieuw document gemaakt waarin per kenmerk de belangrijkste observaties zijn opgetekend en uitgewerkt, voornamelijk op kwalitatieve wijze. Hierbij lag er een sterkere nadruk op kwalitatieve aspecten en was er meer aandacht voor detail. Zo is er in de verdiepende analyse niet alleen gekeken of er betrokkenheid van overheden is, maar ook specifiek benoemd welke overheden dit zijn en op wat voor manier zij precies betrokken zijn.

De effecten van groene zelf-governance zijn een belangrijk onderwerp van studie in de verdiepende analyse. De telefonische interviews speelden een belangrijke rol bij het in kaart brengen hiervan, en bieden een inzicht in wat volgens respondenten in de onderzochte initiatieven belangrijke effecten zijn. Aanvullend hierop is er ook in andere bronnen gezocht naar indicaties voor (mogelijke) effecten. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat het veelal niet gaat om effecten die daadwerkelijk zijn gemonitord of waarvoor er 'hard' bewijs is. Voor een belangrijk deel gaat het om gepercipieerde effecten, die door respondenten worden ervaren of in bronnen worden beschreven. De effectanalyse in dit rapport biedt daarmee nog geen optimaal betrouwbaar inzicht in de effecten van groene zelf-governance, maar kan wel gezien worden als een belangrijke indicatie van mogelijke effecten.

---

² Omdat de uiteindelijke typologie nog is aangepast op basis van de verdiepende analyse is de relatieve vertegenwoordiging van een aantal subtypen in sommige gevallen iets veranderd.

Validatie van inventarisatie

Ten slotte is de verdiepende analyse ook gebruikt om een inschatting te maken van de validiteit van de inventarisatie. Bij 20 initiatieven zijn de beschrijvingen uit de inventarisatie naast die van de verdiepende analyse gelegd en is voor een aantal kwantitatieve/gecategoriseerde kenmerken gekeken of de beschrijvingen in de inventarisatie op basis van aanvullende informatie en een grondigere analyse nog stand hielden. Over het algemeen laat de validatie zien dat de resultaten van de inventarisatie en verdiepende analyse vrij goed overeenkomen: in 78% van de cellen die naast elkaar zijn gelegd komen de ingevulde waarden in beide analyses overeen. Wel is er hier enig verschil tussen diverse beoordelingscriteria die we hebben gevalideerd: de inventarisatie onderschat over het algemeen het netwerk van de initiatieven, waardoor het aantal betrokken actoren dat wordt benoemd in de verdiepende analyse vaak hoger is dan in de inventarisatie. Ook de financieringsbronnen bleken in de inventarisatie onderschat te zijn.

In een technisch rapport (Mattijsen, 2016) wordt een uitgebreidere verantwoording gegeven van de validatie.

3.4 Integratie

De resultaten van de inventarisatie en verdiepende analyse zijn na de afronding van beide analyses met elkaar vergeleken en uiteindelijk (deels) geïntegreerd in deze rapportage. Hierbij werd kwalitatieve data uit de verdiepende analyse veelal gebruikt ter aanvulling en verdieping op de voornamelijk kwantitatieve data uit de inventarisatie³. Door het samenvoegen van beide analyses is er een algemene beschrijving van verschillende karakteristieken van groene zelf-governance in Nederland gemaakt, waarin de verschillende dimensies van ons onderzoek op zowel kwantitatieve als kwalitatieve wijze zijn beschreven. Daarnaast is er op basis van de resultaten van de inventarisatie en verdiepende analyse ook een ideaaltypologie van groene zelf-governance ontwikkeld. Beide stappen van integratie worden hieronder verder toegelicht.

Kenmerken van groene zelf-governance

Zowel bij de inventarisatie als bij de verdiepende analyse is er voor diverse kenmerken gekeken hoe de verschillende initiatieven van groene zelf-governance kunnen worden begrepen. In een vervolgstap zijn vervolgens de resultaten van beide analyses met elkaar vergeleken. Er is vanuit de verdiepende analyse kritisch gekeken naar de resultaten van de inventarisatie. Daarmee konden de al in de inventarisatie beschreven kenmerken worden aangescherpt en ook nieuwe kenmerken aan de analyse worden toegevoegd. Zo kon op basis van de inventarisatie vastgesteld worden dat er vaak een betrokkenheid van overheden is bij groene zelf-governance, en liet de verdiepende analyse zien dat het hierbij meestal gaat om gemeenten en minder vaak om provincies of (inter)nationale overheden. Is de verdiepende analyse is ook gekeken naar de rol van betrokken overheden. Nieuwe informatie hieruit is bijvoorbeeld dat gemeenten vaak een adviserende rol hebben richting initiatieven van groene zelf-governance.

In de hierboven beschreven integratie is de verdiepende analyse voornamelijk als verdieping op de resultaten van de inventarisatie gebruikt. Op deze wijze is er gekomen tot de in hoofdstuk 4 beschreven analyse van kenmerken van groene zelf-governance.

Ideaaltypologie

Een tweede stap van integratie van de resultaten van beide analyses vormt de in hoofdstuk 5 gepresenteerde ideaaltypologie van groene zelf-governance. Voor het tot stand komen van deze typologie is er aan de hand van de resultaten van de inventarisatie en verdiepende analyse op diverse wijzen naar verbanden gezocht om te komen tot een aantal samenhangende ideaaltypen van groene zelf-governance. Daarbij is er onder andere gewerkt met mind-maps en tabellen om de samenhang tussen verschillende kwalitatieve aspecten in kaart te brengen. Aanvullend hierop is er gebruik

---

³ Deze integratie heeft niet plaatsgevonden voor de analyse van effecten, die uitsluitend is gebaseerd op de verdiepende analyse.

---

gemaakt van hiërarchische cluster-analyses in SPSS om te kijken naar samenhang binnen en tussen bepaalde kwantitatieve categorieën.

Dit alles is gebeurd in een iteratief proces dat tussen de hoofdonderzoeker en meerdere andere onderzoekers heeft plaatsgevonden en ook is teruggekoppeld naar een klankbordgroep met experts, waarbij bestaande literatuur als inspiratie heeft gediend. Ten slotte is er constant een terugkoppeling geweest naar de initiatieven uit de praktijk die zijn opgenomen in onze datasets. Dit heeft regelmatig weer tot aanpassingen geleid die vervolgens opnieuw door bovenstaande stappen zijn gegaan voor verdere aanscherping. Omdat de typologie tevens een resultaat van onderzoek is, en niet uitsluitend een methodische keuze, wordt de totstandkoming van de typologie verder besproken in hoofdstuk 5 aan de hand van de bevindingen van ons onderzoek.

---

4 Kenmerken van groene zelf-governance

De belangrijkste bevinding van de inventarisatie en verdiepende analyse is de verscheidenheid aan initiatieven binnen het veld van groene zelf-governance. Deze verscheidenheid blijkt al duidelijk uit een handvol willekeurig gekozen voorbeelden uit onze 264 initiatieven. Zo zamelt Stichting Buur Maakt Natuur uit Wehl geld in voor de aankoop van landbouwgrond om deze om te zetten in natuur. De bewoners van de Houtdreef in Varsseveld zijn bezig met het ontwikkelen van een groene infrastructuur in de wijk die in verbinding staat met het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Stichting IJzeren Vrouw in Den Bosch strijdt voor het behouden van de identiteit van een stadspark en waterzone en wil hoogbouw in het gebied voorkomen. De vrijwilligers achter Vlindertuin Lewenborg hebben in Groningen een braakliggend stuk grond omgetoverd in een bloemrijke tuin die aantrekkelijk is voor insecten en in het bijzonder voor vlinders. Stichting Marke Vragenderveen uit Vragender beheert en beschermt al sinds 1956 een bijzonder stukje hoogveen in samenwerking met een aantal agrariërs.

In dit hoofdstuk volgt een algemene beschrijving van de resultaten en onze bevindingen op basis van het conceptueel raamwerk (hoofdstuk 2). Kwantitatieve data is daarbij voornamelijk afkomstig uit de inventarisatie⁴, kwalitatieve data voornamelijk uit de verdiepende analyse.

4.1 Algemene kenmerken

Onze analyse omvat 264 initiatieven van groene zelf-governance, verspreid over vrijwel geheel Nederland. De belangrijkste resultaten wat betreft de algemene kenmerken kunnen gezien worden in het licht van de begrippen dynamiek, continuïteit en spreiding. Deze worden hieronder behandeld.

Dynamiek

Grofweg de helft van alle initiatieven uit onze inventarisatie bestaat inmiddels langer dan zeven jaar, en zo'n 25% van de initiatieven is zelfs al van voor 2000. Dit laat zien dat initiatieven van groene zelf-governance niet van korte duur hoeven te zijn, maar ook op de lange termijn kunnen voortbestaan. De oudste initiatieven die we hebben verzameld vinden hun oorsprong reeds in de jaren vijftig van de vorige eeuw.

Daarbij is ook zichtbaar dat veel initiatieven zich door de tijd heen ontwikkelen of verbreden, bijvoorbeeld doordat activiteiten worden uitgebreid of men nieuwe doelstellingen stelt. Groene zelf-governance kent dus ook een dynamisch aspect waarbij groepen zich kunnen ontwikkelen en verbreden - bijvoorbeeld van een initiële focus op één aspect naar een combinatie van aspecten. Groene zelf-governance is daarmee een dynamisch fenomeen, en hoewel deze dynamiek slechts beperkt onderwerp van studie is in deze rapportage is het belangrijk punt om in het achterhoofd te houden.

Continuïteit

Tijdens interviews is aan contactpersonen gevraagd hoe zij denken over de continuïteit van hun burgerinitiatief en (mogelijke) knelpunten hierin. Daaruit komt vrij duidelijk naar voren dat de meeste respondenten de continuïteit van hun burgerinitiatief niet als iets vanzelfsprekends zien en zich enige zorgen maken over continuïteit op de (middel)lange termijn. Twee belangrijke thema's komen hierbij vaak terug: *mankracht* en *geld*.

---

⁴ Ondanks dat er in de inventarisatie wordt gewerkt met categorieën en numerieke waarden kiezen wij er in deze paragraaf bewust voor om geen absolute waarden te presenteren om een schijn van perfecte representativiteit en validiteit te vermijden. Alle percentages in dit hoofdstuk zijn om deze reden afgerond op intervallen van 5%. Hoewel deze waarden dus niet absoluut zijn, geven ze wel een belangrijke indicatie van bepaalde kenmerken van groene zelf-governance.

Vrij veel initiatieven van groene zelf-governance maken zich zorgen over vergrijzing van hun vrijwilligersbestand en over het blijven binden van (jongere) vrijwilligers naar de toekomst toe. Ook is er een aantal initiatieven dat sterk om een kleine kern van vrijwilligers draait en in grote mate van deze mensen (soms maar een enkel persoon) afhankelijk is, waarbij andere vrijwilligers deze taken niet gemakkelijk over (kunnen) nemen. Bij een aantal initiatieven is de financiering op de lange termijn onzeker omdat inkomsten grotendeels variabel zijn of niet voor een lange termijn zijn gewaarborgd. Het aflopen van subsidieovereenkomsten of wegvallen van vaste financiering kan daarmee ook een bedreiging voor continuïteit zijn, evenals het onvoldoende slagen in het vinden van (nieuwe) financiële middelen. Niet zelden wordt de overheid hier als een 'onbetrouwbare' partner gezien, omdat de toekomst van subsidieregelingen vaak onzeker is.

Naast mankracht en geld worden ook een aantal andere bedreigingen in continuïteit geïdentificeerd, hoewel betrekkelijk minder vaak. Hierbij gaat het om *externe ontwikkelingen* die (de kwaliteit van) het groen bedreigen, waardoor groene doelstellingen onder druk komen; een *gebrek aan succes* in het bereiken van doelen, waardoor het initiatief uiteen kan vallen; en belemmering van initiatieven door *regelgeving of juridische procedures* die activiteiten in de weg staan.

Tevens is zichtbaar dat sommige initiatieven zich bewust als tijdelijk profileren. Het gaat dan vaak om initiatieven op grond die voor een bepaalde periode braak ligt, en waaraan door omwonenden een groene invulling wordt gegeven. Hierbij is continuïteit op de lange termijn onwaarschijnlijk en wordt dit ook niet beoogd.

Spreiding

Onze analyse van groene zelf-governance laat duidelijk zien dat er een grote spreiding in oppervlakte is. Dit varieert grofweg van minder dan 50 m² tot ver boven de 100 hectare. Het kan daarbij gaan om een gebied dat fysiek wordt beheerd, maar ook om de oppervlakte van een gebied waarvoor actie wordt gevoerd en waarin vanuit het initiatief geen of weinig fysieke activiteiten plaatsvinden. Initiatieven van groene zelf-governance bevinden zich zowel binnen als buiten de bebouwde kom en zowel in sterk verstedelijkt als in landelijk gebied, waarbij initiatieven in een stedelijke omgeving gemiddeld genomen kleiner zijn in oppervlakte.

Er is een redelijk aantal initiatieven van groene zelf-governance binnen (nationaal) beschermde natuurgebieden actief, zowel binnen het Natuurnetwerk Nederland (NNN) als Natura 2000-gebieden (tabel 2). Zo'n 10% van de initiatieven uit de inventarisatie richt zich daarbij in zijn activiteiten uitsluitend op gebieden binnen het NNN, zo'n 60% is uitsluitend buiten het NNN actief. Ongeveer 30% van alle initiatieven richt zich in zijn activiteiten zowel op gebieden binnen als buiten het NNN.

Tabel 2

Initiatieven ten opzichte van Natuurnetwerk Nederland (NNN).

	Voorkomen bij initiatieven
Volledig binnen NNN actief	10%
Zowel binnen als buiten NNN actief	30%
Uitsluitend buiten NNN actief	60%

4.2 Doelstellingen

Bij het grote merendeel van de initiatieven is er sprake van een combinatie van meer doelen, die onderling ook zeer divers kunnen zijn (tabel 3). Doelen kunnen relateren aan bredere maatschappelijke thema's of problematiek (zoals biodiversiteit, klimaatverandering, voedselvoorziening, gezondheidszorg) op een nationale of zelfs wereldwijde schaal, maar ook uitgesproken lokaal zijn. Er lijkt daarbij soms sprake te zijn van een combinatie van doelen in de directe leefomgeving en doelen gerelateerd aan bredere maatschappelijke thema's (zie ook Salverda *et al.*, 2014). Dit is ook te zien bij burgerinitiatieven buiten de groene sector (Denters *et al.*, 2013).

Tabel 3

Soorten doelstellingen.

Doelstellingen		Voorkomen bij initiatieven
Fysiek	<ul style="list-style-type: none"> • Ecologie en natuurbescherming • Cultuurhistorie en landschap • Gebruik en recreatie • Voedsel 	<p>65%</p> <p>40%</p> <p>40%</p> <p>10%</p>
Sociaal	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustwording en educatie • Betrokkenheid • Sociale cohesie • Gezondheid 	<p>30%</p> <p>5%</p> <p>10%</p> <p>5%</p>
Overig	<ul style="list-style-type: none"> • Economische doelstellingen • Institutionele doelstellingen 	<p>5%</p> <p>5%</p>

Fysieke doelstellingen

Het meest voorkomend qua type doelstellingen zijn de fysieke doelen: in totaal heeft ongeveer 90% van de initiatieven een of meer fysieke doelstellingen. Dit omvat doelstellingen op het gebied van ecologie en natuurbescherming; cultuurhistorie en landschap; gebruik en recreatie; en voedselproductie. Hiervan zijn doelstellingen op het gebied van ecologie en natuurbescherming het vaakst voorkomend: bij ongeveer 65% van alle initiatieven. Ook doelen op het gebied van cultuurhistorie en landschap (ongeveer 40%) en gebruik en recreatie (ongeveer 40%) komen redelijk veel voor. Doelen die te maken hebben met voedsel zijn zeldzamer, en zien we bij ongeveer 10% van alle initiatieven.

Bij *ecologie en natuurbescherming* gaat het om de doelstellingen van initiatieven in termen van ecologie, biodiversiteit en natuurbescherming. Voorbeelden hiervan zijn het behouden en herstellen van natuurwaarden; beschermen van weidevogels; onderhouden van een kruidentuin met bijzondere soorten; bieden van een reservaat functie voor soorten; het realiseren van een ecologische verbindingzone; behoud van een bepaald natuurgebied; uitbreiden van het areaal groen in de stad; of het creëren van nieuwe natuur.

De doelstellingen op het gebied van *cultuurhistorie en landschap* laten zien dat cultuurhistorie en streekeigenheid van groen een belangrijke drijfveer zijn bij een behoorlijk aantal initiatieven. Via dergelijke doelstellingen beogen initiatieven bijvoorbeeld om het historische streekbeeld te herstellen, om erfgoed te behouden, streekeigen beplanting te bevorderen, het karakteristieke landschap te beschermen en versterken, waarden van het cultuurlandschap te behouden, of cultuurhistorische landschapselementen zoals knotwilgen, houtwallen en heggen terug te brengen of te beschermen. Hoewel iets minder vaak voorkomend en soms ook ondergeschikt aan ecologie, laat de verdiepende analyse zien dat cultuurhistorie een belangrijk thema voor groene zelf-governance is, hoewel voornamelijk in landelijke gebieden.

Gebruiksdoelen hebben betrekking op het benutten van groen voor menselijk gebruik. Doelstellingen op het gebied van gebruik omvatten bijvoorbeeld het verfraaien van de stad of het landschap, het bieden van ruimte voor activiteiten, bieden van toegang tot groen of natuur, stimuleren van natuurrecreatie, bieden van natuurlijke speelruimte voor kinderen, of het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving. *Voedsel*doelstellingen gaan voornamelijk over het (kleinschalig) produceren van voedsel, vaak groente of kruiden en soms ook (hoogstam)fruit.

Sociale doelstellingen

Zo'n 40% van de geïnventariseerde initiatieven heeft doelstellingen die sociaal-maatschappelijk van aard zijn. Daarmee komt het dus regelmatig voor dat de initiatieven uit de inventarisatie zowel fysieke als sociaal-culturele doelen hebben (dit geldt voor ongeveer 35% van alle initiatieven). Van de vier soorten sociale doelstellingen komen doelstellingen op het gebied van *bewustwording en educatie* het vaakst voor (ongeveer 30%). Doelen op het gebied van *betrokkenheid* (5%), *sociale cohesie* (10%) en *gezondheid* (5%) zijn relatief zeldzaam.

Doelstellingen op het gebied van *bewustwording* omvatten onder andere het bieden van natuur-educatie, de natuur dichterbij stadsbewoners brengen, het onder de aandacht brengen van het landschap, vergroten van natuurkennis onder mensen, kinderen in contact brengen met de natuur, en het creëren van bekendheid over de waarden van een gebied. Opvallend is dan wel dat doelen op het gebied van *betrokkenheid*, waarin men beoogt om mensen actief te betrekken in beheer en behoud van groen, betrekkelijk weinig voorkomen. Grofweg kan daarmee worden gezegd dat initiatieven van groene zelf-governance in hun doelstellingen meer beogen om bewustzijn te creëren dan om actief vrijwilligers voor natuur te werven. Niettemin is dat laatste wel een activiteit die vanuit veel initiatieven in bepaalde mate wordt ondernomen om het eigen vrijwilligersbestand op peil te houden.

Expliciete doelstellingen op het gebied van *sociale cohesie* zijn ook betrekkelijk zeldzaam. Deze doelen spelen voornamelijk in een stedelijke context of binnen de bebouwde kom – veelal bij initiatieven op buurtniveau. Dergelijke initiatieven beogen vaak om (verschillende soorten) mensen met elkaar in contact te brengen; mensen bij het maatschappelijk leven te betrekken; of om te zorgen dat mensen elkaar ontmoeten. Doelstellingen op het gebied van *gezondheid* zijn nog zeldzamer en hebben bijvoorbeeld te maken met rust, het tegengaan van milieuvervuiling en de helende werking van natuur.

Overige doelstellingen

Ten slotte onderscheiden wij nog *economische* en *institutionele* doelstellingen. Voorbeelden van economische doelstellingen zijn het winnen van energie of bieden van werkgelegenheid. Institutionele doelstellingen gaat bijvoorbeeld over het leveren van een bijdrage aan het gemeentelijke groen-beheer, het beïnvloeden van beleid, en het tegengaan van wetgeving. Expliciet institutionele en economische doelen komen vrijwel niet voor in de inventarisatie (beide ongeveer 5%).

Soort groen

Naast een grote diversiteit in doelstellingen is er ook een grote diversiteit in het soort groen waarmee initiatiefnemers zich bezighouden (tabel 4). Van de categorieën die worden onderscheiden in de inventarisatie komt de categorie *park/plantsoen/tuin/stadsgroen* het meeste voor, ongeveer bij 40% van alle initiatieven. Zo'n 25% houdt zich bezig met *landschapselementen* en ook zo'n 25% met de categorie *bos, heide, overig natuur*. Ongeveer 20% van de initiatieven heeft (deels) betrekking op agrarisch groen/cultuurlandschap. Ongeveer 15% van de initiatieven is gericht op een of meer (dier/plant) *soorten* en een even groot percentage houdt zich bezig met *eetbaar groen*, voornamelijk in de vorm van moestuingroen of hoogstamfruit. Ongeveer 10% van de initiatieven houdt zich bezig met *recreatief groen* zoals speelgroen. Zo'n 20% van de initiatieven is *niet specifiek* op een of meer soorten groen gericht of heeft (o.a.) betrekking op groen dat buiten de hierboven genoemde categorieën valt (zoals het landschap in zijn algemeenheid, al het groen in een bepaalde regio of gemeente, alle bomen in een bepaald gebied).

Tabel 4

Beoogde soorten groen.

Soorten groen	Voorkomen bij initiatieven
Park/plantsoen/tuin/stadsgroen	40%
Landschapselementen	25%
Bos, heide, overig natuur	25%
Agrarisch groen/grasland	20%
Specifieke dier/plantensoorten	15%
Recreatief groen	10%
Eetbaar groen	15%
Niet gericht op specifiek type groen, overig groen	20%

4.3 Actoren

Het aantal burgers dat bij de verschillende initiatieven van groene zelf-governance als vaste vrijwilliger actief is betrokken, verschilt van 2 tot meer dan 200. Naast deze vaste vrijwilligers is er ook regelmatig sprake van een bredere, minder actieve achterban die incidenteel een fysieke bijdrage levert of een initiatief op andere wijze ondersteunt. Zo is een aantal initiatieven in dit onderzoek een (natuur)vereniging met leden. Deze ledentallen zijn over het algemeen veel hoger dan het aantal actieve vrijwilligers, iets dat bijvoorbeeld bij sportclubs ook vaak het geval is. Bij sommige verenigingen kan het aantal leden zelfs boven de 1000 uitkomen.

Van de verschillende categorieën actoren die wij onderscheiden zijn *overheden* het vaakst actief betrokken bij groene zelf-governance (ongeveer bij 55% van alle initiatieven; zie tabel 5). De inventarisatie laat zien dat veel initiatieven van groene zelf-governance op een bepaald moment met overheden in aanraking komen, waarna deze betrokken kunnen raken bij het initiatief. Ook ander onderzoek laat zien dat groene burgerinitiatieven vaak niet geheel zonder overheid gaan (Van Dam *et al.*, 2010; Van Dam *et al.*, 2011). Uit ons onderzoek blijkt duidelijk dat het hierbij voornamelijk om lokale overheden gaat. Gemeenten zijn verreweg het meest en ook het meest intensief betrokken bij groene zelf-governance, andere (hogere) overheden zoals provincies veel minder frequent en vaak ook minder intensief. De betrokkenheid van gemeenten is op verschillende manieren zichtbaar: duidelijk is dat veel initiatieven op een bepaalde manier ondersteund worden vanuit gemeenten, bijvoorbeeld met subsidie.

Gemeenten kunnen initiatieven ook in natura ondersteunen door ze bij te staan in beheer of door grond of gebouwen te lenen, gereedschap te leveren, of advies te geven. Ook ontstaat betrokkenheid van gemeenten vanwege bepaalde procedures of omdat de gemeente eigenaar van de grond is. Provincies zijn ook nog regelmatig betrokken bij groene zelf-governance, maar minder vaak en ook minder intensief dan gemeenten. Zij kunnen financiële ondersteuning leveren of advies geven, maar zijn ook in sommige gevallen overlegpartners, met name bij wat grotere of meer regionaal georiënteerde initiatieven. Overheden op hoger (nationaal/internationaal) schaalniveau spelen een zeer beperkte rol, en indien ze al betrokken zijn is dit voornamelijk via subsidieregelingen.

Tabel 5

*Betrokken actoren*⁵.

Betrokken actoren	Voorkomen bij initiatieven
Overheden	55%
Bedrijfsleven	20%
TBO's	15%
NGO's	50%

De betrokkenheid van het *bedrijfsleven* uit zich regelmatig via vormen van sponsoring of dienstverlening in natura. Waar het uitsluitend gaat om een kleine jaarlijkse financiële bijdrage zonder verdere verplichting vanuit het bedrijfsleven hebben we dit niet geïnterpreteerd als actieve betrokkenheid. Er zijn echter wel degelijk initiatieven (ongeveer 20%), waarbij er een meer actieve betrokkenheid van het bedrijfsleven is. Zo is er een redelijk aantal initiatieven waarbij wordt samengewerkt met agrariërs. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met samenwerking rondom agrarisch natuurbeheer of met begrazing van natuurlanden door boeren, maar soms ook met wandelroutes over boerenland. Er zijn daarnaast ook initiatieven waarbij burgers in samenwerking met andere partijen uit het bedrijfsleven, bijvoorbeeld een bouwbedrijf, ontzandingsbedrijf of een spoorbeheerder, aan natuurontwikkeling werken.

⁵ Omdat er in de inventarisatie niet het gehele netwerk kon worden achterhaald is het waarschijnlijk dat deze percentages enigszins een onderschatting zijn. De verdiepende analyse doet vermoeden dat de daadwerkelijke betrokkenheid van met name overheden hoger is dan hier wordt geschat.

Vrijwilligers van scouting Holendrecht baggeren een sloot bij Natuurvereniging De Ruige Hof. Foto: Martijn de Jonge.

Terreinbeherende organisaties (TBO's) en Landschapsbeheer zijn van de vier groepen actoren die wij onderscheiden het minst betrokken (rond de 15%). We komen Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen en provinciale afdelingen van Landschapsbeheer in onze analyses grofweg ongeveer even vaak tegen. Wanneer TBO's een actieve rol spelen bij groene zelf-governance gaat het meestal om initiatieven in landelijk gebied met een wat sterkere ecologische doelstelling. In stedelijk gebied, of binnen de bebouwde kom, zijn ze slechts zelden betrokken. De betrokkenheid van TBO's komt soms voort uit een gedeelde doelstelling met initiatieven van groene zelf-governance, en kan zich uiten via intensieve samenwerking. Ook kan een initiatief expliciet of impliciet beogen om TBO's te ondersteunen in hun werk en worden er daarbij bijvoorbeeld vrijwilligers uitgewisseld. TBO's kunnen steun of advies leveren en soms ook gereedschap uitlenen (Landschapsbeheer doet dit vaak). Ook kan er financieel worden samengewerkt of kan men samenwerken in het gezamenlijk afstemmen van beheer als terreinen aan elkaar grenzen.

De actieve betrokkenheid van NGO's is in de inventarisatie te zien bij ongeveer 50% van de initiatieven van groene zelf-governance. Daarbij gaat het om een breed scala aan NGO's met een grote diversiteit aan doelstellingen. Hieronder vallen onder andere de grotere natuur- en milieu-organisaties zoals KNNV, SOVON, IVN, Vlinderstichting en de provinciale Natuur- en Milieufederaties. Ook lokale groene stichtingen en verenigingen kunnen een actieve rol spelen bij groene zelf-governance, en er is soms samenwerking met andere groene burgerinitiatieven. Daarnaast zijn er ook regelmatig contacten met NGO's die zich niet expliciet op groene thema's richten. Hieronder vallen dorpsverenigingen, wijkraden, sportclubs, zorginstellingen, woningstichtingen, basisscholen, historische kringen en nog vele andere NGO's. Dit laat zien dat er ook samenwerking is met NGO's die zich niet specifiek op groen richten.

4.4 Spelregels

Onze analyse van spelregels richt zich voornamelijk op formele aspecten, omdat de informele aspecten via onze methodiek lastig te achterhalen zijn. Wanneer er fysieke activiteiten worden uitgevoerd moeten er vaak afspraken met de terreineigenaar(s) gemaakt worden. In sommige gevallen kan dit door een pacht- of adoptieovereenkomst, waarmee initiatieven van groene zelf-governance een bepaalde mate van zeggenschap en verantwoordelijkheid verkrijgen over bepaalde gebieden. Vaak worden er (formele) of informele afspraken gemaakt met terreineigenaren of is er op zijn minst enig overleg.

Formele afspraken en inbedding in bestuurlijke structuren

Er zijn diverse manieren waarop afspraken en regels die te maken hebben met groene zelf-governance formeel worden vastgelegd. Hierbij gaat het om contractuele afspraken, bestemmingsplannen, raadsbesluiten, pachtovereenkomsten, beheersovereenkomsten, samenwerkingsovereenkomsten, adoptiecontracten, gebiedsplannen, subsidieovereenkomsten, beheerplannen, en diverse schriftelijke overeenkomsten. De mate waarin via dergelijke constructies juridische zaken worden gewaarborgd verschilt per initiatief. Aanpassingen in bestemmingsplannen, in beheerplannen of in andere wet- of regelgeving komen met name voor bij grootschaliger of meer ingrijpende initiatieven waarbij er bijvoorbeeld een functieverandering speelt. Dit is zeker zichtbaar bij een aantal initiatieven, maar een dergelijke institutionele invloed is er bij de meeste initiatieven niet. Vaker zien we dat er wel een aantal afspraken formeel wordt vastgelegd, maar dat er geen nieuwe wet- of regelgeving ontstaat. In een relatief klein aantal initiatieven is er nauwelijks sprake van formalisering en werkt men voornamelijk op basis van onderlinge (mondelinge) afspraken.

Formalisering als rechtspersoon

Een belangrijke observatie voor de spelregels van groene zelf-governance is dat veel initiatieven, zeker degenen die al wat langer bestaan of wat grootschaliger zijn, verworden tot een formeel rechtspersoon. Hoewel we hierover geen kwantitatieve gegevens hebben verzameld, lijkt het al snel om de helft van de initiatieven te gaan. Deze formalisering is een manier waarop verantwoordelijkheden formeel kunnen worden vastgelegd, wat soms ook vereist is om bijvoorbeeld subsidie te kunnen ontvangen. Indien er sprake is van dergelijke formalisering dan is dit vrijwel altijd in de vorm van een vereniging of stichting. Een redelijk aantal stichtingen uit onze analyse is ook een Algemene Nut Beoogde Instelling (ANBI), waarmee giften aan deze stichtingen onder bepaalde voorwaarden aftrekbaar zijn van de belasting. Er is daarnaast ook wel degelijk een behoorlijk aantal initiatieven van groene zelf-governance, en daarbij gaat het met name om de wat kleinschalige initiatieven waar weinig geld in omgaat, waarbij er geen sprake is van formalisering als rechtspersoon.

4.5 Hulpbronnen

Financiering

Er is een diversiteit aan financieringsbronnen die worden aangeboord door initiatieven van groene zelf-governance, waarbij er meestal sprake is van meerdere bronnen van financiering (tabel 6). Veelvoorkomende vormen van financiering zijn subsidie (bij ongeveer 50% van de initiatieven), sponsoring (40%) en donaties (40%). Daarnaast dragen initiatiefnemers in ongeveer 45% van alle gevallen ook zelf financieel bij aan hun initiatief. Ongeveer 20% van alle initiatieven realiseert opbrengsten uit het leveren van goederen en diensten, en zo'n 15% ontvangt als vereniging contributies van hun leden. De totale omvang van financiering kan hierbij verschillen van vrijwel niets tot (ver) boven de € 1.000.000 bij ingrijpende functieveranderingen of ontwikkeling van nieuwe natuur. Er zijn initiatieven van groene zelf-governance die een structurele jaarlijkse begroting hebben boven de € 20.000, incidenteel tot wel € 100.000.

Tabel 6

Financieringsbronnen.

Financieringsbronnen	Voorkomen bij initiatieven
Subsidie	50%
Sponsoring	40%
Donaties	40%
Contributies	15%
Opbrengsten	20%
Eigen middelen	45%

Subsidie is de meest voorkomende vorm van financiering, en is meestal afkomstig vanuit gemeenten. Daarnaast kunnen de meer regionaal georiënteerde/wat grotere initiatieven soms ook op provinciaal niveau subsidie ontvangen, waarbij het relatief vaak om wat grotere bedragen gaat. Ook nationale ministeries of zelfs de EU kunnen subsidie verlenen, maar dit is betrekkelijk zeldzaam.

Hoewel het bedrijfsleven minder vaak intensief is betrokken bij groene zelf-governance dan sommige andere soorten actoren (zie par. 4.2.3), leveren bedrijven bij veel initiatieven wel een financiële bijdrage. Hierbij gaat het om sponsoring vanuit het lokale bedrijfsleven. Er is soms ook sponsoring vanuit maatschappelijke instellingen (KNHM, Oranjefonds, woningstichtingen), vanuit betrokken TBO's, of waarbij initiatiefnemers via prijsvragen geld binnenhalen. Wellicht opvallend is dat de Rabobank redelijk vaak naar voren komt als sponsor.

Donaties van privépersonen zijn ook een bron van inkomsten bij veel initiatieven. Dit gaat zowel via vaste donateurs als via incidentele donaties, vaak is er sprake van een combinatie van deze twee. Initiatieven van groene zelf-governance die een vereniging zijn geworden halen ook opbrengsten uit *contributies*. Minimale jaarlijkse bijdragen variëren van ongeveer € 5 tot 20, hoewel sommige leden ervoor kiezen om een hogere jaarlijkse contributie te betalen.

Sommige initiatieven halen (een deel van de) financiering uit *opbrengsten* voor het leveren van producten of diensten. Dergelijke opbrengsten kunnen op verschillende manieren gerealiseerd worden. Dit gebeurt bijvoorbeeld via het heffen van entreegelden, door de verkoop van producten als groente en fruit, door het zelf organiseren van evenementen, via het leveren van diensten zoals excursies, door verhuur van gebouwen, of zelfs via het uitvoeren van werkzaamheden voor derden (zowel particulieren als overheden). Daarbij is duidelijk zichtbaar dat opbrengsten zelden de enige vorm van inkomsten zijn: het is dus niet zo dat veel initiatieven zichzelf geheel bedruipen en met opbrengsten hun begroting sluitend krijgen. Sterker nog, onze gehele analyse bevat minder dan een handvol initiatieven die hun hulpbronnen uitsluitend uit opbrengsten halen, en zelfs hier is het soms nog onzeker of er echt geen andere bronnen van financiering zijn.

Ten slotte is het, ondanks vele bronnen en vormen van financiering, vaak zichtbaar dat initiatiefnemers (deels) *eigen financiële middelen* inzetten. Dit is voornamelijk het geval bij kleinschalige initiatieven qua oppervlakte en financiering, maar ook bij een aantal grotere initiatieven investeren vrijwilligers eigen geld.

Overige materiële hulpbronnen

Naast geld is *gereedschap* ook een belangrijke hulpbron bij groene zelf-governance, in ieder geval bij initiatieven die fysieke activiteiten uitvoeren. Dit gereedschap kan van alles zijn: 'gewoon' tuingereedschap zoals een snoeischaar, hark en spade, een bosmaaier, grasmaaimachines, een waadpak om in sloten te kunnen werken, of uitbaggermachines. Soms bezitten initiatiefnemers dit gereedschap zelf, maar het wordt soms ook geleend van gemeenten, Landschapsbeheer of andere partijen uit het netwerk.

Een ander belangrijk aspect dat gerelateerd is aan hulpbronnen – en eveneens aan de spelregels – is het eigenaarschap. Er zijn een aantal initiatieven waarbij initiatiefnemers formeel eigendom verwerven, maar ook een aantal initiatieven waarin dat tijdelijk het geval is – bijvoorbeeld met behulp van een adoptieovereenkomst of pachtovereenkomst. Het eigenaarschap kan mogelijk op een as uiteen worden gezet. In verreweg de meeste initiatieven is er geen eigenaarschap, er is een aantal initiatieven waarbij er volledig formeel eigenaarschap is, en daartussenin zitten een aantal initiatieven waarbij er een bepaalde mate van formeel zeggenschap wordt verkregen, bijvoorbeeld via een adoptieovereenkomst.

Immateriële hulpbronnen

Immateriële hulpbronnen hebben, naast mankracht, betrekking op allerlei soorten *kennis en deskundigheid*. Dit omvat specifieke ecologische kennis, maar ook kennis over tuinieren, groenbeheer, juridische zaken, lokale omstandigheden, educatie, ruimtelijk ontwerpen en planologie, politiek, bestuur, subsidies en procedures, of de werking van machines. Communicatieve en mobiliserende vaardigheden zijn soms ook belangrijk. Het algemene beeld over kennis en vaardigheid is dat initiatiefnemers zelf veel weten/veel kennis bezitten. Niettemin spelen er soms complexe zaken, zoals juridische procedures of ecologische processen, die initiatiefnemers niet geheel 'in de vingers' hebben.

Er wordt in deze, en ook andere gevallen, veel kennis via het netwerk gemobiliseerd. Gemeenten hebben soms een coachende rol, organisaties als TBO's, KNHM en Landschapsbeheer kunnen initiatiefnemers ondersteunen, en ook met vele andere partijen in het netwerk wordt kennis uitgewisseld. Over het algemeen lijken initiatiefnemers daarbij vrij goed in staat om boven water te krijgen wat ze moeten weten. Er zijn echter wel degelijk situaties waarin kennis of expertise niet altijd voldoende beschikbaar is.

4.6 Activiteiten

Globaal gezien zijn de meeste activiteiten die bij groene zelf-governance worden ondernomen op te splitsen in twee belangrijke hoofdcategorieën: fysieke activiteiten en politieke activiteiten (tabel 7). Fysieke activiteiten hebben te maken met de categorieën beheer/onderhoud en/of aanplant/realisatie, terwijl politieke activiteiten gaan over protest of overleg/samenwerken. Daarnaast zijn er ook nog activiteiten op gebied van educatie en monitoring.

Tabel 7

Fysieke, politieke en overige activiteiten.

Activiteiten		Voorkomen bij initiatieven
Fysiek	• Beheer	60%
	• Aanplant	45%
Politiek	• Protest	25%
	• Samenwerking/planvorming	35%
Overig	• Educatie	30%
	• Monitoring	15%

Fysieke activiteiten

Een groot aantal initiatieven van groene zelf-governance houdt zich bezig met een of meer categorieën fysieke activiteiten: in totaal gaat het hier om bij benadering 70% van de initiatieven uit de inventarisatie. *Beheer/onderhoud* is bij ongeveer 60% van de initiatieven zichtbaar. Dit kan in vele vormen zijn: het opruimen van afval, het knotten van wilgen, het baggeren van sloten, het maaien van gras, het onderhouden van groene speeltoestellen, het bijknippen van heggen, het markeren van nesten ter bescherming bij het maaien, en het kappen van bomen zijn slechts enkele voorbeelden van beheersactiviteiten. Daarnaast komt ook *aanplant/realisatie van nieuw groen* vaak voor in de inventarisatie: bij ongeveer 45% van de initiatieven. Hierbij gaat het in de verdiepende analyse onder andere over het planten van bomen, graven van sloten, inrichten van tuinen, maken van bijenkasten, bouwen van een vogelkijkhut, of vlechten van een wilgentunnel. Regelmatig gaan beheer en aanplant met elkaar samen: zo'n 35% van alle initiatieven in de inventarisatie ontplooit activiteiten uit beide categorieën.

Politieke activiteiten

Hiernaast zijn er ook de activiteiten die wij als politiek karakteriseren. In totaal houdt ongeveer 50% van de initiatieven uit de inventarisatie zich bezig met een of meer politieke activiteiten. Ongeveer 25% van de initiatieven ontplooit een vorm van *protest of actievoeren*. Dit gebeurt onder andere door het organiseren van protestacties, inzamelen van handtekeningen en mobiliseren van de publieke opinie. Ook dient men soms formele bezwaarschriften in, wordt er druk uitgeoefend richting de (lokale) politiek, of worden er formele juridische procedures of rechtszaken aangespannen.

Daarnaast houdt ongeveer 35% van de initiatieven in de inventarisatie zich bezig met activiteiten op het gebied van (politieke) *samenwerking/planvorming/inspraak*. Dit omvat allerlei activiteiten die enig politiek of beleidsgericht karakter hebben. Zo is er regelmatig overleg met gemeenten of neemt men vanuit initiatieven van groene zelf-governance deel aan gebiedsprocessen of gebiedsoverleggen. Er kan ook sprake zijn van interactieve planvorming, waarbij gezamenlijk met andere partijen wordt gewerkt aan de ontwikkeling van natuur/landschap. Ook kan er samenwerking zijn met andere partijen om gezamenlijke doelen te realiseren. In totaal ontplooit ongeveer 10% van alle initiatieven zowel protest als planvorming/overleg als activiteit.

Overige activiteiten

In ongeveer 30% van de initiatieven van groene zelf-governance worden activiteiten op het gebied van educatie ontplooid. Deze activiteiten kunnen een verschillende insteek hebben. Vaak hebben activiteiten gericht op educatie betrekking op het geven van excursies, lessen of lezingen, waarbij kennisoverdracht vaak centraal staat. Er zijn echter ook voorbeelden van meer 'emancipatoire' educatie (Hubeek *et al.*, 2006), die erop gericht zijn om het ontdekken van de natuur te faciliteren.

Hierbij worden mensen gestimuleerd om hun eigen leerproces te doorlopen, bijvoorbeeld door groene stages of al spelenderwijs (bij kinderen). Educatie komt voor in combinatie met veel andere categorieën activiteiten die we onderscheiden, maar wordt in de inventarisatie vrijwel nooit als enige activiteit ontplooid. Het is mogelijk dat veel initiatieven die zich primair richten op natuureducatie onder IVN vallen, een bekend instituut dat zich richt op natuureducatie. Lokale afdelingen van IVN vallen, als deel van een geïnstitutionaliseerd netwerk, echter buiten deze studie.

De categorie monitoring, onderzoek en inventarisatie komt bij ongeveer 15% van de initiatieven voor. Dit gaat vaak over tellingen en inventarisaties met betrekking tot het voorkomen van bepaalde soorten planten of dieren. Ook kan het gaan om het in kaart brengen van factoren zoals waterpeil, bodem en allerlei natuurlijke omstandigheden. In een enkel geval kan onderzoek ook betrekking hebben op rechtspraak/jurisprudentie of politieke ontwikkelingen. Net als educatie wordt ook monitoring zelden als enige activiteit ontplooid. Het gaat relatief vaak samen met beheer. Er zijn eveneens geïnstitutionaliseerde netwerken met veel vrijwilligers voor monitoring en soortgericht onderzoek, zoals SOVON en RAVON, die buiten deze studie vallen.

Het aanplanten van nieuw groen is een activiteit die regelmatig wordt ondernomen.

---

5 Typologie van groene zelf-governance

5.1 Inleiding

Voor de in dit rapport gepresenteerde ideaaltypologie is er op basis van de inventarisatie en verdiepende analyse op diverse wijzen naar verbanden gezocht. Met deze zoektocht is een aantal ideaaltypen van groene zelf-governance ontwikkeld. Deze ideaaltypen kunnen gezien worden als bepaalde vormen van groene zelf-governance die op een aantal kenmerken samenhang vertonen en zich daarmee onderscheiden van andere ideaaltypen. Het gaat hier niet om abstracte en theoretische vormen van groene zelf-governance, maar om vormen waarvan wij menen dat ze empirisch herkenbaar zijn. De initiatieven uit de inventarisatie en verdiepende analyse zijn dan ook gebruikt als voorbeelden ter onderbouwing van de diverse ideaaltypen. Niettemin is een dergelijke typologie altijd tot in een bepaalde mate relatief: ieder initiatief in de inventarisatie heeft ook een aantal eigen kenmerken die uniek zijn voor dat specifieke voorbeeld. Ook binnen ideaaltypen is er daarmee nog enige diversiteit.

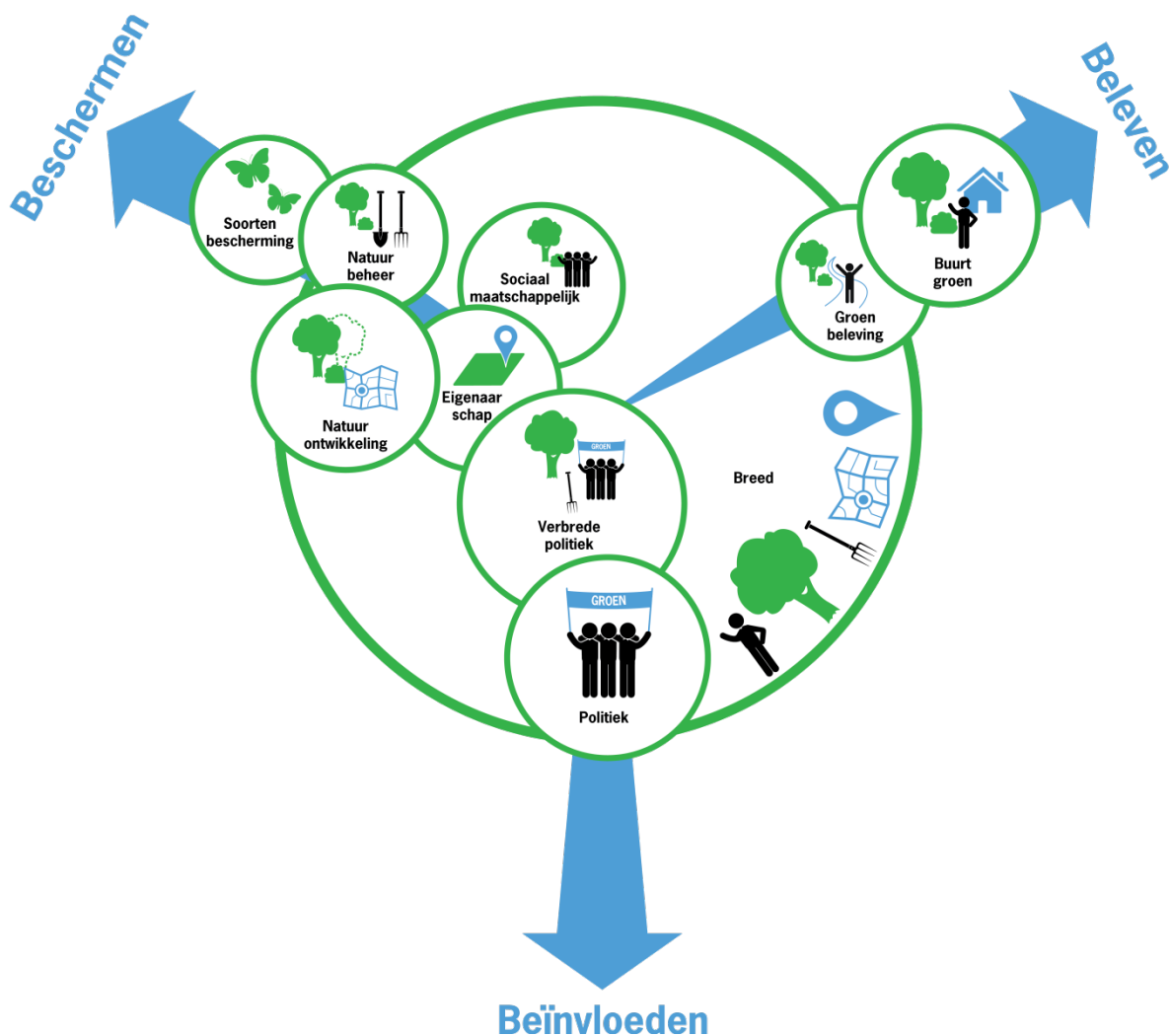
In onze typologie onderscheiden we twee ideaaltypische niveaus: *hoofdtypen* en *subtypen*. De hoofdtypen zijn duidelijk te onderscheiden op een aantal specifieke kenmerken. Op een aantal andere kenmerken is er binnen sommige hoofdtypen echter nog steeds een grote diversiteit. Verdere nuancering in de vorm van subtypen helpt om deze diversiteit binnen deze hoofdtypen beter in kaart te brengen en te begrijpen. Bij een aantal hoofdtypen zijn daarom één of meerdere subtypen toegevoegd. Een subtype deelt een aantal kenmerken met het hoofdtype waarin het is ingedeeld, maar op een aantal andere kenmerken onderscheidt het zich verder en is het meer specifiek. Dit kan bijvoorbeeld omdat een subtype specifiek gericht is op een bepaald soort activiteit of op een bepaald thema binnen het hoofdtype. Niet alle voorbeelden binnen een bepaald hoofdtype zijn noodzakelijkerwijs ook deel van een specifiek subtype.

5.1.1 Overzicht en verantwoording

In onze ideaaltypologie van groene zelf-governance onderscheiden wij tien hoofdtypen van groene zelf-governance. Om tot deze typen te komen is er een aantal stappen doorlopen. Als eerste is er daarbij op basis van de activiteiten een onderscheid gemaakt tussen voorbeelden die voornamelijk gericht zijn op fysieke activiteiten en voorbeelden die voornamelijk gericht zijn op politieke activiteiten (zie paragraaf 4.6). Daarnaast is er op basis van de doelstellingen een verder onderscheid gemaakt tussen initiatieven die zich primair richten op ecologische (en/of cultuurhistorische) waarden van groen en initiatieven die zich primair richten op gebruikswaarden van groen. Hiermee kunnen drie clusters van initiatieven worden onderscheiden:

- *Groenpolitiek*: initiatieven die zich primair richten op politieke activiteiten om beleid en beheer te beïnvloeden en zo hun doelstellingen te realiseren.
- *Groengebruik*: initiatieven die zich primair richten op fysieke activiteiten om groen te beheren, waarbij gebruiksdoelen centraal staan en/of het groen primair een gebruiksfunctie heeft.
- *Natuurbeheer en ontwikkeling*: initiatieven die zich primair richten op fysieke activiteiten om groen te beheren en beschermen, waarbij ecologische en/of cultuurhistorische doelstellingen centraal staan.

Hoewel deze clusters zeer algemeen zijn, vormen zij een eerste startpunt voor de tien ideaaltypen van groene zelf-governance die in dit hoofdstuk worden beschreven. Op basis van de kenmerken waarop de initiatieven in onze databases zijn beschreven is er vervolgens een verdere onderverdeling gemaakt in een totaal van 10 ideaaltypen, verdeeld over de 3 clusters (zie figuur 3 en tabel 8).

Figuur 3 Typen van groene zelf-governance.

Binnen het cluster 'natuurbeheer en ontwikkeling' kan er onderscheid gemaakt worden in vijf hoofdtypen: *natuurbeheer*, *natuurontwikkeling*, *soortbescherming*, *eigenaarschap* en *sociaal-maatschappelijk*. *Soortbescherming* richt zich daarbij specifiek op beheer voor bepaalde soorten planten of dieren. *Natuurontwikkeling* richt zich op het creëren van nieuw groen ('groen voor grijs'). *Natuurbeheer* richt zich voornamelijk op beheer en kleinschalige omvorming van bestaand groen. Daarnaast onderscheidt een aantal initiatieven zich doordat zij een primaire sociale doelstelling hebben naast een belangrijke ecologische doelstelling (*sociaal-maatschappelijk*). Ook valt een aantal initiatieven op doordat ze formeel eigendom verwerven over gronden (*eigenaarschap*).

Binnen het cluster 'gebruiksgroen' vallen de hoofdtypen *buurtgroen* en *groenbeleving*. Hiervan richt het type *groenbeleving* zich vooral op recreatie en het bevorderen van bewustwording en betrokkenheid van volwassenen en kinderen bij groen en natuur, terwijl *buurtgroen* zich meer richt op de verfraaiing van de leefomgeving en het versterken van sociale cohesie op buurt- of wijkniveau. Binnen het cluster 'groenpolitiek' vallen de hoofdtypen *politiek* en *verbrede politiek*. Deze beide ideaaltypen richten zich primair op politieke activiteiten om beleid en beheer te beïnvloeden en zo hun doelstellingen te realiseren. Verschil daarbij is dat *verbrede politiek* ook fysieke activiteiten ontplooit, meestal vanuit een strategisch oogpunt en ter ondersteuning van politieke activiteiten.

Ten slotte is er één hoofdtype dat zich tot in zekere zin binnen alle drie de clusters manifesteert, een *breed* type. Deze initiatieven zijn vaak op grote schaal actief in beheer en functieverandering in het groen, in educatie, in beleidsbeïnvloeding en in het mobiliseren van een groot arsenaal aan hulpbronnen. Deze groepen ontwikkelen zich vaak vanuit meer eenduidige typen burgerinitiatieven.

Tabel 8

Typen van groene zelf-governance.

Type	Belangrijkste doelen	Belangrijkste activiteiten
Natuurbeheer en ontwikkeling		
 Natuurbeheer	Beheer natuur en cultuurhistorie	Fysiek op gronden anderen
 Natuurontwikkeling	Realiseren grootschalige nieuwe natuur met ecologische doelstelling	Fysiek, in plan fase soms ook politiek
 Soortbescherming	Beschermen van specifieke soorten	Fysiek, vaak ook monitoring
 Eigenaarschap	Verwerven formeel eigendom ter behoud/ontwikkeling van groen	Fysiek op verworven gronden
 Sociaal-maatschappelijk	Koppeling groene doelen met educatie of zorg	Fysiek, educatie en/of bieden zorg
Gebruiksgroen		
 Buurtgroen	Creëren of beheer van groen met gebruiksfunctie, stimuleren sociale cohesie	Fysiek
 Groenbeleving	Bewustwording en betrokkenheid, recreatie	Fysiek
Groenpolitiek		
 Politiek	Beleidsbeïnvloeding ter bescherming of versterking groen	Politiek en beleid: samenwerking of protest
 Verbrede politiek	Beleidsbeïnvloeding ter bescherming of versterking groen	Fysiek ter ondersteuning van politieke activiteiten
Breed		
 Breed	Natuurontwikkeling, beheer, cultuurhistorie, bewustwording	Fysiek, regelmatig politiek

In de rest van dit hoofdstuk volgt een beschrijving van de tien hoofdtypen en daarbij behorende subtypen. Een puntsgewijze uitwerking van de ideaaltypen, aan de hand van het raamwerk uitgewerkt in hoofdstuk 2, is opgenomen in een bijbehorende technische rapportage (Mattijssen, 2016). De clusters zijn in dit rapport geen verder object van analyse.

Financiële ondersteuning en sociaal ondernemerschap

Naast de in dit rapport besproken ideaaltypen, en enigszins buiten de drie bovenstaande clusters, onderscheiden wij ook nog twee hoofdtypen die in onze inventarisatie slechts zeer beperkt voorkomen. Het gaat hierbij om de typen *financiële ondersteuning* en *sociaal ondernemerschap*. Het ideaaltypen *financiële ondersteuning* richt zich voornamelijk op het verwerven van hulpbronnen voor behoud, bescherming en beheer van groen, bijvoorbeeld via crowdfunding acties om natuurorganisaties te ondersteunen. Het ideaaltypen *sociaal ondernemerschap* gaat over groene burgerinitiatieven waarbij hulpbronnen voornamelijk gerealiseerd worden vanuit opbrengsten met een economische nevendoelelstelling. Een belangrijk (impliciet of expliciet) nevendoelel van dergelijke initiatieven is het genereren van financiële opbrengsten en daarmee mogelijk werkgelegenheid verschaffen.

Deze ideaaltypen worden vanwege hun beperkte voorkomen en relevantie niet verder uitgewerkt in dit rapport, maar zijn wel beschreven in een technische rapportage (Mattijssen, 2016).

5.2 Natuurbeheer en ontwikkeling

5.2.1 Natuurbeheer

*Natuurwerkgroep **De Spaanse Ruiters** zet zich in voor natuur- en cultuurbehoud in het gebied tussen Klarenbeek, Tonden en Voorst. Ze werken aan het behoud en herstel van kleine landschapselementen zoals kerkpaden, grafheuvels, houtwallen, hoogstamfruit, hagen en knotwilgen. Ook wordt er bijgedragen aan beheer van heide en grasland. De Spaanse Ruiters bestaat uit ongeveer 20 actieve vrijwilligers. In de herfst en winter zijn ze 1 á 2 zaterdagen per maand bezig met kleinschalig onderhoud en beheer, zoals het maaien van grasland, aanplanten van groen, knotten van wilgen of het graven van een poel.*

Een aantal leden van De Spaanse Ruiters voert daarnaast regelmatig overleg met gemeentes, landeigenaren, boeren en natuurbeschermingsorganisaties. Er wordt daarbij gezocht naar samenwerking, waarbij vrijwilligers van de natuurwerkgroep bijvoorbeeld helpen bij de uitvoering van bestaande plannen of juist nieuwe ideeën aandragen. In zijn werkzaamheden maakt de stichting soms gebruik van gereedschap dat van anderen wordt geleend.

Onder *natuurbeheer* vallen initiatieven die zich specifiek richten op het beheren, realiseren en/of beschermen van groen in de lokale/regionale omgeving. Deze groepen streven voornamelijk fysieke doelen na op het gebied van ecologie en cultuurhistorie. Zo richt Stichting Natuurlijk Jonen zich op het behouden en versterken van het dorpslandschap rondom het buurtschap Jonen en zijn cultuurhistorische- en natuurwaarden. Stichting Hortus Naturalis in Alkmaar richt zich op het onderhouden van een farmaceutische kruidentuin die vroeger door VSM werd gebruikt en wil daarbij een rol blijven spelen in internationale ontwikkelingen in de homeopathie en bijdragen aan educatie over geneeskrachtige kruiden.

Bij natuurbeheer is het beheren van bestaand groen de belangrijkste activiteit, regelmatig aangevuld met het realiseren van nieuw groen. Bij Stichting Hortus Naturalis is dit vooral het onderhouden van planten in de kruidentuin en het vermeerderen van zaden. Onder beheer kan ook het opruimen van afval vallen: dit zien we bijvoorbeeld bij de Bermbende, die in 't Gooi schoonmaakacties in de natuur organiseert. Soms ligt de focus van activiteiten meer op het (kleinschalig) realiseren van nieuw groen en minder op beheer. Zo richt stichting Maasheggen Balgoy zich op het terugbrengen van karakteristieke heggen in het landschap rondom Balgoy, die overigens in een latere fase ook beheerd zullen worden.

Groepen van natuurbeheer zijn meestal ontstaan als burgerinitiatief en vaak geformaliseerd als rechtspersoon, bijvoorbeeld om aansprakelijkheid te regelen of pachtovereenkomsten te kunnen sluiten. Belangrijke hulpbronnen omvatten geld (vanuit diverse bronnen) en gereedschap, maar ook kennis over beheer/onderhoud. Er is bij natuurbeheer vaak sprake van een netwerk met institutionele actoren met minimaal een NGO, overheid, TBO, en/of een partij uit het bedrijfsleven en vaak een combinatie hiervan, zoals ook bij natuurwerkgroep De Spaanse Ruiters zichtbaar is. Dit contact komt onder andere voort uit het feit dat er wordt gewerkt op terreinen die niet in eigendom van de initiatiefnemers zijn. Zo werkt Stichting Natuurlijk Jonen samen met Natuurmonumenten, de eigenaar van veel gronden nabij Jonen, en werken zij tevens samen met lokale boeren om deze gronden te begrazen. Natuurlijk Jonen krijgt steun en subsidie vanuit gemeente Steenwijkerland en ontvangt geld uit het Europese LEADER-project, vanuit de Rabobank en vanuit het VSB fonds. Ook is er advies en ondersteuning vanuit Stichting Stimulans, Alto adviesbureau en Stichting SANNO.

Zowel ecologische als cultuurhistorische effecten worden expliciet beoogd in doelstellingen. Gebruikseffecten zijn, hoewel meestal niet primair beoogd, toch regelmatig zichtbaar en hebben te maken met wandelmogelijkheden of toegang tot groen. De effecten van natuurbeheer zijn daarmee voornamelijk fysiek: zowel op het gebied van ecologie als cultuurhistorie kan natuurbeheer een bijdrage leveren aan natuur en landschap, hoewel dit niet per definitie in alle gevallen positief hoeft te zijn. Stichting Natuurpark Vlakbroek toverde door zijn beheer een 'verwaarloosde wildernis' om in een 'aantrekkelijk park' met recreatieve waarde. Hoewel dit een duidelijk positief gebruikseffect heeft, is het lastig te

---

beoordelen of dit in ecologische zin een positieve uitwerking heeft. Bij Natuurlijk Jonen keerde een aantal plantensoorten terug in het gebied en werd het cultuurhistorisch landschap behouden en versterkt. Sociale effecten lijken beperkter te zijn en spelen vooral op het vlak van bewustwording. Zo is educatie een regelmatig terugkerend thema.

Voorbeelden van natuurbeheer zijn enigszins vergelijkbaar met de reeds lang bestaande groepen voor vrijwillig landschapsbeheer. Veel van die vrijwilligersgroepen zijn opgericht door geïnstitutionaliseerde organisaties zoals TBO's en vallen daarmee niet onder ons onderzoek. Er zijn echter ook veel groepen die ontstaan zijn vanuit burgers zelf. Vaak zoeken deze aansluiting bij bestaande organisaties zoals TBO's. Hiermee is deze groep ook een voorbeeld van de vele hybride groepen die bestaan rondom burgerbetrokkenheid bij het groen. Waar we ideaaltypisch deze burgerinitiatiefgroepen onderscheiden van vrijwilligersgroepen van bijvoorbeeld Staatsbosbeheer, kan er in de praktijk sprake van raakvlakken en overlap zijn.

Het hoofdtype natuurbeheer omvat een grote diversiteit aan initiatieven die fysieke ecologische en cultuurhistorische doelstellingen combineren met fysieke activiteiten. We onderscheiden drie subtypen:

- Gebiedsgerichte werkgroepen
- Algemene werkgroepen
- Landschapsverfraaiing

Gebiedsgerichte werkgroepen

Een specifieke vorm van natuurbeheer is de *gebiedsgerichte werkgroep*. Dergelijke werkgroepen ontplooiën activiteiten ter onderhoud en beheer van een specifiek gebied waaraan zij zich verbinden en waaraan vaak een speciale betekenis wordt toegekend. Dit kan zowel een natuurgebied, cultuurlandschap/polder als een park zijn, en de oppervlakte van dit gebied kan sterk verschillen (van <1 tot >100 ha).

Het discours bij een gebiedsgerichte werkgroep kan zich richten op het verbeteren, reconstrueren of in stand houden van bestaand groen in het gebied of van het gebied als geheel. Er wordt niet beoogd om iets volledig nieuws te realiseren, maar veel meer om bestaande kwaliteiten te behouden of verbeteren, dan wel enige mate van nieuwe kwaliteiten te realiseren zonder 'het oude' daarbij volledig te vervangen. Stichting Hortus Naturalis zich specifiek op het behoud van een voormalige farmaceutische kruidentuin en Stichting Natuurpark Vlakbroek heeft een enigszins verwaarloosd stuk groen ontwikkeld tot een mooi park.

Algemene werkgroepen

Algemene werkgroepen zijn een ander subtype van Natuurbeheer. Zij werken in een diffuser en (meestal) groter gebied dan de gebiedsgerichte werkgroepen, meestal op terreinen van grondeigenaren zoals boeren, TBO's of gemeenten. Ze zijn niet gebonden aan een specifiek gebied zoals de gebiedsgerichte werkgroepen, maar werken op verschillende locaties, vaak ook van verschillende eigenaren. Dit type initiatief houdt zich relatief vaak bezig met landschapselementen zoals bomenrijen, houtwallen en knotwilgen. Een voorbeeld van een *algemene werkgroep* is Natuurwerkgroep De Spaanse Ruiter, bovenaan paragraaf 5.2.1. besproken als voorbeeld van natuurversterking. Algemene werkgroepen maken vaak deel uit van het netwerk rondom Landschapsbeheer Nederland.

Landschapsverfraaiing

Een derde subtype van natuurbeheer vormt *landschapsverfraaiing*. Initiatieven van landschapsverfraaiing gaan over groepen van natuurbeheer die zich voornamelijk bezighouden met het realiseren en vaak ook beheren van nieuwe, relatief kleinschalige elementen in het landschap. Landschapsverfraaiing gaat qua soort groen over landschapselementen, maar dit moet breed geïnterpreteerd worden: ook stedelijke 'elementen' als bomenrijen of bloembakken kunnen hieronder vallen.

Een voorbeeld van landschapsverfraaiing is Stichting Maasheggen Balgoy, die in het landschap rondom Balgoy heggen vlecht. Ook het inzaaien van akkerranden of het planten van bomen kan onder landschapsverfraaiing vallen. Landschapsverfraaiing heeft geen betrekking op grootschalige veranderingen in het landgebruik.

Stichting Natuurlijk Grasweggebied richt zich op de ontwikkeling van ecologische verbindingzones in het buitengebied van Hellevoetsluis. De stichting is opgericht in 2007, toen er een gemeentelijke opgave lag voor het verbinden van twee natuurgebieden. In de gemeentelijke plannen zou dit worden bekostigd met behulp van bebouwing nabij deze verbindingzone, iets dat omwonenden liever niet zagen. Zij organiseerden zich in de Stichting Natuurlijk Grasweggebied en ontwikkelden, in samenspraak met o.a. het Waterschap, Zuid-Hollands Landschap en Landschapsbeheer Zuid-Holland, een alternatief plan voor het realiseren van 'maximale ecologische waarden' zonder bebouwing.

Het gebied zoals dat in de plannen van de Stichting is ontworpen is inmiddels aangelegd. Dit is veelal gedaan door aannemers, maar de Stichting Natuurlijk Grasweggebied is wel betrokken bij het beheren van het gebied. Vrijwilligers ruimen onder andere afval op en houden de paden en delen van het gras bij. Daarnaast zetten sommige vrijwilligers zich in voor het realiseren van een tweede ecologische verbindingzone elders in Hellevoetsluis.

Een aantal initiatieven is specifiek gericht op het creëren van nieuw groen op een specifieke locatie. Er wordt hierbij vaak expliciet gesproken over het creëren van nieuw groen met een blijvend karakter. Hierbij gaat het in dit geval niet om het (kleinschalig) realiseren van bijvoorbeeld landschapselementen of groene bosjes in een groter gebied, maar om een ingrijpende (functie)verandering in het landschap op een relatief grote schaal (>1 hectare). Stichting Natuurlijk Grasweggebied realiseerde bijvoorbeeld een ecologische verbindingzone van 7 hectare op een voormalige akkergrond in Hellevoetsluis, die tegenwoordig deel uit maakt van het NNN. Bij Het Roockershuispark in Tuitjenhorn ontwikkelen omwonenden een braakliggend terrein tot een blijvend park van een ruime hectare.

De doelsituatie verschilt bij *natuurontwikkeling* sterk van de startsituatie, die als ongewenst of ontoereikend wordt gezien. Fysieke doelen zijn daarbij primair, en deze kunnen zowel spelen op het gebied van ecologie, cultuurhistorie als gebruik van groen. Natuurlijk Grasweggebied stelde zich tot doel om 7 ha akkerland te vernatten voor een maximale ecologische waarde. In Montfoort zet een coalitie zich in voor het creëren van 4 ha streekeigen landschap met boomgaarden, knotbomen en natuurelementen, maar ook voor restauratie en herbestemming van een steenovenschuur waarin men een crematorium wil realiseren. Bij het Roockershuispark is het een belangrijk doel om een fraaier landschap voor omwonenden te creëren. In Brummen richt een groep imkers en vrijwilligers zich specifiek op het creëren van bij-vriendelijke natuur. Daarbij is er ook aandacht voor bewustwording en betrokkenheid, typen van sociaal-culturele doelstellingen die soms samenhangen met natuurontwikkeling.

Aan een initiatief gericht op natuurontwikkeling gaat meestal een traject van planvorming, overleg en samenwerking vooraf, waarmee dit type initiatief vaak een deels politiek karakter heeft. Deze focus verschuift in de loop van de tijd richting fysieke activiteiten indien alles voortgaat zoals gepland. Zo begon Stichting Natuurlijk Grasweggebied met het maken van een alternatief inrichtings/beheerplan en met lobbyen bij en overleggen met verschillende partijen; in een later stadium verschoof de focus naar realisatie en beheer van de verbindingzone. Initiatiefnemers zorgen zelf vaak voor een deel van de realisatie, hoewel er ook regelmatig aannemers aan te pas komen. Vanwege de relatieve omvang van veel voorbeelden van natuurontwikkeling zijn er vaak (minimaal) enkele tientallen vrijwilligers betrokken. Initiatieven van natuurontwikkeling ontvangen redelijk vaak subsidie en worden redelijk vaak gesponsord.

Het soort groen valt bij dit type initiatief vaak in de categorie bos, heide en overig natuur, maar het kan qua type groen ook om parken of om agrarische natuur/cultuurlandschap gaan. Er ligt vaak enige nadruk ligt op ecologische waarden zoals biodiversiteit, hoewel er daarnaast ook een gebruiksfunctie van het groen kan zijn. Vanwege de ingrijpende maatregelen die worden genomen gaat het bij natuurontwikkeling al snel om relatief substantiële bedragen. In het voorbeeld uit Montfoort gaat het zelfs om een bedrag tussen de 2,5 en 3,5 miljoen euro voor restauratie van de steenoven en ontwikkeling van het gebied, waarbij er wel sprake is van commerciële exploitatie van deze oven.

De effecten van natuurontwikkeling zijn voornamelijk fysiek. Significante ecologische effecten kunnen worden verwacht door grootschalige omvormingen in het landschap. Deze hoeven niet noodzakelijkerwijs positief uit te pakken voor bijvoorbeeld biodiversiteit, maar meestal lijkt een positief ecologisch effect te verwachten: zo is in het voorbeeld in Brummen, waar in totaal 1,6 hectare grasland werd omgevormd tot bloemrijke, 'bij-vriendelijke natuur', met ook struiken en bomen, de diversiteit aan plantensoorten en bijbehorende insecten ogenschijnlijk significant toegenomen. Ook op het gebied van cultuurhistorie kunnen effecten significant zijn: bijvoorbeeld omdat er aandacht wordt besteed aan streekeigen beplanting of lokaal cultureel erfgoed. Dit is echter niet bij alle voorbeelden even sterk aanwezig. Opvallend en hiermee samenhangend is dat effecten op het gebied van voeding (door hoogstamfruitbomen) in de verdiepende analyse ook redelijk veel voorkomen. Positieve gebruikseffecten zijn ook vaak zichtbaar en hebben bijvoorbeeld te maken met verfraaiing van het landschap en met wandelmogelijkheden. Sociale effecten lijken beperkter: bewustwording en betrokkenheid worden soms in kleine mate gezien, maar soms ook niet. Er zijn tenslotte ook vaak institutionele effecten: dit kan gaan om wijzigingen van bestemmingsplannen of ander (gemeentelijk of regionaal) beleid.

5.2.3 Soortbescherming

Stichting Vogel en Natuurwacht Zuid-Flevoland is in 1984 opgericht en beoogt om de vogelstand in zuidelijk Flevoland te beschermen, bestuderen en verbeteren. Dit doen zij onder andere door specifieke soortgerichte beheersmaatregelen en het bieden van nestgelegenheden. Daarnaast organiseren ze regelmatig excursies, publiceren ze drie keer per jaar een eigen tijdschrift voor donateurs en inventariseren ze het voorkomen van diverse vogels. Ze werken samen met diverse organisaties op het gebied van natuur en milieu en geven advies aan overheden en natuurorganisaties. Indien nodig komt de stichting in het verweer als vogels en natuur in gevaar komen.

Stichting Vogel en Natuurwacht Zuid-Flevoland heeft zo'n 100-150 actieve vrijwilligers en wordt gesteund door ruim 400 donateurs. Ze onderhouden goede contacten met o.a. de provincie Flevoland, gemeente Almere, Flevolandschap en Staatsbosbeheer en werken met een jaarlijkse begroting van ongeveer €14.000. Dit geld komt grotendeels van donateurs, maar ook via sponsoring en opbrengsten die worden gehaald uit het geven van cursussen.

Bij *soortbescherming* gaat het om initiatieven die primair gericht zijn op fysieke activiteiten om een specifieke soort, een bepaalde groep van soorten of bepaalde taxonomische eenheden zoals een familie of orde te beschermen. Dit kunnen planten of zelfs schimmels zijn, maar in de inventarisatie gaat het voornamelijk om een aantal diersoorten. Voorbeelden van dergelijke 'soorten' zijn weidevogels, bijen, vlinders en insecten. Zo richt Stichting Vogel en Natuurwacht Zuid-Flevoland zich voornamelijk op vogels, richt Zutphen Bijenstad zich op bijen en is er in Stedum een groep die zich richt op het beschermen van nesten van de grutto. Een voorbeeld van een op planten gericht initiatief is het in Drenthe opgerichte Jeneverbesgilde.

Activiteiten zijn bij soortbescherming sterk gericht op beheer voor bepaalde soorten. Voorbeelden van zulk beheer omvatten bijvoorbeeld nestbescherming om de Grutto in Stedum te beschermen en het beheren van bij-vriendelijk groen door Zutphen Bijenstad. Ook het ophangen van insectenhôtels is een voorbeeld van dergelijk beheer. Aanplant en/of het realiseren van nieuw groen is zichtbaar bij sommige voorbeelden van soortbescherming. Daarbij gaat het vooral om voorbeelden die zich richten op insecten (insectenhôtels), vlinders (vlindertuin) en bijen (bij-vriendelijk groen). Zo is er in Arcen een bijentuin aangelegd.

Ecologische doelen zijn daarbij duidelijk primair, doelen op het gebied van gebruik of cultuurhistorie spelen nauwelijks. Vlindertuin Lewenborg beoogt om het vlinderhabitat te beschermen of herstellen, terwijl het Jeneverbesgilde beoogt om het voortbestaan van de Jeneverbes te ondersteunen. Een sociale doelstelling die regelmatig voorkomt is bewustwording (educatie), vaak over specifieke soorten. Zo wil vlindertuin Lewenborg aandacht vestigen op het verdwijnen van vlindersoorten.

De aantallen vrijwilligers zijn bij soortbescherming vrij variabel: grofweg van 10 tot meer dan 100. Een aantal voorbeelden maakt deel uit van een groot regionaal netwerk; dit zijn dan vaak de voorbeelden met veel vrijwilligers. Een voorbeeld hiervan is Stichting Vogel en Natuurwacht Zuid-Flevoland (100-150 actieve vrijwilligers), waar contacten worden onderhouden met diverse overheden, NGO's en TBO's. Een aantal voorbeelden is meer lokaal georiënteerd en heeft minder vrijwilligers en een kleiner netwerk. Niettemin zijn er over de gehele breedte veel contacten met overheden: met de gemeente, maar bij een meer regionale oriëntatie vaak ook met de provincie. In het laatste geval zijn er soms ook contacten met TBO's. Financiering komt regelmatig via onder andere subsidies en donaties.

Voorbeelden van soortbescherming leveren een positieve bijdrage aan de populaties van bepaalde soorten, en hebben daarmee in principe een te verwachten positief ecologisch effect. Daarbij gaat het ook nog eens regelmatig om rode lijst soorten zoals de Grutto, Jeneverbes of bepaalde vlindersoorten. Opvallend is dat er ook veelvuldig wordt gesteld dat dergelijke initiatieven sociale effecten realiseren door bewustwording over en betrokkenheid bij de natuur te realiseren, en dan vaak specifiek bij bepaalde soorten. Ook via deze effecten kunnen zij een (indirecte) bijdrage aan natuurbescherming leveren.

Soortbescherming is in Nederland via onder meer SOVON en RAVON wijdverspreid, met name via de hieronder beschreven soortgerichte werkgroepen. Groepen die onder SOVON en RAVON vallen zijn veelal niet opgenomen in de inventarisatie omdat zij deel uitmaken van een geïnstitutionaliseerd netwerk met lokale afdelingen, en dus niet (meer) vallen onder de term groene zelf-governance.

Het hoofdtype soortbescherming omvat een grote diversiteit aan voorbeelden die beogen om met fysieke activiteiten bepaalde soorten te beschermen. We onderscheiden twee subtypen:

- Soortgerichte werkgroepen
- Soortentuinen

Soortgerichte werkgroepen

Een subtype van soortbescherming zijn de *soortgerichte werkgroepen*. Dit zijn werkgroepen die zich in een bepaalde regio richten op beheer voor een bepaalde soort of groep van soorten. Vaak omvat dit beheersmaatregelen zoals nestbescherming voor weidevogels of het creëren van een geschikte biotoop voor amfibieën. Soortgerichte werkgroepen zijn vaak gericht op (weide)vogels, zoals Stichting Vogel en Natuurwacht Zuid-Flevoland, en soms ook op amfibieën of reptielen. Zij zijn daarbij over het algemeen, net als de gebiedsgerichte werkgroepen die onder natuurbeheer vallen, niet gebonden aan een bepaald gebied, maar actief in meerdere gebieden.

Belangrijk onderscheidend kenmerk tussen deze groepen en de gebiedsgerichte werkgroepen is vooral dat soortgerichte werkgroepen zich in hun activiteiten sterk op bepaalde soorten oriënteren. Daarnaast is er veel minder focus op cultuurhistorische waarden en landschapselementen. Een ander belangrijk kenmerk van soortgerichte werkgroepen is dat deze vaker aan monitoring en inventarisatie doen. Zij maken vaak deel uit van grotere (nationale) netwerken ter monitoring en bevordering van bepaalde soorten, zoals SOVON (vogels) of RAVON (reptielen). Ook is er veel samenwerking met lokale natuur- en milieuclubs, vogelbescherming of IVN.

Soortentuinen

Soortentuinen zijn voorbeelden van soortbescherming die zijn gebonden aan een specifieke locatie, vaak 'tuin' genoemd. Dit zijn (vaak relatief kleine) gebieden die zijn ingericht voor een bepaalde soort of een bepaalde groep van soorten. Over het algemeen zijn soortentuinen gericht op bijen, vlinders of insecten, wat vaak terug te zien is in de naam, zoals bij de Bijentuin in Arcen en Vlindertuin Lewenborg in Groningen. In deze tuinen wordt een gunstig biotoop voor deze soorten aangelegd en vervolgens ook beheerd. Dit biotoop wordt bijvoorbeeld gecreëerd door het aanplanten van bij-vriendelijke beplanting en realiseren van insectenhôtels.

Soortentuinen zijn vaak relatief lokaal in opzet en kennen ongeveer 5 tot 30 vrijwilligers. Ze zijn daarmee over het algemeen meer lokaal en kleiner dan de soortenwerkgroepen, en zijn daarbij ook aan een specifieke locatie gebonden, regelmatig in de bebouwde kom. Dit maakt soortentuinen

enigszins vergelijkbaar met het onder buurtgroen horende subtype buurttuinen. Wel hebben soortentuinen een veel minder sterke gebruiksfunctie en zijn ecologische doelen (op het gebied van soortbescherming) er over het algemeen primair. Sociaal-culturele doelstellingen zijn juist minder sterk aanwezig dan bij buurttuinen, maar komen wel regelmatig voor.

5.2.4 Eigenaarschap

*De Dommelbimd is een natuurgebied van 6,5 hectare, gelegen nabij het centrum van Boxtel. Dit gebied komt halverwege 2013 in de openbare verkoop. Voor omwonenden is dat reden om in actie te komen: het gebied valt buiten het NNN, en zij zijn bang dat het zijn functie verliest. De initiatiefnemers leggen contact met Streekfonds Het Groene Woud en het Brabants Landschap en richten in April 2013 **Stichting de Dommelbimd** op.*

Namens de Stichting verwerft het Brabants Landschap eigendom over het gebied met geld dat zij hebben voorgesloten. Hierbij is afgesproken dat de Stichting de Dommelbimd dit bedrag (€ 295.000) voor 1 januari 2015, zonder rente, terugbetaalt aan het Brabants Landschap en vervolgens het eigendom overneemt. Dit is inmiddels ook gelukt: begin 2015 heeft de Stichting de Dommelbimd ruim € 300.000 ingezameld, o.a. via sponsoring, subsidies en de verkoop van certificaten aan donateurs. Ze zijn inmiddels al begonnen met een aantal beheersactiviteiten. Zo zijn er hoogstamfruitbomen in het gebied geplant.

Initiatieven gericht op eigenaarschap laten zich kenmerken doordat burgers een bepaalde mate van formeel *eigenaarschap* over een bepaald gebied verwerven. Ook het tijdelijk in 'eigendom' nemen via een formele adoptieovereenkomst of pachtovereenkomst kan gezien worden als een vorm van eigenaarschap. In de beschrijving van dit ideaaltipe richten wij ons echter uitsluitend op voorbeelden waarin burgers (meestal in de vorm van een Stichting) formeel juridisch eigendom over groen verkrijgen doordat zij de grond zelf aankopen. Met het aankopen van gronden verwerven zij een mate van zeggenschap die hoger is dan bij andere voorbeelden van groene zelf-governance.

Eigenaarschap is niet volledig uitsluitend met andere ideaaltypen qua activiteiten en soort groen, maar dus wel op het gebied van hulpbronnen. De bovenaan deze paragraaf beschreven Stichting de Dommelbimd is een voorbeeld van groene zelf-governance waarbij natuur wordt aangekocht door burgers. Een ander voorbeeld is Natuurproject Veldmaat, waarbij twee inwoners van Haaksbergen op privétitel 1,7 hectare grond aankochten van een voormalige bomenkwekerij om deze te ontwikkelen als natuur. Deze grond ligt direct naast een Natura 2000- en NNN-gebied. Opvallend is zeker dat er ook natuur wordt aangekocht die binnen beschermde gebieden ligt. Dit geldt bijvoorbeeld ook bij Stichting Landschap Ooijpolder-Groesbeek, die een kleine 25 hectare beschermde natuur beheert waarvan zij 10 hectare in eigendom hebben.

Voorbeelden van eigenaarschap bevatten vaak een element van 'Do-it yourself'. Het gaat om burgers die zelf het heft in handen nemen en daarmee een bepaalde beslissingsbevoegdheid vergaren. Er is daarbij altijd sprake van een fysieke doelstelling. Deze kan zowel op het gebied van ecologie, cultuur-historie of op het gebied van gebruik spelen, waarbij met name ecologie en in iets mindere mate cultuurhistorie belangrijke thema's zijn. Zo beoogt Stichting de Bovenlanden om in de omgeving van Wilnis het veenweidelandschap met kenmerkende landschapselementen te beschermen en aantrekkelijker te maken door cultuurhistorische elementen terug te brengen. Hiertoe hebben zij onder andere een aantal gebieden aangekocht.

Het kan bij eigenaarschap gaan om het realiseren van nieuwe natuur, het verbeteren van bestaand groen of het behouden van groen. Sociale doelen zijn beperkt, maar spelen soms op het gebied van bewustwording. Oppervlakten zijn hierbij significant: in de verdiepende analyse van 1,7 tot boven de 20 hectare – hoewel het daarbij voorkomt dat er ook gronden van andere partijen in beheer zijn en de oppervlakte in eigendom wat kleiner is.

Initiatieven van eigenaarschap zijn altijd betrokken bij beheer van groen. Daarnaast worden er ook meestal activiteiten ondernomen met betrekking tot de aanplant/realisatie van nieuw groen. Vaak is er ook een betrokkenheid in planvorming en overleg met NGO's/overheden/TBO's. Daarbij zijn activiteiten gericht op formele procedures om eigendom te verwerven, maar meestal ook op het verwerven van financiële middelen. Educatie vindt regelmatig plaats, maar is meestal geen hoofdactiviteit. Initiatieven van eigenaarschap hebben grofweg 20-50 vrijwilligers en een groot netwerk. Overheidsbetrokkenheid is het meest intensief op gemeentelijk niveau, waar over het algemeen goede contacten zijn. Provincies zijn vooral betrokken via subsidieregelingen. Daarbij is er vaak contact met TBO's, waarbij er vaak ook samenwerking ontstaat. Het bedrijfsleven is regelmatig via sponsoring betrokken.

Bij initiatieven die onder eigenaarschap vallen gaat het financieel gezien om behoorlijke bedragen, die kunnen oplopen tot boven de € 100.000. Het verwerven van financiële middelen is daarom belangrijk. Financiële hulpbronnen komen hierbij vaak uit verschillende bronnen zoals subsidie, sponsoring, donaties en eigen middelen. Om het eigenaarschap vast te leggen verworden initiatiefnemers vaak tot een formeel rechtspersoon (meestal: stichting). Op een dergelijke wijze zijn ooit ook Natuurmonumenten, de Provinciale Landschappen en Stichting ARK begonnen met het verwerven van natuureigendom.

De effecten van eigenaarschap kunnen vrij substantieel zijn. Zo zijn er relatief grote ecologische effecten, waaronder het behouden, maar over het algemeen ook versterken van natuurgebieden en soms zelfs het ontwikkelen van nieuwe natuur zoals bij Natuurproject de Veldmaat. Er is vaak ook een mogelijke meerwaarde op gebied van cultuurhistorie: zo kunnen historische landschappen worden teruggebracht of cultuurhistorische elementen in het landschap behouden blijven, iets dat bij Stichting de Bovenlanden duidelijk zichtbaar is. Gebruikseffecten hebben vooral te maken met openstelling en extensieve recreatie. Sociale effecten lijken beperkter te zijn, maar hierover is geen eenduidig beeld: effecten op bewustwording, betrokkenheid en sociale cohesie zijn wisselend.

Eigenaarschap laat soms een bepaalde mate van hybriditeit en overlap met andere ideaaltypen zien. Pachtovereenkomsten, zoals die bij veel voorbeelden van onder andere natuurbeheer worden getekend, realiseren in onze ogen ook een bepaalde mate van eigenaarschap omdat het beheer daarin formeel wordt overgenomen. Deze mate van overlap bestaat ook met een deel van de buurt(moes)-tuinen en met alle voorbeelden van groenadoptie, waar initiatiefnemers beheer tijdelijk formeel overnemen. Sommige brede groepen hebben ook enige grond in pacht of in eigendom.

5.2.5 Sociaal-maatschappelijk

Stichting Natuur Anders is een stichting die zich in omgeving van Deventer inzet voor natuur in de regio. Ze werken met een vaste groep van zo'n 25 vrijwilligers en zijn hiermee bijna dagelijks aan de slag, bijvoorbeeld door het aanleggen van reservaten en tuinen, het beheren en aanleggen van landschapselementen en natuurgebieden, en door het geven van natuurlessen en organiseren van educatieve projecten.

De Stichting Natuur Anders werkt veel samen met mensen uit de zorg, verstandelijk gehandicapten en mensen met sociale en psychische problemen. Deze 'speciale vrijwilligers' maken een groot deel van het vrijwilligersbestand uit en krijgen bij de Stichting een vorm van dagbesteding. Naast deze vrijwilligers heeft de stichting inmiddels drie vaste medewerkers in dienst.

Het geld dat Stichting Natuur Anders verdient met onder andere het onderhoud van tuinen wordt weer geïnvesteerd in het groen en landschap van de streek. Natuur Anders kiest er bewust voor om zonder overheidssubsidies te opereren, maar is wel een gesprekspartner van diverse gemeenten en voert soms ook betaalde opdrachten voor gemeenten uit.

Het ideaaltipe *sociaal-maatschappelijk* omvat initiatieven met een sterke ecologische doelstelling die daarnaast ook een belangrijk sociaal-maatschappelijk doel hebben. Er is hierbij vaak een koppeling tussen de directe bescherming van (lokaal groen) en een breder sociaal-maatschappelijk thema zoals educatie, gezondheidszorg of duurzame energie. Zo combineert Stichting Natuur Anders, actief in de omgeving van Deventer, doelstellingen op het gebied van natuur en groen met de zorg voor mensen met een fysieke handicap, verstandelijke beperking of psychische aandoening - of zoals zij het zelf omschrijft: het werken met bijzondere vrijwilligers. Stichting Heempark de Blekert uit Schijndel beoogt niet alleen om een reservaat functie voor planten en dieren te creëren, maar heeft als hoofddoel vooral het onder de aandacht brengen van het Schijndels landschap met zijn specifieke kenmerken. En Natuurvereniging De Ruige Hof uit Amsterdam heeft als belangrijke doelstelling niet alleen om natuur tot ontwikkeling te doen komen nabij stadsbewoners, maar ook om de natuur dichterbij stadsbewoners te brengen en om te zorgen dat stadsbewoners kunnen genieten van de natuur.

Er is een relatief groot aantal vrijwilligers bij dergelijke sociaal-maatschappelijke initiatieven: meestal gaat het om minimaal enkele tientallen mensen. Daarbij is er vaak een relatief groot netwerk met een diversiteit aan actoren: er is veel betrokkenheid van gemeenten en ook TBO's maken regelmatig deel uit van het netwerk van deze initiatieven. Daarnaast is er vaak contact met een diversiteit aan NGO's. Zo is er bij Stichting Natuur Anders in min of meerdere mate overleg/samenwerking met een zevental gemeenten. Daarnaast zijn Landschapsbeheer Gelderland en Landschap Overijssel belangrijke partners voor de stichting en werkt zij samen met onder andere RAVON, de lokale imkervereniging, Milieucentrum Deventer, streekwinkel/boerderij Hof van Twello, ecologische hoveniersvereniging Wilde Weelde, de reclassering, pedagogische dienst, diverse wijkraden en een centrum voor (ex-) psychiatrische patiënten.

Voorbeelden van sociaal-maatschappelijke initiatieven gaan vaak over relatief significante oppervlaktes (meestal ruim meer dan een ha) en zijn over het algemeen gebonden aan een specifieke fysieke locatie. Zij ondernemen altijd beheer gerelateerde activiteiten, en daarnaast meestal ook activiteiten gericht op aanplant en realisatie van groen. Daarnaast worden er over het algemeen ook activiteiten op het gebied van educatie ontplooid. Zo geeft Vereniging Heemtuin Malden jaarlijks natuurlessen aan 70 basisschoolklassen en organiseert zij tevens lezingen en excursies. Formalisering als rechtspersoon (stichting of vereniging) is gebruikelijk bij sociaal-maatschappelijke groepen. Gezien de omvang van activiteiten gaat het al snel om redelijk significante geldbedragen (jaarlijks al snel boven de € 10.000). Ook opvallend is dat verscheidene voorbeelden (parttime) betaalde krachten in dienst hebben.

Sociaal-maatschappelijke initiatieven lijken zowel in fysieke als sociale zin belangrijke effecten te hebben. Bij Vereniging Heemtuin Malden en Stichting Heempark de Blekert is biodiversiteit enorm toegenomen respectievelijk behouden als gevolg van groene zelf-governance. Natuurvereniging De Ruige Hof heeft 13 hectare spontaan ontstane natuur weten te behouden en ontwikkeld, en Stichting Natuur Anders heeft bijgedragen aan vele grote en kleine projecten in de streek waarin zij actief is. Ook cultuurhistorische elementen zoals hagen, houtwallen of het historische landschap in meer algemene zin komen hierbij, in wat mindere mate, aan bod. Daarnaast worden effecten op bewustwording ook gezien als groot. Vereniging Heemtuin Malden bereikt jaarlijks een groot aantal kinderen door middel van natuurlessen, en ziet inmiddels dat de kinderen aan wie ze 20 jaar geleden natuurlessen gaven de Heemtuin nu ook bezoeken met hun eigen nageslacht. Ook slaagt een aantal van de sociaal-maatschappelijke initiatieven erin om actieve betrokkenheid bij de natuur te realiseren door nieuwe (doel)groepen bij de natuur te betrekken.

Binnen het hoofdtype sociaal-maatschappelijk onderscheiden we twee subtypen:

- Heemtuinen
- Groen met maatschappelijke zorg

Heemtuinen

Een subtype van de sociaal-maatschappelijke initiatieven thema zijn de *heemtuinen*. Heemtuinen zijn groene 'tuinen', meestal gelegen in de bebouwde kom, met veel diverse soortengemeenschappen en een vaak redelijk hoge ecologische waarde in termen van biodiversiteit of zeldzame soorten. Heemtuinen bestaan in Nederland al bijna 90 jaar en zijn oorspronkelijk opgericht om mensen in contact met de natuur te brengen en inzicht in levensgemeenschappen te bieden. Hierbij is er naast een ecologische doelstelling altijd een belangrijke doelstelling op het gebied van bewustwording. Zo is het

---

bieden van natuureducatie een hoofddoelstelling van Vereniging Heemtuin Malden en beoogt Stichting Heempark de Blekert als hoofddoel om het Schijndels landschap onder de aandacht te brengen.

Heemtuinen worden intensief beheerd om de diverse (soorten)gemeenschappen in stand te houden. Er is een zeer grote diversiteit in soorten groen, met daarbij relatief vaak aandacht voor rode-lijstsoorten of zeldzame landschapstypen. Ook het realiseren van nieuw groen is een belangrijke activiteit. Daarnaast is educatie voor alle heemtuinen belangrijk. Er zijn vaak contacten met overheden en/of NGO's en heemtuinen ontvangen relatief vaak sponsoring of subsidie. Knelpunten daarbij zijn soms de hoge kosten van het (vrij intensieve) beheer, waardoor zorgen ontstaan over continuïteit van financiering, zelfs wanneer veel arbeid vrijwillig wordt verricht.

Lang niet alle heemtuinen zijn een vorm van zelf-governance, er zijn er ook bij die door gemeenten worden onderhouden. Sommige van de heemtuinen uit de inventarisatie bestaan al langer en zijn bijvoorbeeld ooit door gemeenten aangelegd, maar later door burgers overgenomen in beheer. Een voorbeeld hiervan is Stichting Heempark de Blekert. Anderen zijn door burgers of NGO's aangelegd, zoals de heemtuin van Vereniging Heemtuin Malden.

Groen met maatschappelijke zorg

Een tweede subtype de sociaal-maatschappelijke initiatieven is groen met maatschappelijke zorg. Dit subtype omvat voorbeelden van groene zelf-governance die naast een fysiek groene doelstelling tevens een belangrijke zorgcomponent hebben. Dit kan bijvoorbeeld zijn omdat ze werken met 'speciale', zorgbehoevende vrijwilligers zoals dementerenden, psychiatrische patiënten of mensen met een beperking. Dit is in de inventarisatie en verdiepende analyse duidelijk zichtbaar bij Stichting Natuur Anders, waar dit een expliciete doelstelling is. Ook Natuurvereniging De Ruige Hof uit Amsterdam en de Heimanshof in Hoofddorp werken (deels) met speciale vrijwilligers. Vaak faciliteren ze daarbij op enigerwijze de betrokkenheid van zorgbehoevende mensen bij het groen of bij de natuur.

Er zijn bij groen met maatschappelijke zorg soms opbrengsten vanuit middelen die zijn bestemd voor zorg. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om een bijdrage vanuit het persoonsgebonden budget van hulpbehoevenden. Vaak is er dan ook enige mate van formalisatie en accordering met zorgvoorzieningen zoals dit bovengenoemde persoonsgebonden budget.

Veel initiatieven op het gebied van groen met maatschappelijke zorg worden opgestart vanuit zorginstellingen of NGO's, en zijn niet opgenomen in de inventarisatie omdat burgers in dat type initiatief geen centrale rol vervullen (hoogstens als hulpbehoevende uitvoerende van bijvoorbeeld beheer). Niettemin laten bovenstaande voorbeelden zien dat voorbeelden van groen met maatschappelijke zorg ook bestaan als vorm van groene zelf-governance.

Onderhoudswerkzaamheden op de Nationale Natuurwerkdag bij Natuurvereniging de Ruige Hof. Foto: Martijn de Jonge.

5.3 Gebruiksgroen

5.3.1 Buurtgroen

Buurtmoestuin Overvecht is gelegen in de wijk Overvecht in Utrecht en omvat een 'mobiele moestuin' bestaande uit 8 bakken van 2,5 bij 1,5 meter - geplaatst op een voorheen volledig betegeld plein. Een aantal buurtbewoners kwam met het idee om in deze buurt een gezamenlijke tuin aan te leggen met als doel om sociale cohesie in de buurt te vergroten. Dit initiatief is opgepakt en ondersteund door Stichting Seguro, een stichting die zich inzet voor ongedocumenteerde migranten en een opvanghuis in de wijk heeft. Aanvullend doel werd daarbij om ongedocumenteerde migranten uit dit huis een dagbesteding te geven.

Woningcorporatie Mitros stelde tijdelijk een stuk grond beschikbaar waarop initiatiefnemers een moestuin, verspreid over 8 bakken, realiseerden. Een groep van zo'n 40 mensen, waarvan zo'n 10 'vaste krachten', onderhoudt deze tuin. Om te mogen profiteren van de oogst moet er in de tuin gewerkt worden. De tuin is omheind, zodat duidelijk is dat er niet door iedereen uit geplukt mag worden. Buurtmoestuin Overvecht is door de gemeente gesubsidieerd met een bedrag van € 2000. Mitros levert gereedschap en stelt de grond tijdelijk ter beschikking. Een lokale kerk heeft geholpen bij het bouwen van de bakken.

Bij *buurtgroen* gaat het om initiatieven waarbij ecologische doelen ondergeschikt zijn aan gebruiksdoelen en soms ook aan doelen op het gebied van voedselproductie. Initiatieven van buurtgroen richten zich over het algemeen op het verfraaien van de leefomgeving en het versterken van sociale cohesie op buurt- of wijkniveau. Activiteiten die worden ondernomen met betrekking tot het groen zijn voornamelijk fysiek van aard en omvatten beheer en realisatie van groen. Initiatieven van buurtgroen liggen, vanwege hun gebruiksfunctie, meestal binnen of dichtbij de bebouwde kom.

Het hoofdtype buurtgroen omvat een grote diversiteit aan voorbeelden die gebruiksdoelstellingen combineren met sociale doelen. Omdat we in de verdiepende analyse expliciet aandacht hebben besteed aan deze subtypen ligt de nadruk in de beschrijving van buurtgroen bij deze typen. We onderscheiden twee subtypen van buurtgroen:

- Buurttuinen
- Groenadoptie

Buurttuinen

Buurttuinen zijn gelegen binnen de bebouwde kom en worden voornamelijk door omwonenden onderhouden. Ze zijn vaak gelegen in een matig tot sterk verstedelijkte omgeving en zijn veel te vinden in middelgrote of grote steden. Hierbij gaat het vaak om een gezamenlijk plantsoen of een gezamenlijke tuin, veelal met een kleine oppervlakte ruim beneden de hectare en regelmatig ook met eetbaar groen/voedsel. Een voorbeeld van een buurttuin is het Doornroosje Plantsoen in Renkum, een gemeentelijk plantsoen van 0,025 ha dat door omwonenden is verfraaid en wordt onderhouden. Een ander voorbeeld is de Tuin van Jan, een door omwonenden ontwikkelde en beheerde 'paradijstuin' met paviljoen en waterpartijen in Amsterdam. Activiteiten bij buurttuinen omvatten vrijwel altijd aanleg en beheer, maar ook educatie is soms belangrijk. Het gaat daarbij meer om het in contact brengen met de natuur dan om het geven van natuurlessen.

Er is bij buurttuinen sprake van een combinatie van groene en sociale doelstellingen, waarbij die laatste vooral aspecten als bewustwording, sociale cohesie of het bouwen van sociaal kapitaal omvatten. Doel is daarbij om iets gezamenlijks, van en voor de buurt, te creëren. Sociale cohesie is hierbij een belangrijk thema, waaronder ook integratie tussen verschillende bevolkingsgroepen gerekend kan worden. Doelen op het gebied van betrokkenheid en bewustwording zijn soms zichtbaar en beogen vaak om mensen in contact te brengen met hun groene omgeving. Groene doelen zijn voor een belangrijk deel gebruiksdoelen en hebben regelmatig te maken met verfraaiing van de omgeving of het fungeren als ontmoetingsplaats.

Hoewel sociale doelen belangrijk zijn, heeft de aanleiding bij buurttuinen vaak een groene insteek. De startsituatie van het terrein wordt daarbij als ongewenst of niet voldoende gezien: braakliggend of bestraat terrein of openbaar groen van lage kwaliteit. Een voorbeeld hiervan is Postzegelpark

---

Leusderweg in Amersfoort, waar buurtbewoners een onaantrekkelijk stuk braakliggend land ontwikkelden tot een ontmoetingsplek voor de buurt. Stichting Torentuin Zaltbommel ontwikkelde op 1,5 hectare braakliggende grond, gezien als 'doorn in het oog', een moestuin, speelnatuur, bloemrijke speelweide en fruitgaard.

Buurttuinen hebben een sterk lokaal karakter, waarbij betrokken actoren zich veelal beperken tot omwonenden en de grondeigenaar. In veel gevallen is deze eigenaar de gemeente, maar soms kan het ook een projectontwikkelaar of woningstichting zijn. Het aantal vrijwilligers varieert van ongeveer 2 tot 40, voornamelijk (direct) omwonenden. Ze werken met een relatief klein budget. Redelijk vaak ontvangen ze een klein bedrag aan subsidie, soms is er enige mate van sponsoring. Buurtbewoners investeren ook vaak uit eigen middelen. Een belangrijke hulpbron is tuingereedschap.

Buurttuinen zijn eigenlijk nooit in eigendom van initiatiefnemers. Er worden dan ook afspraken gemaakt met de grondeigenaar. Naast de onontkoombare formaliteiten hebben buurttuinen echter voornamelijk een informeel karakter. In sommige gevallen is er daarbij sprake van een tijdelijk karakter, waarbij er door omwonenden een invulling wordt gegeven aan braakliggende grond. Postzegelpark Leusderweg zal uiteindelijk weer bebouwd worden, en ook de Torentuin in Zaltbommel is voor het grootste deel niet blijvend, hoewel de gemeente daar heeft toegezegd dat een deel van het gebied een blijvend stadspark zal worden.

Buurttuinen hebben zowel fysieke als sociale effecten. In fysieke zin zijn ecologische effecten wel waarschijnlijk (vaak gaat het om grijs voor groen), maar deze spelen op kleine schaal. Belangrijkere fysieke effecten spelen vaak op het niveau van gebruikseffecten: buurttuinen verfraaien de omgeving en dienen vaak als locatie voor activiteiten. Veelvuldig is er ook sprake van kleinschalige voedselproductie. Buurttuinen hebben in veel gevallen een belangrijke sociale functie: zij dienen vaak als ontmoetingsplaats en soms ook als locatie voor sociale activiteiten zoals een buurtfeest. Sociale effecten lijken sterk te zijn op het punt van sociale cohesie, hoewel het niet altijd lukt om iedereen te betrekken en het soms een groepje mensen blijft dat elkaar al kende. Niettemin zijn er voorbeelden waar het effect op sociale cohesie, en soms ook op integratie, als groot wordt gezien. Zo draagt een buurtmoestuin in Overvecht bij aan de integratie van buurtbewoners en immigranten. Effecten op bewustwording worden soms benoemd doordat mensen meer in contact komen met hun groene omgeving. Buurttuinen zijn daarbij ook een middel om dorps/stadsbewoners actief bij de groene omgeving te betrekken.

Een specifiek, vaak voorkomend type buurttuin is de buurtmoestuin. Buurtmoestuinen zijn buurttuinen waarbij het qua soort groen voornamelijk of uitsluitend om eetbaar groen gaat. Buurtmoestuinen zijn in oppervlakte en betrokkenheid vaak nog kleiner dan de hierboven beschreven buurttuinen, regelmatig veel kleiner dan 0,1 ha. Zij hebben voedselproductie/stadslandbouw expliciet als doelstelling en bezigen soms het principe van permacultuur.

Groenadoptie

Een specifieke vorm van buurtgroen is *groenadoptie*, waarbij omwonenden (tot op zekere mate) de formele verantwoordelijkheid voor het beheer van een stuk (Gemeente Amersfoort) groen krijgen. Meestal gaat het hier om reeds bestaand groen en is men voornamelijk betrokken in het beheer. Soms is er enige omvorming van groen, zonder dat er daarbij grote functieveranderingen plaatsvinden. Groenadoptie is vaak zeer kleinschalig: het gaat soms om stukken van maar een tiental vierkante meters – bijvoorbeeld een bepaald plantsoen of een bepaalde gemeentelijke groenstrook. Zo beheert een vijftal buurtbewoners in Zaandam drie plantsoenen van in totaal 0,025 ha waarvan zij vinden dat de gemeente het beheer verwaarloost. Buurtbewoners adopteerden bij de Hofmeesterij in Huissen het beheer van een met groen beplante rotonde en verfraaiden deze door er een aantal struiken en bloemen aan te planten.

Groenadoptie, in de vorm waarin het hier is beschreven, vindt vrijwel uitsluitend plaats binnen de bebouwde kom en buiten aangewezen natuurgebieden. Regelmatig is ontevredenheid over het gemeentelijk beheer van groen of over de kwaliteit van openbaar groen een aanleiding voor groenadoptie. Fysieke doelen beperken zich normaal gesproken tot gebruiksdoelen zoals het verbeteren van de kwaliteit van openbaar groen of het vergroten van de aantrekkelijkheid van de

leefomgeving. Soms beogen initiatiefnemers ook om meer betrokkenheid van buurtbewoners bij openbaar groen te realiseren of om een bijdrage te leveren aan het groenbeheer van de gemeente. Hulpbronnen bij groenadoptie beperken zich vaak tot tuingereedschap en eventueel wat plantenmateriaal. Dit wordt soms van de gemeente geleend of door de gemeente geschonken, soms hebben initiatiefnemers dit zelf. Geld speelt niet of nauwelijks een rol: groenadoptie is vaak kleinschalig, dus er is een relatief beperkte financiële omvang.

Uit overzichten bij verschillende gemeenten (o.a. Alkmaar, Amsterdam, Epe, Heiloo, Rotterdam) blijkt dat groenadoptie de laatste jaren veel voorkomt. Groenadoptie wordt vaak vastgelegd in een formele overeenkomst tussen de terreineigenaar (meestal gemeente) en degenen die het beheer overnemen. Daarin worden vaak een aantal afspraken of 'spelregels' opgesteld die bij de overeenkomst worden afgesproken. Deze spelregels kunnen bijvoorbeeld voorschrijven dat het gebied openbaar toegankelijk moet blijven, welke aanpassingen er (al dan niet) aan het groen kunnen worden gemaakt en wat de verantwoordelijkheden van beide partijen (de gemeente en de burgers die het groen adopteren) precies inhouden. Zo heeft de gemeente Epe spelregels opgesteld waarin onder andere wordt voortgeschreven dat groenadoptie alleen mogelijk is indien minimaal 70% van de omwonenden geen bezwaar heeft; minimaal drie personen het verzoek tot adoptie indienen en zich actief willen inzetten voor het onderhoud van groen; er geen chemische onkruidbestrijding wordt gebruikt; aanvullende beplanting past bij bestaande beplanting; er geen bebouwing in het groen wordt geplaatst; en wanneer het groen een positieve uitstraling heeft op de omgeving.

De effecten van groenadoptie spelen alleen op hele klein schaal. Niettemin worden er wel degelijk effecten benoemd. De belangrijkste daarvan zijn gebruikseffecten, voornamelijk het aantrekkelijker maken van de omgeving/het groen, iets dat veelal genoemd wordt als het belangrijkste resultaat van groenadoptie. Kleinschalig is er soms ook wat effect op het gebied van sociale cohesie, omdat initiatiefnemers erdoor met buurtbewoners in gesprek komen. Soms resulteert dit ook in meer betrokkenheid van buurtbewoners bij het groen.

5.3.2 Groenbeleving

***Speelbos 't Laer** is een speelbos van ongeveer 1 hectare waar kinderen uit de omgeving van Laren al spelenderwijs in contact met de natuur kunnen komen. Het idee voor dit speelbos is ontstaan bij een aantal lokale bewoners, die in samenwerking met terreinbeheerder Het Goois Natuurreservaat en IVN Gooi en Omstreken plannen voor dit speelbos hebben ontwikkeld.*

Gesponsord door een aantal lokale ondernemingen en in samenwerking met vrijwilligers van een aantal lokale verenigingen hebben zij een Speelbos gerealiseerd in een bestaand bosgebied. Dit is gedaan door het plaatsen van buitenmeubilair, verschillende natuurspeeltoestellen en een toilet. Hiermee wordt beoogd om kinderen een natuurlijke speelgelegenheid te bieden en hen als natuurbeschermers van de toekomst met de natuur in contact te brengen. Speelbos 't Laer wordt door betrokkenen gezien als een groot succes: het wordt inmiddels zo druk bezocht dat er elders in het Goois Natuurreservaat een tweede Speelbos komt.

Groenbeleving omvat voorbeelden van groene zelf-governance waarbij de beleving van de natuur centraal staat, en waarbij in de doelstellingen het direct creëren van fysieke (ecologische of cultuurhistorische) waarden ondergeschikt zijn aan de gebruiksfunctie van het groen en aan het bevorderen van bewustwording en betrokkenheid van volwassenen en kinderen bij groen en natuur. Doelen op het gebied van bewustwording en het creëren van betrokkenheid bij de natuur zijn belangrijk bij groenbeleving. Zo richt De Voetstap uit Driebergen-Rijsenburg zich op het (her)creëren van oude wandelpaden en het aanleggen van wandelroutes voor de natuurbeleving van mensen. Stichting Aardekinderen uit Dedemsvaart heeft een natuurspeeltuin aangelegd met onder andere als doelstelling om kinderen hun natuurlijke omgeving te leren kennen en tevens om hen te leren dat ze voor de natuur moeten zorgen.

Initiatieven gericht op groenbeleving richten zich niet direct op het actief beschermen van de natuur, maar wel op het creëren van binding met de natuur. Zo houden ze zich vaak bezig met het faciliteren of organiseren van (natuur)recreatie. Dit kan bijvoorbeeld zijn door groene speelgelegenheden voor kinderen te creëren of door activiteiten in de natuur te organiseren. Soms zijn zij, zoals De Voetstap, gericht op het verlenen van toegang, bijvoorbeeld door middel van wandelpaden. Daarnaast houdt groenbeleving zich bezig met een bepaalde mate van educatie. Dit kan door het gebruik van informatieborden, het maken van educatieve routes, of door het faciliteren van het ontdekken van de natuur. Veel is dit vanuit een meer emancipatoir oogpunt: kinderen zelf laten spelen in de natuur en mensen zelf de natuur laten ontdekken. Zo is bij Speelgroen Spoorverbreding Utrecht het in contact brengen van kinderen met de natuur een belangrijke doelstelling, maar wordt er niet actief ingezet op educatieve activiteiten. Als ondernomen activiteit is er tenslotte ook nog beheer en aanleg van groen, maar dit is vaak meer een middel dan een doel an sich.

Groenbeleving komt zowel binnen als buiten de bebouwde kom voor en zowel in landelijke als stedelijke gebieden. Het aantal vrijwilligers varieert van een handvol tot enkele tientallen, en ook de betrokken actoren en het netwerk laten geen eenduidig beeld zien. Wel is er vaak een rol voor de gemeente, en vormen subsidies meestal een belangrijke vorm van financiering. Zo is het Speelgroen Spoorverbreding Utrecht voornamelijk tot stand gekomen in overleg tussen buurtbewoners en gemeente, en is de inrichting betaald uit subsidies. Geld is daarbij best nodig, bijvoorbeeld voor speeltoestellen of buitenmeubilair wat niet goedkoop is. Bedragen van boven de € 10.000 zijn niet vreemd. Externe formalisering lijkt niettemin vaak redelijk beperkt te zijn.

Initiatieven gericht op groenbeleving zijn niet of slechts beperkt gericht op actieve natuurbescherming, maar hebben wel een mogelijk (en vaak beoogd) indirect effect hierop door het creëren van bewustwording en betrokkenheid. De sociale effecten zijn daarbij waarschijnlijk groot: zowel betrokkenheid als bewustwording worden veelvuldig genoemd als effecten van groenbeleving. Het in contact brengen met de natuur wordt gezien als een belangrijke motor achter bewustwording omtrent groen/natuur. Hiermee kan mogelijk ook een grotere betrokkenheid worden gerealiseerd. Zo wordt Speelbos 't Laer in Laren zo drukbezocht dat de initiatiefnemers inmiddels bezig zijn met het aanleggen van een tweede Speelbos elders. Dit natuurspelen draagt waarschijnlijk in positieve zin bij aan het natuurbewustzijn bij kinderen, en mogelijk ook aan hun toekomstige betrokkenheid bij de natuur. Bij eveneens vaak genoemde effecten op het gebied van sociale cohesie gaat het om ontmoeting, spelen tussen kinderen, contacten tussen betrokken buurtbewoners en sociale cohesie tussen initiatiefnemers. Ecologische effecten zijn daarbij over het algemeen minimaal en mogelijk zelfs negatief door opknappen en toegankelijk maken van groen. Ook cultuurhistorische effecten zijn minimaal. Gebruikseffecten zijn wel belangrijke fysieke effecten: het gaat hierbij om het bieden van mogelijkheden tot recreatie en spelen in de natuur.

Een klein aantal van de voorbeelden van groenbeleving valt nog onder een subtype te scharen:

- Speelgroen

Speelgroen

Een specifieke vorm van groenbeleving is *speelgroen*. Speelgroen is belevingsgroen gericht op kinderen die hier al spelenderwijs de natuur kunnen ontdekken, en waarin vaak 'natuurlijke' speeltoestellen zijn geplaatst waarmee kinderen bijvoorbeeld in bomen kunnen klimmen. Als dusdanig heeft speelgroen een belangrijke educatieve component en zijn activiteiten hier ook op gericht. Deze educatie wordt niet gebezigd vanuit een instrumentele visie, maar veel meer emancipatoir: men laat kinderen al doende en al spelende de natuur ontdekken. Speelbos 't Laer is hier een voorbeeld van. Dit is een speelbos van 1 hectare in een bosgebied nabij Laren, waar kinderen in contact met de natuur kunnen komen. Ook de natuurspeeltuin van Stichting Aardekinderen past in dit plaatje.

Belangrijke doelstellingen zijn bij speelgroen het vergroten van natuurbewustzijn, kinderen de natuur laten ontdekken, het creëren van binding met de natuur bij kinderen, en het vormen van kinderen als natuurbeschermers van de toekomst. Vaak komt het initiatief van ouders die het belangrijk vinden dat hun kinderen in contact met de natuur komen.

Buurtbewoners werken aan de aanleg van een groene speeltuin in Utrecht. Foto: Arjen Buijs.

5.4 Groenpolitiek

5.4.1 Politiek

***Stichting IJzeren Vrouw** uit Den Bosch voert actie tegen gemeentelijke plannen voor hoogbouw in de nabijheid van het IJzeren Vrouwmeer en daaromheen gelegen Prins Hendrik Park, en is in 2003 op de politieke agenda gekomen. De Stichting stelt zich als doel om de omgevings-, landschappelijke, natuur-, recreatieve en cultuurhistorische waarden van dit gebied te beschermen. Zij bestaat voornamelijk uit omwonenden, die de activiteiten ook deels zelf financieren, maar heeft daarnaast ook minimaal enkele tientallen donateurs verspreid over de stad.*

In de loop der jaren dient de Stichting meerdere keren formeel protest in, schrijven zij brieven en wonen ze regelmatig raadsvergaderingen bij om hun standpunten uit te dragen. Ook zoeken zij steun bij diverse lokale politieke fracties. In 2010 ging Stichting IJzeren Vrouw bij de Raad van State in beroep tegen de bouwplannen. Nadat de stichting in dit beroep in het ongelijk werd gesteld tekende ze in 2012 nog beroep aan tegen de vastgestelde bouwplannen, die inmiddels in uitvoering zijn. De huidige status van de Stichting is onduidelijk, gezien de website al ruim 2 jaar niet meer lijkt te zijn bijgewerkt.

Bij *politieke* groepen gaat het om initiatieven waarbij de activiteiten met betrekking tot het groen (vrijwel) uitsluitend betrekking hebben op planvorming, besluitvorming, lobbyen, protest en actievoeren. Dit type initiatief is, zoals de naam duidelijk maakt, vaak georiënteerd op beleid en/of politiek. Voorbeelden kunnen gericht zijn op de politiek an sich, maar bijvoorbeeld op (beleid van) TBO's. Ook zijn er voorbeelden die meer algemeen gericht zijn op bestuur en beleid en die bijvoorbeeld met verschillende gebiedspartijen in overleg willen treden zonder daarbij speciaal de (lokale) politieke instanties te betrekken.

Het hoofdtype politieke groepen omvat een grote diversiteit aan voorbeelden gericht op politieke activiteiten. We onderscheiden hierin twee subtypen. Omdat we in de verdiepende analyse expliciet aandacht hebben besteed aan deze subtypen ligt de nadruk in de beschrijving van politieke groepen bij deze twee typen:

- Actiegroepen
- Samenwerking

Actiegroepen

Actiegroepen zijn groepen die zich vrijwel uitsluitend richten op protest en actievoeren om hun (politieke) doelen te bereiken. Dit kan door middel van rechtszaken, het verzamelen van handtekeningen, formeel aantekenen van protest, mobiliseren van de publieke opinie en organiseren van protestacties, publiceren in de media en allerlei ludieke acties. Zo schreef Stichting Werkgroep Behoud Zwartendijk uit Kampen ook een aantal protestliederen die zij bij verschillende gelegenheden ten gehore bracht. Vereniging Redt de Kaloot uit Borssele voerde ook een (succesvolle) bodemprocedure tot aan de Raad van State om de geplande aanleg van een containerterminal van de kaart te krijgen.

Actiegroepen ontstaan vrijwel altijd met een concrete aanleiding, die vaak te maken heeft met politiek en/of beleid dat als ongewenst gezien wordt. Vereniging Redt De Kaloot voert al ruim 15 jaar actie tegen de aanleg van een containerterminal op een bijzonder strandgebied. Actiecomité Red Ons Bos voert in omgeving Groesbeek actie tegen grootschalige kap van bomen voor heideontwikkeling. In Harderwijk voeren omwonenden actie tegen de kap van een aantal bomen voor een parkeerplaats. Een kritisch discours over beleid en beheer van overheden en/of TBO's is meestal aanleiding van actiegroepen (De Groot *et al.*, 2012). Aanleiding kan bijvoorbeeld een verandering in landgebruik of het kappen van bomen zijn, maar kan ook te maken hebben met achterstallig onderhoud of een gebrekkige uitvoering van beleid. Ook de aanleg van een weg, bedrijventerrein, woonwijk of windmolens zijn voorbeelden van aanleidingen uit de inventarisatie. Actiegroepen zijn over het algemeen sterk gericht op het realiseren van (ecologische en cultuurhistorische) fysieke doelen, sociale doelen zijn veel minder belangrijk of afwezig. Zij hanteren vaak een expliciet tegendiscours.

Het initiatief tot actie komt over het algemeen vanuit burgers, maar kan ook vanuit NGO's komen. Contacten met overheden verlopen moeizaam wanneer men actie voert tegen overheidsplannen. Soms is er goed contact met bijvoorbeeld de politieke oppositie. TBO's kunnen, indien betrokken, zowel een partner zijn in het verzet tegen bepaalde plannen als een tegenstander tegen wiens plannen of beheer juist verzet is. Dat laatste is het geval bij Red Ons Bos, waar Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten als terreinbeheerders medeverantwoordelijk worden gezien voor de bomenkap. Ook het bedrijfsleven kan een tegenstander zijn: zo voert De Wolden, Natuurlijk! actie tegen de komst van een grootschalig hippisch centrum in gemeente De Wolden, en is er bij Redt de Kaloot actie tegen plannen voor uitbreiding van de haven Seaport Zeeland. Wel is er bij actiegroepen vaak samenwerking met NGO's, die zich soms ook bij protesten aansluiten.

Actiegroepen zijn relatief vaak ad-hoc verbanden, die na het bereiken van een mogelijk doel weer verdwijnen, in sluimerstand gaan of zich doorontwikkelen. Naar binnen opereert men veelal informeel, maar naar buiten toe voornamelijk formeel, zeker in het geval van procedures. Financiële middelen zijn vaak relatief beperkt, en worden in een aantal gevallen deels uit eigen middelen betaald. Een uitzondering vormt Redt de Kaloot: voor twee bodemprocedures tot de Raad van State hebben zij veel geld moeten verzamelen. Immateriële hulpbronnen zijn belangrijk: gebiedsspecifieke en ecologische kennis om argumenten aan te sterken, maar indien nodig ook juridische kennis.

De effecten kunnen bij actiegroepen sterk wisselend zijn, afhankelijk van de vooraf gestelde doelstelling en of die als gevolg van het protest wel of niet bereikt wordt. Er zijn voorbeelden waar doelen (nog) niet bereikt zijn en de effecten dus waarschijnlijk minimaal, bijvoorbeeld omdat plannen of beleid alsnog worden voortgezet. Institutionele effecten zijn wel duidelijk zichtbaar wanneer plannen (moeten) worden aangepast of stilgelegd. De totale omvang van effecten van actiegroepen kan erg groot zijn indien doelen behaald worden, en is meestal positief voor ecologie, gebruik en cultuurhistorie in relatie tot groen.

Ecologische effecten kunnen ook negatief uitpakken: bijvoorbeeld wanneer men protesteert tegen natuurontwikkeling, zoals gebeurde door WEI in de Bovenlanden bij Wilnis, waar natuurdoelen werden verzwakt maar het cultuurhistorisch landschap wel behouden bleef dankzij acties. In de meeste gevallen pakken effecten in ecologische zin positief uit: bijvoorbeeld bij Redt de Kaloot, waar actievoerders de ontwikkeling van een containerterminal van de kaart hebben gekregen. Voor cultuurhistorische effecten geldt in principe hetzelfde als voor ecologische effecten. In de praktijk echter lijkt het niet voor te komen dat actiegroepen een negatieve invloed hebben op cultuurhistorie.

Effecten op bewustwording zijn wel belangrijk: door actievoeren worden mensen meer bewust van de waarden van hun omgeving. Hoewel dit niet overal een doel is, wordt het wel als belangrijk effect

---

gezien. Effecten op sociale cohesie zijn er enigszins, doordat men als actievoerders een zekere verbondenheid ervaart. Er kan echter ook juist sprake zijn van polarisatie tussen groepen.

Samenwerking

Samenwerking omvat voorbeelden van groene zelf-governance die eveneens op beleid en politiek georiënteerd zijn. In tegenstelling tot de actiegroepen richten deze voorbeelden zich in hun activiteiten niet primair op protest en actie voeren, maar houden zij zich voornamelijk bezig met inspraak, lobbyen, (interactieve) planvorming, overleg, samenwerking en het opzetten van politieke/bestuurlijke processen. Andere activiteiten hebben vaak betrekking op monitoring of educatie. Het gaat bij samenwerking vaak over relatief grote oppervlakten waar diverse complexe processen kunnen spelen of in werking worden gezet. Deze groepen kiezen er daarbij specifiek voor om in overleg te treden met politieke actoren, ambtenaren of andere betrokken organisaties. Zij kiezen niet, of slechts in het uiterste geval, voor het voeren van actie.

Fysieke doelen zijn meestal primair bij samenwerking. Dit kunnen zowel ecologische, cultuur-historische als gebruiksdoelen zijn, meestal gaat het om een combinatie van deze drie. In tegenstelling tot actiegroepen ontstaan groepen van (politieke) samenwerking niet altijd als reactie op ontwikkelingen, maar ook vanuit een bepaald idee of bepaalde visie. Zo beoogt Werkgroep Cruislandsche Kreken uit Steenberg en om een gebied met meer recreatie en een betere verbinding tussen boerenland en natuur te realiseren, dat tevens als een ecologische verbindingzone zou fungeren. Vereniging Ster van Loosdrecht ontstond echter op initiatief van een gedeputeerde, die het gebied uitnodigde om met een voorstel voor gebiedsinrichting te komen om invulling te geven aan de Natura 2000 en (toenmalige) EHS-status die het gebied had gekregen. De vereniging beoogt het karakter van het gebied als agrarisch cultuurlandschap te behouden, maar om ook de kwaliteiten van het gebied te versterken en invulling te geven aan de beschermde status. Groepen gericht op samenwerking hanteren over het algemeen een gematigder discours dan de actiegroepen, die vaak een sterk tegendiscours hanteren.

Rondom een initiatief van samenwerking hangt een relatief groot netwerk met daarin vele partijen en een diversiteit aan actoren waaronder overheden, TBO's en NGO's. Dit sluit ook vaak aan bij de werkwijze die wordt gehanteerd. Groepen die vallen onder samenwerking hebben vrijwel altijd een overlegrelatie of werkrelatie met een overheid. Er is voornamelijk contact met overheden op gemeentelijk niveau, maar contacten met provinciale overheden komen regelmatig voor, waarbij de provincie in sommige gevallen ook een belangrijke rol speelt (bijvoorbeeld door betrokkenheid in gebiedsprocessen). Het inbrengen of ontwikkelen van kennis en expertise is vaak belangrijk bij dit type voorbeeld, vaak is deze gebiedsspecifiek. De omvang van het aantal vrijwilligers kan enorm variëren, van minder dan tien tot meer dan honderd.

Er is bij samenwerking vrij veel nadruk op formaliteiten en formele werkwijzen: plannen worden vaak formeel vastgelegd, er is relatief vaak een koppeling met beleidsprocessen. Zo is er bij Kerngroep Elisabeth Groen in Amersfoort intensief overleg geweest met de gemeente en zijn er verschillende raadsbesluiten geweest over het initiatief. Indien plannen worden gerealiseerd gaat het al snel soms om significante geldbedragen van soms ver boven de miljoen euro. In het geval van Kerngroep Elisabeth Groen is dat € 1,5 miljoen, bij Cruislandsche Kreken zelfs € 2,4 miljoen. Deze bedragen worden vaak grotendeels betaald vanuit overheidsmiddelen, ook in beide bovenstaande voorbeelden.

Fysieke effecten van samenwerking kunnen zeer groot zijn wanneer plannen doorgang vinden, zowel op het gebied van ecologie, cultuurhistorie als groengebruik. Deze lijken over het algemeen positief uit te pakken voor zowel ecologie, cultuurhistorie als de gebruiksfunctie van groen. Echter, de vraag daarbij is vaak wat precies de invloed van een burgerinitiatief is, hoewel er wel duidelijke voorbeelden zijn waar burgers een belangrijke rol in agendering hebben gespeeld. Sociale effecten spelen vooral op het gebied van bewustwording bij zowel overheden als burgers. Ook kan samenwerking bijdragen aan meer actieve betrokkenheid bij betreffende terreinen/gebieden. Sociale cohesie speelt soms een rol omdat veel partijen en burgers elkaar leren kennen in de netwerken rondom het initiatief.

Ook bij dit type zien we een zekere dynamiek/fluiditeit: indien planvorming doorgang vindt, raken burgers soms betrokken bij toekomstig beheer. Zo'n initiatief verbreedt zich dan mogelijk richting het type *Verbrede Politiek*, of misschien zelfs wel richting een *Gebiedsgerichte Werkgroep* of andere vorm van het ideaaltypenatuurbeheer. Dit is te zien bij Kerngroep Elisabeth Groen, waar men nu een beheersstichting opricht die in de toekomst het gebied (deels) zal beheren.

*De **Bomenridders Leeuwarden** is een stichting die zich inzet om de onnodige kap van bomen in Leeuwarden te voorkomen en om mensen meer bewust te maken van het groen in de stad. Ook streven zij ernaar om meer waardevolle en grote bomen in de stad te krijgen.*

De Bomenridders Leeuwarden voeren juridische acties tegen het kappen van bomen, onder andere door bezwaar tegen kapvergunningen aan te tekenen. Door de jaren heen is er echter ook een werkrelatie met de gemeente ontstaan, en tegenwoordig overlegt de Stichting regelmatig vooraf met de gemeente over kapplannen. Naast deze activiteiten planten de Bomenridders Leeuwarden ook zelf bomen aan, waarmee zij tevens een fysieke bijdrage leveren aan het bomenbestand in de stad. Zo hebben zij onder andere een achttal perenbomen aangeplant op een bedrijventerrein. Ook stimuleren ze bedrijven om bomen aan te planten.

Bomenridders Leeuwarden bestaat uit ongeveer 10 vrijwilligers, waarvan 3 of 4 vrijwilligers de kern vormen. De financiering van acties is zeer beperkt en komt voornamelijk uit eigen middelen. Voor het aanplanten van bomen is sponsoring gevonden.

Onder *verbrede politiek* vallen politieke initiatieven die zich in de loop der tijd hebben verbreed richting andere (fysieke) activiteiten of die direct bij aanvang ook niet-politieke activiteiten zijn gaan ontplooiën. Zij combineren daarbij politieke en (veelal) fysieke activiteiten. Deze fysieke activiteiten worden daarbij vaak vanuit een strategisch doel uitgevoerd om politieke doelen te ondersteunen. Een aantal van de verbrede politieke groepen onderneemt beheersactiviteiten of plant nieuw groen aan. Dit kan bijvoorbeeld zijn door het opknappen van groen of via een vorm van Guerilla-gardening als uiting van protest, maar kan ook omdat men na overleg/samenwerking betrokken raakt bij de uitvoering van gemaakte plannen. Zo protesteerde Burgerinitiatiefgroep Begraafplaats Huissen-Stad tegen de aanleg van een weg over een historische groene begraafplaats die zij als een belangrijk stadspark zagen. Om die claim kracht bij te zetten, begonnen zij met het opknappen van de graven en het zelf uitvoeren van achterstallig onderhoud aan het groen op de begraafplaats. Inmiddels hebben zij, nu de geplande weg is geschrapt, het beheer formeel overgenomen van de gemeente. Bomenridders Leeuwarden voert actie tegen de kap van bomen en pleegt inmiddels vaak overleg met de gemeente Leeuwarden. Ook planten zij zelf bomen aan om het groen in de stad uit te breiden.

Een aantal van deze verbrede politieke groepen doet ook aan onderzoek/inventarisatie. Vaak is dit om bedreigde soorten of ecologische waarden in kaart te brengen en dus het belang van de eigen zaak te onderbouwen, om zaken te toetsen aan wet- en regelgeving, of om beleid kritisch te volgen zodat waar nodig kan worden ingegrepen. Stichting Behoud de Zak van Zuid Beveland voert overleg met diverse overheidsorganen met als doel om de natuurlijke, cultuurhistorische en landschappelijke waarden van het gebied De Zak van Zuid-Beveland, bij 's Heerenhoek, te behouden. Daarnaast doen zij ook veel aan monitoring en inventarisatie en ondernemen ze activiteiten op het gebied van educatie. Behoud de Zak van Zuid Beveland is een voorbeeld van een verbrede politieke groep die geen activiteiten op het gebied van beheer en/of aanplant uitvoert, maar wel breder opereert dan de meeste politieke groepen.

Verbrede politieke groepen zijn veel minder vaak ad-hoc verbanden dan dat het geval is bij (met name) actiegroepen. Als er geen sprake van verbreding door de tijd heen is dan is er vaak sprake van een concrete aanleiding voor het ontstaan, die te maken heeft met politiek en/of beleid. In het geval er sprake is van verbreding en een ontwikkeling door de tijd heen kan het bij verbrede politiek zowel om politieke groepen gaan zijn die zijn ontstaan als actiegroepen als om groepen oorspronkelijk gericht op samenwerking. Als er sprake is van verbreding behouden deze groepen meestal een deel van hun identiteit: verbrede actiegroepen blijven vaak gericht op protest en hanteren vaak een deels vergelijkbaar discours als groepen uitsluitend gericht op actie; verbrede groepen gericht op samenwerking blijven meestal voornamelijk gericht op overleg, planvorming, inspraak en samenwerking. Net als bij politieke initiatieven zijn er ook bij verbrede politiek initiatieven die zich zowel op protest als overleg richten.

Verbreding kan op verschillende manieren: politieke initiatieven kunnen bijvoorbeeld betrokken raken bij het beheer, nieuw groen aanplanten (soms als vorm van protest), of aan onderzoek en inventarisatie gaan doen. Dit laatste wordt vaak gedaan om bepaalde waarden in kaart te brengen om het eigen standpunt te onderbouwen. Verbreding heeft aanvankelijk vaak een strategisch doel, om bijvoorbeeld acties te ondersteunen, maar kan in de loop van de tijd een hoofddoel worden. Hiermee kan een verbrede politieke groep zich door ontwikkelen richting (bijvoorbeeld) een brede groep of een groep gericht op natuurversterking.

Voor de effecten van deze groepen geldt grotendeels hetzelfde als voor de diverse politieke groepen gericht op actie of samenwerking. Dat houdt in dat effecten van verbrede politiek voor een groot deel samenhangen met doelbereiking en met het resultaat van politieke activiteiten. Zo slaagde Burgerinitiatiefgroep Begraafplaats Huissen-Stad erin om de geplande weg van de kaart te halen, en hadden acties van De Zak van Zuid-Beveland wellicht invloed op een politieke beslissing om geen vierbaansweg door het gebied aan te leggen. Een verschil met politieke groepen is dat verbrede politieke groepen ook fysieke effecten kunnen realiseren doordat zij zelf al fysieke activiteiten ontplooiën. Deze effecten zijn vaak niet grootschalig.

Een klein aantal van de verbrede politieke groepen valt nog onder een subtype te scharen:

- Maatschappijkritische groepen

Maatschappijkritische groepen

Maatschappijkritische groepen zijn verbrede politieke groepen die worden gedreven door het verbinden van groene doelen aan bredere politieke doelen, zoals het streven naar een andere politieke, maatschappelijke en of economische ordening. De groene activiteiten zijn dan vaak een concrete invulling van deze visie, soms gericht op het ontwikkelen van een alternatieve individuele leefstijl, soms op het ontwikkelen van een alternatieve economische ordening, ook in relatie tot voedsel. Alhoewel deze groepen in de media regelmatig de aandacht trekken, vinden we in de inventarisatie slechts een beperkt aantal sterk ideologisch gedreven groepen.

Deze groepen zijn actief in het groen met soms als einddoel om een alternatieve samenlevingsvorm of economische orderingsstructuur neer te zetten. Groene zelf-governance is daarbij een onderdeel van een bredere behoefte en beweging van zelfbeheer en ordening. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan guerilla-gardening, een vooral in stedelijk gebied voorkomende vorm van verbrede politiek waarbij lokale initiatieven, vaak bestaand uit slechts een paar personen, zonder voorafgaand overleg braakliggende stukjes grond en stukken groen verfraaien en hierbij vaak nieuw groen aanplanten. Hoewel activiteiten die ondernomen worden vaak fysiek van aard zijn hebben dergelijke initiatieven een duidelijk politiek en activistisch karakter. Ook de krakers die bij Fort Pannerden in Doornenburg een oud fort kraakten en dit fort en het omliggende landschap wilden restaureren en ontwikkelen zijn hier een voorbeeld van. Bijna per definitie zijn overheden en TBO's geen onderdeel van het netwerk van maatschappijkritische groepen. Wel zijn ze verbonden met andere maatschappijkritische netwerken via bijvoorbeeld Transition Towns Nederland.

5.5 Breed

Brede groepen zijn groene initiatieven die veel van de doelen en activiteiten van de eerdergenoemde groepen combineren. Ze houden vaak zich bezig met meerdere soorten groen en streven vaak een combinatie van fysieke doelen en sociaal-culturele doelen na. 'Behoud en ontwikkeling van natuur' en 'betere kansen voor bedreigde soorten' zijn voorbeelden van ecologische doelen bij respectievelijk Natuurbeschermingsvereniging de Steltkluut uit Oost Zeeuws-Vlaanderen en bij Stichting Lingewaard Natuurlijk. Ook aan monitoring/inventarisatie wordt regelmatig gedaan. Brede initiatieven ontplooiën ook regelmatig politieke activiteiten. Vaak is dit via overlegrelaties of samenwerking met bijvoorbeeld overheden of door betrokkenheid in planvorming. Incidenteel zijn ze ook betrokken bij acties en protest.

Stichting Lingewaard Natuurlijk is in 1994 opgericht als Bemmeler Natuurlijk en komt voort uit een lokale, nog steeds bestaande vogelwerkgroep, die in de loop der tijd meer aan beheer en onderhoud in het landschap ging doen. In de loop der tijd werden ook educatie en natuurbeleving belangrijk. Na een gemeentelijke fusie in 2001 kreeg de stichting zijn huidige naam en werden er ook elders in de nieuwe gemeente activiteiten ontplooid.

Stichting Lingewaard Natuurlijk heeft een vaste kern van naar schatting zo'n 150 vrijwilligers in de gemeente en is actief op vele fronten als het gaat om natuurbescherming en besluitvorming over natuur. Zo onderhouden zij landschapselementen en zorgen zij voor nestplaatsen voor vogels. Verder verzorgen zij alle natuurlessen aan basisscholen in de gemeente, zijn ze vaste gesprekspartner van de gemeente en nemen ze deel aan diverse gebiedsprocessen. Doelstellingen omvatten onder andere een fraaier landschap, natuur- en milieueducatie, het bevorderen van natuurbeleving en betere kansen voor bedreigde soorten.

De stichting haalt voornamelijk financiering uit subsidies, opbrengsten en sponsoring en heeft een jaarbegroting van ruim € 130.000 (2013). Daarnaast is zij eigenaar van een eigen natuureducatiecentrum en een veldschuur met daarbij zo'n 150 moestuintjes. De stichting draait volledig op vrijwilligers.

Brede initiatieven zijn over het algemeen grote, reeds lang bestaande groepen die mede daardoor al meer geïnstitutionaliseerd zijn geraakt en vaak intensief samenwerken met overheden, TBO's, bedrijfsleven en NGO's. Brede initiatieven zijn vaak kleinschalig en single-issue begonnen maar zijn door de jaren heen gegroeid en verbreed over (bijvoorbeeld) meerdere gebieden of activiteiten. Zo is De Steltkluit opgericht als vogelwerkgroep in 1956. Tegenwoordig richten zij zich in hun doelstellingen vooral op behoud en ontwikkeling van nieuw groen, natuureducatie en natuuronderzoek, en beleidsbeïnvloeding. Soms zijn brede initiatieven ondertussen al zo sterk gestructureerd en geformaliseerd dat ze nauwelijks meer als burgerinitiatief worden herkend, en ook als NGO zouden kunnen worden gekenschetst. Omdat ze ontstaan zijn als burgerinitiatief en burgers nog steeds de een beslissende rol spelen, zijn ze zeker te typeren als burgerinitiatief. Brede groepen komen voornamelijk voor in landelijk gebied.

Brede initiatieven hebben een groot aantal vrijwilligers en hebben van alle ideaaltypen het grootste netwerk, met daarin verschillende partijen zoals (vaak meerdere) overheden, NGO's, TBO's en ook het bedrijfsleven. Zij werken actief samen met partijen uit hun netwerk. Daarbij is er veelal goed contact en intensieve samenwerking met één of meer gemeenten. Brede groepen werken vaak samen met verschillende NGO's op verschillende thema's. Regelmatig zijn zij aangesloten bij provinciale Natuur- en Milieufederaties. De jaarlijkse begroting komt vaak boven de € 10.000 uit, of nog vele malen hoger. Zij boren daarbij verschillende bronnen van financiering aan en beschikken vaak over een eigen financiële buffer.

Brede initiatieven zijn altijd geformaliseerd als rechtspersoon in de vorm van een vereniging of stichting. Mede vanwege hun omvang zijn ze vaak opgedeeld in kleinere werkgroepen met zeer specifieke en diepgravende kennis, die zich bezighouden met deeltaken zoals educatie of een bepaald type vegetatie. Zo heeft Vereniging voor Natuur- en landschapsbescherming Goeree-Overflakkee een vogelwerkgroep, plantenwerkgroep, werkgroep planologie, werkgroep terreinbeheer en werkgroep vleermuizen/zoogdieren. Doordat brede groepen zich met vele dingen bezig houden vindt er vaak een bepaalde mate van externe formalisering plaats. Dit kan onder andere door zaken vast te leggen in bestemmingsplannen en beheerplannen of via contractuele overeenkomsten.

Brede initiatieven realiseren relatief veel en relatief grote effecten. Als eerste zijn de ecologische effecten relatief belangrijk: deze initiatieven dragen met veel vrijwilligers vaak vrij succesvol bij aan behoud, bescherming en natuurontwikkeling op redelijk grote schaal. Ook op het gebied van cultuurhistorie kunnen zij dergelijke effecten realiseren. Brede initiatieven lijken ook in staat om bewustwording bij groen te creëren - zo is er bijvoorbeeld vraag naar excursies en bereiken ze vaak veel mensen via natuur- en milieueducatie. Via brede groepen worden er ook veel mensen bij het groen betrokken, en relatief grote aantallen vrijwilligers gemobiliseerd. Effecten op sociale cohesie worden wel gezien, maar lijken minder belangrijk. Het gaat daarbij vooral over cohesie tussen de vrijwilligers onderling.

6 Omvang en effecten van groene zelf-governance

Aan de hand van onze verdiepende analyse kijken we in dit hoofdstuk naar de omvang van de initiatieven in oppervlakte en betrokken vrijwilligers (mobilisatiekracht; paragraaf 6.1), de diverse effecten van de initiatieven en een koppeling van de effecten aan de ideaaltypen (par. 6.2). Hierbij wordt er per type gekeken naar de te verwachten effecten op het gebied van de hierboven benoemde thema's (par. 6.3). Uiteindelijk sluiten we dit hoofdstuk in paragraaf 6.4 af met een overzichtstabel, met daarin een globale inschatting van de effecten per ideaaltype.

6.1 Mobilisatiekracht: aantal, oppervlakte en omvang van de initiatieven

Aantal initiatieven

Na het bespreken van de diverse ideaaltypen willen we ook iets zeggen over het relatieve voorkomen van deze typen (tabel 9). Omdat het enerzijds onmogelijk is een aselechte steekproef te trekken van alle groene burgerinitiatieven in Nederland (zie hoofdstuk 2) en anderzijds omdat de grenzen van de beschreven ideaaltypen fluïde zijn, is het moeilijk om de absolute omvang van de verschillende typen te benoemen. Wel maken wij hieronder een inschatting van de relatieve grootte van de diverse ideaaltypen. Om inzicht te krijgen in de relatieve omvang van de verschillende ideaaltypen zijn als eerste stap alle initiatieven uit de inventarisatie ingedeeld op basis van de typologie. Voor de volledigheid zijn hierbij ook de extra typen *financiële ondersteuning* en *sociaal ondernemerschap* meegenomen. In tabel 9 zijn de resultaten van deze typering van initiatieven zichtbaar.

Tabel 9

Frequentie van ideaaltypen in de inventarisatie.

Ideaaltype	Aantal voorbeelden inventarisatie	% voorbeelden inventarisatie
Politiek	60	23%
Natuurbeheer	42	16%
Buurtgroen ¹	41	16%
Verbrede politiek	27	10%
Sociaal maatschappelijk	21	8%
Groenbeleving	19	7%
Soortbescherming	15	6%
Breed	14	5%
Eigenaarschap	7	3%
Natuurontwikkeling	6	2%
Overig	12	5%

Op basis van deze gegevens kan een schatting gemaakt worden van het relatieve voorkomen van deze ideaaltypen in heel Nederland. Daarbij zijn er, naast bovenstaande gegevens, nog een aantal aanwijzingen over de relatieve grootte:

- observaties van de onderzoekers tijdens het zoeken naar initiatieven;
- beschrijvingen van trends en burgerinitiatieven in literatuur;
- observaties van experts, onder andere in onze klankbordgroep.

Volgens onze schatting zijn de typen *natuurbeheer*, *buurtgroen* en *politieke groepen* het talrijkst. Deze drie ideaaltypen omvatten samen net iets meer dan de helft van de initiatieven die zijn opgenomen in de inventarisatie, en veel van de in literatuur beschreven initiatieven van groene zelf-governance kunnen eveneens aan deze typen gelinkt worden.

Van deze drie typen schatten wij in dat *buurtgroen* de grootste groep initiatieven van groene zelf-governance omvat. Hoewel dit type in de inventarisatie niet het meest voorkomt, schatten wij in dat *buurtgroen* over heel Nederland gezien nog veel vaker voorkomt dan we in onze inventarisatie gevonden hebben. Dit heeft vooral te maken met de kleine schaal van veel voorbeelden, waardoor zij via onze werkwijze niet gemakkelijk vindbaar zijn en vaak ook geen website hebben. Van het *buurtgroen* in de inventarisatie valt ruim 80% onder het subtype *buurttuinen*; het subtype *groenadoptie* komt in de inventarisatie amper voor. Hoewel we dit maar weinig gevonden hebben, weten we op basis van literatuur en een kleine verkenning bij een aantal gemeenten dat voorbeelden van *groenadoptie* wel degelijk veel voorkomen, maar dat ze vaak zeer kleinschalig en niet gedocumenteerd zijn en daardoor dus zwaar ondervertegenwoordigd in de inventarisatie. Het blijft daarmee lastig om een precieze inschatting te maken van de omvang van *groenadoptie*, maar dit subtype het zou in aantal best wel eens net zo groot (of misschien wel groter) kunnen zijn als het aantal buurttuinen.

De *politieke groepen* zijn eveneens zeer omvangrijk, en komen in onze inventarisatie het vaakst naar voren. Hiervan valt ongeveer 65% als *actiegroep* te typeren, en zo'n 35% valt binnen het subtype *samenwerking*, hoewel er soms enige overlap is wanneer zowel activiteiten op het gebied van protest als samenwerking worden ontplooid. Een belangrijke observatie hierbij is dat een redelijk aantal van de *actiegroepen* in de inventarisatie inmiddels niet meer bestaat, terwijl de continuïteit bij *samenwerking* iets groter lijkt te zijn. Ook het ideaaltypen *natuurbeheer* komt vrij veel voor in de inventarisatie, en wij schatten in dat dit type qua omvang ongeveer gelijk is met de politieke groepen, wellicht iets kleiner. Hierbij is het subtype *gebiedsgerichte werkgroepen* het grootst.

De andere hoofdtypen hebben we veel minder vaak gevonden. *Verbrede politiek*, *soortbescherming*, *groenbeleving*, *sociaal-maatschappelijk* en *breed* nemen qua voorkomen een tussenpositie in: ze komen alle vijf wel regelmatig voor, maar lang niet zoveel als de drie meest voorkomende ideaaltypen *natuurbeheer*, *buurtgroen* en *politieke*. Het bij *verbrede politiek* horende subtype *maatschappij kritische groepen* is erg zeldzaam in de inventarisatie: we kennen dit vooral vanuit de literatuur maar komen het in ons veldwerk nauwelijks tegen. Relatief zeldzaam zijn voorbeelden van *eigenaarschap* en *natuurontwikkeling*. Qua voorkomen in aantal zijn ze niet zo heel veel zichtbaar.

Oppervlakte

Als we kijken naar de oppervlakte van de diverse initiatieven dan zien we een grote bandbreedte bij de diverse ideaaltypen. Er zijn zowel grootschalige als kleinschalige voorbeelden van diverse typen groene zelf-governance (tabel 10). Deze bandbreedte blijkt het best bij de *politieke* groepen: er zijn voorbeelden die protesteren tegen de kap van een handvol bomen die moeten wijken voor een kleine parkeerplaats (<0,1 ha), zich met politieke activiteiten richten op de ontwikkeling van enkele hectaren nieuwe natuur, of die actie voeren voor behoud van of deelnemen aan planvorming over gebieden van meer dan honderd hectaren groot.

De oppervlakte kan bij verschillende typen overigens een verschillende betekenis hebben: bij *politieke groepen* kunnen oppervlakten zeer groot zijn, maar gaat het niet om gebieden die actief worden beheerd. Bij *natuurbeheer* gaat het regelmatig om beheer van bepaalde elementen of stukjes land in grotere gebieden, terwijl bij *buurtgroen* vaak de gehele oppervlakte wordt beheerd. Het verschil in actief beheerde oppervlakten tussen natuurbeheer en buurtgroen kan daarmee soms kleiner zijn dan tabel 10 doet vermoeden, en bij politieke groepen is er helemaal geen sprake van actief beheer. Lang niet alle initiatieven zijn ook gebonden aan een bepaald gebied of bepaalde gebieden, zoals de *algemene werkgroepen* die onder *natuurbeheer* vallen. Dergelijke werkgroepen vallen om die reden ook buiten de bandbreedte die wij beschrijven, omdat zij in oppervlakte niet of lastig te kwantificeren zijn.

De grootste gemiddelde oppervlakten zien we bij *politiek* en *verbrede politiek*, waarbij de bandbreedte bij die laatste iets kleiner is. Hoewel dit gemiddelde door een aantal zeer grote voorbeelden wellicht iets vertekend is, zien we in beide groepen een aantal voorbeelden waarbij men zich op omvangrijke gebieden richt. Ook *brede* groepen onderscheiden zich door hun oppervlakte, waarbij het hier in tabel 10 uitsluitend gaat om oppervlakten waarin men fysiek beheer uitoefent (een klein aantal brede groepen richt zich daarnaast in hun politieke activiteiten ook op wat grotere oppervlakten, hoewel minder groot en minder intensief dan bij de *politieke* en *verbrede politieke* groepen).

Tabel 10

Omvang en netwerk van ideaaltypen⁶.

Type	Aantal initiatieven	Aantal hectare	Aantal vrijwilligers	Omvang netwerk	Oorsprong
Natuurbeheer en ontwikkeling					
Natuurbeheer	Veel	2 - 12	10 - 80	Gemiddeld	Relatief oud
Natuurontwikkeling	Weinig	1 - 8	10 - 60	Gemiddeld	Recent
Soortbescherming	Redelijk veel	0,1 - 10	10 - 100	Gemiddeld	Gemiddeld
Eigenaarschap	Weinig	1,5 - 20	20 - 50	Groot	Gemiddeld
Sociaal maatschappelijk	Redelijk veel	2 - 15	20 - 80	Groot	Relatief oud
Gebruiksgroen					
Buurtgroen	Zeer veel	0,1 - 1,5	2 - 40	Klein	Recent
Groenbeleving	Redelijk veel	0,1 - 3	2 - 30	Gemiddeld	Gemiddeld
Groenpolitiek					
Politiek	Veel	0,1 - 1000	10 - 100	Groot	Gemiddeld
Verbrede politiek	Redelijk veel	0,1 - 500	10 - 100	Groot	Gemiddeld
Breed					
Breed	Redelijk veel	5 - 40	40 - 150	Zeer groot	Oud

Voorbeelden van *natuurbeheer*, *sociaal-maatschappelijk*, *natuurontwikkeling* en *eigenaarschap* kunnen een vrij significante oppervlakte hebben, maar zijn gemiddeld genomen wel kleiner dan bovenstaande ideaaltypen. Bij *eigenaarschap* gaat het in de tabel overigens om de oppervlakte van alle gronden die worden beheerd, en niet alleen om die in eigendom. De oppervlakten bij *buurtgroen* zijn over het algemeen klein, en komen maar in een beperkte aantal voorbeelden boven de hectare. Ook bij *groenbeleving* zijn oppervlakten relatief klein, hoewel deze voorbeelden vaak nog wel groter dan een hectare zijn. Bij *soortbescherming* is er een groot verschil tussen de subtypen. *Soortentuinen* zijn vaak gebonden aan een gebiedje dat kleiner is dan een hectare, *soortgerichte werkgroepen* voeren vaak beheer uit in grotere gebieden.

Aantal vrijwilligers

Het aantal burgers dat bij de verschillende initiatieven van groene zelf-governance als vaste vrijwilliger actief is betrokken verschilt van 2 tot meer dan 200. Ook hier is de bandbreedte binnen de diverse ideaaltypen die we onderscheiden vrij groot: er zijn bijvoorbeeld voorbeelden van buurtgroen met twee vrijwilligers, maar ook met 40. Ook kan de mate van betrokkenheid verschillen: deze cijfers geven bijvoorbeeld niet weer hoe vaak men voor het initiatief actief is of hoeveel uren er aan worden besteed, aspecten die buiten onze analyse vallen.

Gemiddeld genomen schatten wij in dat het aantal vrijwilligers het grootste is bij de *brede* initiatieven: de ondergrens ligt hier ongeveer bij 40, wat veel hoger is dan bij alle andere typen. Ook voorbeelden van *natuurbeheer*, *eigenaarschap*, *soortbescherming*, *sociaal maatschappelijke* groepen, *politieke* groepen en *verbrede politieke* groepen hebben gemiddeld nog redelijk veel vrijwilligers, maar de ondergrens en het gemiddelde liggen hier wel duidelijk lager. Voorbeelden van *natuurontwikkeling*, ondanks de vaak ingrijpende veranderingen in het landschap, lijken relatief weinig vrijwilligers te hebben. De minste vrijwilligers zien we gemiddeld genomen echter bij de ideaaltypen *buurtgroen* en *groenbeleving*.

Omvang netwerk

Ook over de omvang van het netwerk zijn geen exacte uitspraken te doen. Desalniettemin is het netwerk van de initiatieven in de verdiepende analyse uitgebreid in kaart gebracht, en is ook in de inventarisatie gekeken naar diverse betrokken actoren. Op basis van deze analyse kan een inschatting worden gemaakt van de relatieve omvang van de netwerken van diverse initiatieven.

⁶ Omdat we te weinig exacte cijfers hebben voor het berekenen van gemiddelden geven we de bandbreedte van de oppervlaktes en aantallen weer. Het gemiddelde ligt zeker niet in het midden van de bandbreedte, maar dichterbij de ondergrens.

Groene zelf-governanceprojecten worden vaak opgestart door enthousiaste burgers. foto: Martijn de Jonge

Over het algemeen lijken de *brede* groepen daarbij het grootste netwerk te hebben: zij werken vaak samen met verschillende partijen zoals (vaak meerdere) overheden, NGO's, TBO's en ook het bedrijfsleven. Ook *politieke* en *verbrede politieke* groepen hebben veelal een groot netwerk, zeker wanneer zij vooral kiezen voor activiteiten op het gebied van samenwerking om doelstellingen te bereiken. In dit geval is er ook vaak een betrokkenheid van overheden. Wanneer er vooral gebruik wordt gemaakt van protest kan het netwerk nog steeds vrij omvangrijk zijn, maar is er over het algemeen geen samenwerking met overheden. Verder valt ook op dat de ideaaltypen *sociaal maatschappelijk* en *eigenaarschap* over het algemeen een vrij groot netwerk hebben met een grote diversiteit aan actoren.

Het netwerk van voorbeelden van *soortbescherming*, *natuurbeheer*, *natuurontwikkeling* en *groenbeleving* is gemiddeld genomen wat kleiner in omvang en beperkt zich over het algemeen ook wat meer tot het lokale schaalniveau. Voorbeelden van *buurtgroen* hebben over het algemeen een zeer klein netwerk dat zich vooral beperkt tot een aantal lokale direct betrokkenen.

Levensduur en continuïteit

In beide stappen van analyse is ook gekeken naar het jaar van oorsprong van de initiatieven en of zij op het moment van invullen nog bestonden/actief waren. Hiermee kan ook iets worden gezegd over de gemiddelde leeftijd en de mogelijke levensduur van de diverse ideaaltypen. Dit wel met de kanttekening dat bepaalde typen, zoals *eigenaarschap*, pas recent in opkomst lijken te zijn. De lage gemiddelde leeftijd van deze initiatieven hoeft dus zeker niet te betekenen dat er een lage continuïteit is: zo iets zal pas in de toekomst blijken, en deze analyse vormt wat dat betreft pas het startpunt voor een dergelijke monitoring.

Van de tien ideaaltypen die we onderscheiden zijn de *brede* groepen gemiddeld genomen verreweg het oudste. Eigenlijk alle *brede* groepen in ons onderzoek zijn ouder dan tien jaar, en in de voorbeelden van voor 1990 zijn ze in relatieve zin zwaar oververtegenwoordigd. Deze initiatieven zijn vaak kleinschalig en single-issue begonnen maar zijn door de jaren heen gegroeid en verbreed over (bijvoorbeeld) meerdere gebieden of activiteiten. Het zou daarmee goed kunnen dat grote en succesvolle voorbeelden die nu onder andere ideaaltypen zoals natuurbeheer, verbrede politiek en soortbescherming vallen, zich op termijn doorontwikkelen richting een brede groep.

De gemiddelde leeftijd van *sociaal-maatschappelijke* initiatieven is ook hoog. Veel van deze initiatieven zijn al meer dan 20 jaar oud, en dit geldt zowel voor de *heemtuinen* als de voorbeelden van *groen met maatschappelijke zorg*. Dit laat ook zien dat de koppeling van natuur met andere thema's zoals zorg en educatie zeker geen recente trend is, maar al veel langer gebeurt en al in de jaren zeventig en tachtig zichtbaar was. Verder zijn ook de voorbeelden van *natuurbeheer* gemiddeld genomen al redelijk oud en sterk oververtegenwoordigd in de voorbeelden van 1990, hoewel er ook redelijk wat recente voorbeelden van dit type zichtbaar zijn.

Het beeld bij *politieke* groepen is wat gemêleerd. Groepen die zich sterk richten op protestactiviteiten, het subtype *actiegroepen*, zijn redelijk vaak ad-hoc groepen die na het bereiken van doelen weer verdwijnen of zich doorontwikkelen richting andere ideaaltypen. Groepen die meer gericht zijn op samenwerkingsactiviteiten en interactieve planvorming, het subtype *samenwerking*, laten een wat grotere continuïteit zien. Ditzelfde geldt ook voor *verbrede politieke* initiatieven, hoewel de continuïteit hier gemiddeld genomen wellicht iets groter is. Groepen van *soortbescherming* en *groenbeleving* zijn in onze inventarisatie gemiddeld genomen ook wat minder oud, hoewel *groenbeleving* vooral iets van de laatste tien jaar lijkt te zijn, terwijl initiatieven van *soortbescherming* ook al voor 1990 voorkwamen. Daarbij ook de kanttekening dat een redelijk aantal brede groepen ooit is begonnen als een groep voornamelijk gericht op *soortbescherming*.

Ten slotte zijn voorbeelden van *buurtgroen*, *natuurontwikkeling* en *eigenaarschap*, een enkele uitzondering daargelaten, veelal van relatief recente oorsprong. *Eigenaarschap* en *natuurontwikkeling* lijken beide relatief 'nieuw' te zijn en kwamen vroeger wellicht weinig voor als vorm van groene zelf-governance. *Buurtgroen* is zeker niet nieuw, maar lijkt de laatste jaren wel groeiende en krijgt ook meer aandacht. Vanwege het kleine aantal betrokkenen en de sterk lokale schaal is het wellicht ook mogelijk dat de continuïteit hier wat lager is, maar verdere monitoring is nodig om hier meer over te zeggen.

6.2 Soorten effecten

De effecten van groene zelf-governance die we in ons raamwerk onderscheiden, kunnen in de praktijk op verschillende manieren voorkomen. Zo kunnen effecten op het gebied van ecologie en natuurbescherming te maken hebben met een vergroting in oppervlakte van een bepaald natuurgebied, maar kunnen ze ook te maken hebben met de toename van een bepaalde soort of het aanpassen van de waterhuishouding in een gebied. Ook kunnen deze effecten per type verschillen: het ene ideaaltype zal wellicht meer effecten realiseren op het gebied van cultuurhistorie dan een ander type, en ook de aard van deze effecten kan per type verschillend zijn.

6.2.1 Ecologie en natuurbescherming

Wij onderscheiden vijf vormen van ecologische effecten die samenhangen met groene zelf-governance:

- het creëren van nieuw groen;
- soortenbescherming;
- verbetering van de ecologische kwaliteit van bestaand groen;
- behoud en bescherming van groen;
- vergroting van biodiversiteit.

Nieuw groen

Bij een redelijk aantal initiatieven van groene zelf-governance is er sprake van een netto toename van het areaal aan groene ruimte. Hierbij is er sprake van wat ook wel 'grijs voor groen' kan worden genoemd: het omvormen van niet-groene gebieden naar groene ruimte. Een voorbeeld van 'groen voor grijs' is te zien bij Buurtmoestuin Overvecht, waar een betegeld plein deels is vergroend met een aantal bloemperken. Op grotere schaal zien we het bij Kerngroep Elisabeth Groen, waar een ziekenhuis wordt gesloopt en op de vrijgekomen plaats een park zal worden aangelegd. Het realiseren van nieuw groen kan ook bijdragen aan de verbinding tussen diverse natuurgebieden of diverse stukken groen, bijvoorbeeld omdat populaties dan makkelijker kunnen uitwisselen. Zo realiseerde Stichting Natuurlijk Grasweggebied in Hellevoetsluis een ecologische verbindingzone tussen twee verspreide natuurgebieden.

Verbetering kwaliteit van bestaand groen

Een groot aantal ecologische effecten heeft niet zozeer te maken met het creëren van nieuw groen, op een locatie waar dat nog niet eerder was, maar hangt meer samen met de verbetering van de kwaliteit van bestaand groen in termen van ecologie. Dit kan bijvoorbeeld omdat landschapsdiversiteit toeneemt, of omdat men abiotische factoren aanpast waardoor volgens respondenten de natuurwaarden van een gebied toenemen. Zo heeft Stichting Vogel en Natuurwacht Zuid-Flevoland voor elkaar gekregen dat de Lepelaarsplassen zijn vernat, waardoor het een geschikter habitat is geworden voor bepaalde vogelsoorten.

Soortbescherming

Een aantal initiatieven van groene zelf-governance levert een specifieke bijdrage aan de populaties van een bepaalde soort of bepaalde soorten. Zo heeft Stichting Vogel- en Natuurwacht Zuid-Flevoland met zijn werkzaamheden een bijdrage geleverd aan diverse vogelpopulaties in Zuid-Flevoland. In Vlindertuin Nijlan zijn populaties van vlinders, bijen, libellen en insecten toegenomen.

Behoud van bestaande groene ruimte

Bij een aantal initiatieven van groene zelf-governance wordt er niet zo zeer nieuwe natuur gerealiseerd of bestaande natuur verbeterd, maar moeten de ecologische effecten vooral gezien worden als behoud en bescherming van bestaande waarden tegen invloeden van buitenaf. Dit kan bijvoorbeeld spelen wanneer men de ontwikkeling van bedrijvigheid in een natuurgebied weet tegen te houden, zoals bij Vereniging Redt de Kaloot, waar de plannen voor het ontwikkelen van een container-terminal op een strandgebied mede dankzij de vereniging voorlopig van de baan zijn. Stichting Bomenridders Leeuwarden wist met zijn activiteiten de kap van een aantal bomen te voorkomen.

Biodiversiteit

Activiteiten die worden ondernomen vanuit groene zelf-governance kunnen bijdragen aan een toename in soorten planten en dieren. Zo is bij het Doornroosje Plantsoen in Renkum het aantal soorten planten flink toegenomen. In Brummen, waar vanuit een imkervereniging een aantal bloemenweides en zones met bij-vriendelijke beplanting werden gerealiseerd wordt er gesproken van een toename in het aantal insecten, bijen en vogels en is hoogstwaarschijnlijk ook de diversiteit in begroeiing toegenomen.

6.2.2 Cultuurhistorie en landschap

Cultuurhistorische effecten van groene zelf-governance zijn in de verdiepende analyse op drie manieren zichtbaar:

- behoud, bescherming en herstel van het cultuurhistorische landschap;
- behoud, bescherming en herstel van cultuurhistorische elementen in dit landschap;
- behoud, bescherming en herstel van cultureel (niet-groen) erfgoed.

Cultuurhistorisch landschap

Over het algemeen zijn cultuurhistorische effecten sterker en vaker van belang op het platteland dan in stad. Het is dan ook juist het lokale landschap, met zijn lokale karakteristieken en zijn specifieke betekenis voor omwonenden, dat in een aantal initiatieven centraal staat. Behoud, herstel of versterking van dit lokale landschap is dan ook een cultuurhistorisch effect dat bij een aantal initiatieven wordt benoemd. Hierbij gaat het meestal om landschappen die sterk door de mens zijn gevormd zoals polders, agrarisch cultuurlandschap, veenweidegebied, heide, schraalgrasland. Zo heeft Vereniging Ster van Loosdrecht met het formaliseren van een gebiedsplan bereikt dat het karakter en verkavelingspatroon van een agrarisch cultuurlandschap in laagveengebied in formele zin is gewaarborgd naar de toekomst toe. Stichting de Dommelbimd heeft met aankoop van een historisch beemdgebied in Boxtel gezorgd voor het behoud van dit gebied voor toekomstige generaties. Soms gaat het om gebieden die specifiek worden gewaardeerd vanwege hun historische betekenis, bijvoorbeeld omdat zij landschappen uit vroeger tijden laten zien. Zo beheert en behoudt Stichting de Bovenlanden een aantal gebieden die herinneren aan het veenlandschap van voor de ruilverkaveling en herinneren de gebieden die door De Ruige Hof worden beheerd aan het cultuurhistorische landschap rondom Amsterdam van de 11^e-13^e eeuw.

Cultuurhistorische landschapselementen

Op het gebied van cultuurhistorie worden ook regelmatig effecten benoemd om specifieke cultuurhistorische elementen in het landschap te behouden en te versterken. Ook deze elementen zien we voornamelijk in een landelijke omgeving. Het gaat hierbij onder andere om knotwilgen, heggen/hagen, houtwallen, paden, sloten, dijken, bosjes en hoogstamfruitbomen. Zo heeft Vereniging Heemtuin Malden cultuurhistorische elementen als hagen en houtwallen terug in het landschap gebracht en beheert zij deze elementen om ze te behouden. Behoud de Zak van Zuid Beveland droeg onder andere door middel van overleg met diverse overheden bij aan het behoud van dijken en het beschermen van waardevolle bomen in het landschap. Hoewel we qua cultuurhistorische effecten een onderscheid maken tussen effecten op landschapsniveau en op het niveau van specifieke elementen in het landschap werken deze effecten in de praktijk in elkaar door. Ook de initiatieven die effecten op landschapsniveau benoemen houden zich soms bezig met een aantal specifieke elementen in dit landschap. Eveneens hebben effecten met betrekking tot specifieke elementen ook een doorwerking op het landschapsbeeld in meer algemene zin.

Cultuurhistorisch erfgoed

In een paar initiatieven uit de verdiepende analyse worden ook effecten benoemd die samenhangen met behoud/restoratie van (niet-groen) erfgoed. Dergelijke effecten zien we in de verdiepende analyse minder vaak. Niettemin geeft dit wel aan dat cultuurhistorische effecten breder zijn dan alleen effecten met betrekking tot groen. Stichting Natuurlijk Jonen bracht een molen terug in het landschap. Kerngroep Elisabeth groen droeg bij aan het behoud van een historisch Ketelhuis, waarvoor een nieuwe bestemming is gezocht. Ook het restaureren van een oude steenfabriek of het versterken van het historische karakter van een binnenstad in meer algemene zin zijn voorbeelden van effecten op het gebied van erfgoed.

6.2.3 Gebruik en recreatie

We onderscheiden drie soorten gebruikseffecten die samenhangen met groene zelf-governance:

- verbeteren van toegang tot groen;
- faciliteiten voor recreatie en activiteiten;
- verfraaiing of verbeteren van de directe leefomgeving.

Toegang tot groen

Groene zelf-governance kan bijdragen aan de toegankelijkheid van groen voor bezoekers en recreanten, vaak door wandelroutes te realiseren en te onderhouden. Ook het openstellen van voorheen voor bezoekers gesloten gebieden kan dergelijke effecten realiseren. Zo heeft Stichting Landschap Ooijpolder-Groesbeek een aantal natuurgebieden die zij in beheer of eigendom hebben opengesteld voor bezoekers, en beheren zij een aantal onverharde paden om deze gebieden bereikbaar te maken. Ook brachten zij een boekje uit met een aantal wandelroutes om wandelpaden in de omgeving van Groesbeek onder de aandacht te brengen.

Recreatie en activiteiten

Recreatie is een terugkerend thema bij gebruikseffecten: mensen bezoeken of gebruiken de groene ruimte ter vermaak. Bij gebruikseffecten op het gebied van recreatie gaat het specifiek om faciliteiten die worden gecreëerd voor recreatieve vrijetijdsbesteding. In sommige gevallen zijn er bijvoorbeeld speelgelegenheden voor kinderen of worden er andere voorzieningen voor recreanten gerealiseerd. Zo plaatste Stichting Natuurpark Vlakte een aantal zitplaatsen en picknickplaatsen in het gebied dat zij beheren. Effecten die samenhangen met het creëren van ruimte voor georganiseerde activiteiten kunnen ook onder het kopje recreatie geschaard worden. Groene ruimte kan bijvoorbeeld gebruikt worden voor het organiseren van activiteiten zoals buurtbarbecues, kinderfeestjes of festivals.

Leefomgeving

Een ander gebruikseffect dat regelmatig terugkomt is het verfraaien van de leefomgeving. Dit heeft te maken met esthetische kwaliteiten van het betreffende groen, waardoor mensen het als prettiger/mooier ervaren en hun (leef)omgeving als aantrekkelijker beschouwen. Groene zelf-governance kan ook bijdragen aan een prettiger woonomgeving. Zo geeft een respondent uit Schijndel aan dat het groenbeheer dat buurtbewoners uitvoeren bijdraagt aan de kwaliteit van het openbaar groen in de straat en dat daarmee de buurt er beter uitziet.

6.2.4 Voedsel

Effecten op het gebied van voedselproductie hebben voornamelijk te maken met de productie van door initiatiefnemers zelf gekweekte groente, fruit, kruiden en noten. Zo zijn er door Stichting de Dommelbimd 18 hoogstamfruitbomen aangeplant die in de toekomst fruit zullen gaan dragen dat kan worden geoogst. Bij het Doornroosje Plantsoen wordt er een kleine hoeveelheid groente en kruiden geoogst.

Bij groene zelf-governance is er soms spraken van de kleinschalige productie van voedsel

6.2.5 Bewustwording en educatie

Grofweg maken wij onderscheid tussen twee belangrijke soorten effecten op het gebied van bewustwording:

- belangstelling en waardering voor de groene omgeving;
- het opdoen van kennis en vaardigheden.

Belangstelling en waardering

Door mensen in contact met de natuur te brengen kan er belangstelling en waardering voor de natuur ontstaan. In zekere zin kan zelfs worden beargumenteerd dat het in contact brengen van mensen met de groene omgeving an sich al een effect is op het gebied van bewustwording. Het creëren van belangstelling en waardering voor de groene omgeving, de natuur, het landschap, bepaalde soorten, het milieu of lokale landschappelijke cultuurhistorie is een effect op bewustwording dat door een behoorlijk aantal respondenten wordt benoemd. Zo zijn er door de werkzaamheden van Stichting Torentuin Zaltbommel veel mensen (meer) in contact gekomen met hun groene omgeving. Stichting Aardekinderen brengt al jarenlang kinderen op spelende wijze in contact met de groene omgeving, wat hoogstwaarschijnlijk ook resulteert in belangstelling voor dit groen. Belangstelling en waardering voor de groene omgeving kan een belangrijk effect zijn richting lokale bewoners of betrokkenen, maar kan ook spelen in de politiek of bij andere instanties. Zo heeft Bomenridders Leeuwarden er naar eigen zeggen voor gezorgd dat de gemeente Leeuwarden meer waardering heeft voor bomen in de stad en dat er meer wordt nagedacht voordat er wordt gekapt.

Kennis en vaardigheden

Veel effecten op bewustwording hangen samen met kennisoverdracht of met het opdoen van kennis en vaardigheden over natuur, landschap, milieu en groene ruimte. Initiatieven van groene zelf-governance kunnen daarmee bijdragen aan natuur- en milieu educatie in brede zin. In paragraaf 4.6 onderscheiden wij verschillende mechanismen waarop deze kennis wordt overgedragen. Dit kan via een min of meer lineaire vorm van kennisoverdracht, bijvoorbeeld door het organiseren van lezingen en excursies, zoals Vereniging voor Natuur- en Landschapsbescherming Goeree-Overflakkee regelmatig doet. Het kan ook op een meer emancipatoire wijze waarbij mensen zelf de gelegenheid krijgen om de natuur te ontdekken. Stichting Heempark de Blekert geeft bijvoorbeeld jaarlijks natuurspeurtochten aan zo'n 500 basisschoolkinderen, waarmee deze kinderen al spelenderwijs kennis opdoen over de natuur. Het Jeneverbesgilde zegt dat er door het activiteiten meer bewustzijn en kennis is ontstaan bij terreinbeherende organisaties over het wel en wee van de Jeneverbes.

6.2.6 Betrokkenheid

We zien in de verdiepende analyse een onderscheid tussen twee soorten effecten op betrokkenheid:

- betrokkenheid bij het initiatief van groene zelf-governance;
- bredere betrokkenheid bij groen.

Betrokkenheid bij het initiatief

Het werven van vrijwilligers is voor veel initiatieven van groene zelf-governance belangrijk om activiteiten te kunnen uitvoeren en daarmee om doelstellingen te behalen. Hoewel het zelden als expliciet doel is verwoord om vrijwilligers voor het eigen initiatief te werven, kan het feit dat de meeste initiatieven erin slagen om (nieuwe) vrijwilligers aan zich te binden wel degelijk worden gezien als een effect op betrokkenheid. Immers, door zich in te zetten voor een initiatief van groene zelf-governance zetten vrijwilligers zich actief in voor natuur en landschap. Stichting Lingewaard Natuurlijk heeft een vaste groep van ongeveer 150 vrijwilligers die zich op diverse wijzen inzetten om de doelen van de stichting te realiseren. De stichting is ooit begonnen vanuit een handjevol mensen, en daarmee kan gezegd worden dat zij een grote betrokkenheid van mensen hebben weten te realiseren die zich via de stichting inzetten voor natuur en landschap. Ook NGO's, TBO's, bedrijven en overheden kunnen actief betrokken worden bij initiatieven van groene zelf-governance (zie paragraaf 4.3).

Er zijn ook minder intensieve vormen van effecten op betrokkenheid bij initiatieven van groene zelf-governance. Mensen zetten zich dan niet in als vrijwilliger bij het uitvoeren van activiteiten, maar ondersteunen een initiatief op andere wijze, bijvoorbeeld financieel. Ook op deze wijzen kunnen bedrijven, overheden, NGO's en TBO's een bijdrage leveren (zie paragraaf 4.5). Zelfs het zetten van een handtekening kan nog als een bepaalde mate van actieve betrokkenheid gezien worden. Zo zamelde Stichting Werkgroep Behoud Zwartendijk maar liefst 9000 handtekeningen in voor behoud van een agrarisch cultuurlandschap met historische elementen en tegen de bouw van een woonwijk in dit gebied.

Bredere betrokkenheid bij groen

Een aantal initiatieven slaagt erin om mensen (en NGO's, overheden, bedrijven) te mobiliseren om zich actief in te zetten voor natuur en landschap in een bredere zin. Het gaat hierbij dus niet om het vergaren van vrijwilligers en ondersteuning voor het eigen initiatief, maar om werving van vrijwilligers (en ondersteuning) voor natuur en landschap in bredere zin. Vereniging voor Natuur- en Landschapsbescherming Goeree-Overflakkee heeft veel mensen weten te betrekken bij de omgeving, waarvan sommigen zich ook actief inzetten buiten de vereniging om. En bij initiatieven van groene zelf-governance die zich in hun activiteiten ook richten op kinderen is de aanname vaak dat de kinderen die er vandaag spelen de natuurbeschermers van de toekomst zijn.

6.2.7 Sociale cohesie

Grofweg onderscheiden we in de verdiepende analyse drie soorten effecten op sociale cohesie:

- bevordering van maatschappelijke deelname;
- integratie tussen diverse groepen;
- sociale contacten en verbanden.

Bevordering van maatschappelijke deelname

Bij een aantal initiatieven van groene zelf-governance wordt gesteld dat deze initiatieven bijdragen aan de maatschappelijke deelname van bepaalde (groepen) personen die in zekere zin enigszins aan de 'zijlijn' staan. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om mensen met een fysieke handicap of met psychische problemen, maar dit kan ook betrekking hebben op allochtonen of asielzoekers. Zo draagt Stichting Natuur Anders via het werken met 'bijzondere vrijwilligers' bij aan de maatschappelijke deelname van mensen met een fysieke handicap, verstandelijke beperking of psychische aandoening door ze aan het werk te zetten en ze in contact te brengen met anderen.

Integratie tussen diverse groepen

Bij een aantal initiatieven wordt ook specifiek gesproken over integratie als effect van groene zelf-governance. Integratie kan worden gezien als een versterkte cohesie tussen verschillende sociale groepen of verschillende etnische groepen. Ook hangt integratie vaak samen met een bevordering van de maatschappelijke deelname van achtergestelde of ondervertegenwoordigde groepen, waarmee er dus enige overlap kan zijn met effecten in de categorie hierboven. Een voorbeeld van effecten op het gebied van integratie zien we bij Buurtmoestuin Overvecht in Utrecht, waar vluchtelingen uit een opvangcentrum in de wijk in contact zijn gekomen met andere buurtbewoners. Ook bij de Torentuin in Zaltbommel zijn verschillende etnische groepen met diverse culturele achtergronden met elkaar in contact gekomen doordat zij samen in deze tuin werken.

Sociale contacten en verbanden

Een meer algemene categorie van effecten op het gebied van sociale cohesie hangt samen met allerlei sociale verbanden en contacten die er ontstaan rondom initiatieven van groene zelf-governance. Het ontstaan van contacten en gesprekken tussen mensen, het versterken van sociale samenhang in een buurt en het ontstaan van vriendschappen tussen initiatiefnemers zijn hier voorbeelden van. In een redelijk aantal initiatieven in de verdiepende analyse wordt er gesproken over dergelijke effecten: mensen komen met elkaar in contact als zij samen aan iets werken, maar ze komen hierdoor vaak ook in contact met anderen uit de omgeving. Sociale cohesie werkt in die zin zowel 'naar binnen toe' (tussen initiatiefnemers/deelnemers onderling), als 'naar buiten toe'. Zo vertelde een respondent van Vereniging Redt de Kaloot dat de initiatiefnemers inmiddels goede vrienden van elkaar zijn geworden. Bij Vlindertuin Lewenborg is de tuin een ontmoetingsplaats geworden waar moeders met kindwagens en ouderen elkaar spreken. Groene zelf-governance kan dus op diverse wijzen bijdragen aan het ontstaan van sociale contacten en verbanden.

6.2.8 Gezondheid

We zien in de verdiepende analyse twee soorten effecten die betrekking hebben op gezondheid:

- verbetering van milieukwaliteit;
- buiten zijn en beweging.

Milieukwaliteit

Effecten die samenhangen met milieukwaliteit hebben te maken met positieve gezondheidseffecten die worden toegekend aan de aanwezigheid van groen in de (leef)omgeving. Dit heeft dus niet zozeer te maken met beweging of buiten zijn an sich, maar veel meer met een bijdrage van de groene omgeving aan de fysieke en geestelijke gezondheid van mensen. Zo benoemt een respondent bij Natuurvereniging de Ruige Hof uit Amsterdam de zuiverende werking van groen in het stadsmilieu als een gezondheidseffect van groene zelf-governance.

Buiten zijn/beweging

Effecten die te maken hebben met buiten zijn en in beweging komen hebben te maken met de activerende werking van groene ruimte en van het initiatief van groene zelf-governance an sich. Initiatieven van groene zelf-governance kunnen beweging, activiteiten en het buiten zijn stimuleren en leveren daarmee mogelijk een bijdrage aan de fysieke en geestelijke gezondheid van mensen. Zo stelt een respondent van Stichting Torentuin Zaltbommel dat het voor vrijwilligers weldadig is om met de handen in de klei te zitten.

6.2.9 Overige effecten

Naast fysieke en sociale effecten onderscheiden wij bij sommige initiatieven in de verdiepende analyse nog andere effecten die samenhangen met groene zelf-governance.

Institutionele effecten

Institutionele effecten hebben in de verdiepende analyse voornamelijk te maken met veranderingen van wet- en regelgeving of enige vorm van jurisprudentie die voorkomt uit de activiteiten die worden ondernomen vanuit initiatieven van groene zelf-governance. Zo heeft de gemeenteraad van Zaltbommel vastgelegd dat een deel van de Torentuin Zaltbommel, die op braakliggend terrein is aangelegd door omwonenden, een blijvend groene invulling krijgt. Bij Vereniging Redt de Kaloot hebben uiteindelijk zowel de Raad van State als Provincie Zeeland zich uiteindelijk uitgesproken tegen de komst van een containerterminal op een Zeeuws strand als gevolg van activiteiten van de Vereniging, die daarvoor twee procedures heeft aangespannen. En protest van WEI in de Bovenlanden heeft er mogelijk aan bijgedragen dat beleidsplannen voor ontwikkeling van het gebied deels zijn teruggedraaid.

Bij een paar initiatieven uit de verdiepende analyse zijn er bestemmingsplannen gewijzigd, waardoor een groene functie formeel is vastgelegd. Ook het sluiten van een pachtovereenkomst of adoptie-overeenkomst kan wellicht worden gezien als een beperkt institutioneel effect.

Economische effecten

Wanneer we het hier over economische effecten hebben gaat het voornamelijk om opbrengsten of werkgelegenheid die als gevolg van groene zelf-governance ontstaan. Ook het mobiliseren van financiële hulpbronnen voor groene zelf-governance kan an sich wellicht al gezien worden als een economisch effect dat te zien is bij vrijwel alle initiatieven in de inventarisatie. Hierbij gaat het echter vooral om middelen die ingezet worden voor groene zelf-governance, en in onze ogen niet zozeer om een effect hiervan.

We zien een paar kleinschalige voorbeelden van werkgelegenheid die samenhangen met groene zelf-governance: een handvol initiatieven uit de verdiepende analyse, zoals Stichting Natuur Anders, Zorglandgoed Laagduurswolde en Natuurvereniging De Ruige Hof, heeft betaalde krachten in dienst. Opbrengsten zijn regelmatig een vorm van inkomsten, maar vormen zelden tot nooit de enige bron van financiering.

Verzamelen van kennis/in kaart brengen van gegevens.

Ten slotte zien we ook effecten die te maken hebben met het in kaart brengen en verspreiden van gegevens. Activiteiten die op het gebied van monitoring worden uitgevoerd kunnen bijdragen aan het verzamelen van bepaalde kennis die voorheen niet beschikbaar was. Het gaat hier dus niet zo zeer om het overdragen van kennis of vaardigheden, zoals bij educatie, maar om het ontwikkelen van nieuwe kennis. Zo heeft het Jeneverbesgilde veldonderzoek uitgevoerd naar de Jeneverbes en de opgedane kennis ook verspreid.

6.3 Effecten per type

In deze paragraaf volgt per effect een beschrijving van het algemene beeld en de relevantie van groene zelf-governance voor diverse soorten effecten. Vervolgens wordt er per effect ingegaan op de diverse ideaaltypen uit dit onderzoek. De overige effecten zijn hierbij niet meegenomen, omdat ze te klein en verspreid zijn voor een overzicht en een koppeling met de diverse typen.

6.3.1 Ecologie en natuurbescherming

Ecologische effecten zijn belangrijk als we kijken naar de rol van groene zelf-governance in natuurbescherming, en hangen samen met vraagstukken over de capaciteiten van burgers om natuur te kunnen beheren. Doelstellingen op het gebied van ecologie zijn prominent aanwezig bij veel

---

initiatieven van groene zelf-governance en komen terug bij zo'n 65% van alle initiatieven in de inventarisatie, verdeeld over alle ideaaltypen. Dit zien we terug als we kijken naar effecten: veel burgerinitiatieven uit onze verdiepende analyse realiseren positieve ecologische effecten doordat ze op eniger wijze de kwaliteit of kwantiteit van groen vergroten of behouden. Groene zelf-governance heeft daarmee een positieve invloed op de ecologische kwaliteit van natuur en landschap in Nederland.

Toch gaat het hier, in oppervlakte, veelal om effecten die in een andere orde van grootte vallen dan het beheer van meer traditionele actoren: ook de grotere initiatieven komen slechts in enkele gevallen boven de 10 hectare. Een uitzondering hierop zijn soms de oppervlaktes bij *politieke* en *verbrede politieke* groepen, maar hierbij moet in het achterhoofd gehouden worden dat deze gebieden niet door initiatiefnemers beheerd worden.

Op lokale schaal zijn de ecologische effecten van groene zelf-governance soms wel degelijk substantieel, en het gaat regelmatig om gebieden van meerdere hectares met hoge ecologische waarden. Bijna 40% van alle initiatieven uit de inventarisatie is gedeeltelijk of geheel actief binnen NNN-gebied. Daarbij kan groene zelf-governance ook een meerwaarde hebben ten opzichte van bestaand beheer. Zo zijn groene burgerinitiatieven soms in staat om beheer uit te voeren dat zeer arbeidsintensief is, en voor bestaande beheerders zonder vrijwilligers wellicht te duur is.

Effecten per type

Ecologische effecten worden bij vrijwel alle initiatieven in de verdiepende analyse benoemd, hoewel de aard en schaal van deze initiatieven sterk verschillen. De diversiteit aan ecologische effecten is duidelijk gerelateerd aan het type burgerinitiatief. De grootste ecologische effecten zien we over het algemeen bij *brede groepen*, *eigenaarschap* en *natuurontwikkeling*. De effecten van *brede* groepen kunnen te maken hebben met alle vijf vormen van ecologische effecten die we in paragraaf 6.1.1 identificeren. Bij *natuurontwikkeling* hebben de belangrijkste effecten te maken met het realiseren van nieuwe groene ruimte.

Ook *politieke groepen* en *verbrede politieke groepen* kunnen zeer grote ecologische effecten realiseren, maar dit is afhankelijk van het behalen van doelstellingen. Bij het subtype *actiegroepen* hebben deze effecten vaak te maken met behoud en bescherming van natuur, bij het subtype *samenwerking* gaat het vaker om verbetering van de kwaliteit van bestaand groen of realiseren van nieuw groen. *Natuurbeheer*, *soortbescherming* en *sociaal-maatschappelijke* initiatieven realiseren over het algemeen ook redelijk grote ecologische effecten. Bij *soortbescherming* hebben deze effecten vooral te maken met specifieke soorten. Bij *natuurbeheer* gaat het vaak vooral om verbetering van de kwaliteit van bestaand groen.

De ecologische effecten van *buurtgroen* zijn vaak beperkter. Bij het subtype *buurttuinen* verwachten we over het algemeen wel een positief effect wanneer er sprake is van 'grijs voor groen', maar ook wanneer bestaand groen wordt 'verbeterd'. Indien er hierbij verwilderd groen wordt vervangen door een keurig bloemenperkje kunnen er ook negatieve effecten zijn in termen van ecologie. De ecologische effecten van *groenbeleving* zijn vrijwel altijd beperkt en mogelijk zelfs negatief wanneer bestaand groen wordt ingericht voor recreatie.

6.3.2 Cultuurhistorie en landschap

Op basis van de doelstellingen die in de verdiepende analyse zijn onderzocht concludeerden we al dat cultuurhistorie een belangrijk thema is bij ongeveer 40% van de initiatieven van groene zelf-governance. Dit is terug te zien in de effecten die worden benoemd: een behoorlijk aantal initiatieven heeft effecten op de bescherming van cultuurhistorie en streekeigenheid. Groene zelf-governance kan daarmee ook een bijdrage leveren aan cultuurhistorische waarden. Hoewel niet expliciet onderzocht, hebben we ook meerdere voorbeelden gevonden van initiatieven in nationale landschappen. Ook op het gebied van cultuurhistorie en landschap lijkt het onwaarschijnlijk dat de effecten in eenzelfde orde van grootte vallen als het beheer door meer traditionele actoren. Desalniettemin laat ons onderzoek zien dat groene-zelf governance op lokale schaal wel degelijk substantiële effecten kan realiseren op het gebied van cultuurhistorie en landschap.

Effecten per type

Een belangrijk deel van de cultuurhistorische effecten van groene zelf-governance zien we, ook in aantal, bij het type *natuurbeheer*. Veel voorbeelden van natuurbeheer, met name bij de subtypen *gebiedsgerichte werkgroepen* en *algemene werkgroepen*, realiseren wel enige cultuurhistorische waarden. Hierbij gaat het vaak vooral om effecten die betrekking hebben op specifieke landschapselementen. Dergelijke effecten zijn soms ook te zien bij *sociaal-maatschappelijke* initiatieven en *natuurontwikkeling*. Hoewel deze effecten vooral lokaal spelen dragen dergelijke initiatieven duidelijk bij aan cultuurhistorische waarden in het landschap in zijn geheel.

Politieke en *verbrede politieke* groepen kunnen grote en belangrijke cultuurhistorische effecten realiseren. Dergelijke groepen richten zich in hun doelstellingen soms op behoud en bescherming van gebiedsbrede cultuurhistorische waarden, en kunnen dergelijke effecten realiseren indien zij hun doelstellingen bereiken. Omdat cultuurhistorische doelen niet altijd worden beoogd en men er niet altijd in slaagt om deze effecten, indien beoogd, ook te realiseren is het beeld met betrekking tot cultuurhistorische effecten bij deze beide ideaaltypen wisselend. Deze kunnen zeer groot zijn, maar ook vrijwel nihil. *Verbrede politieke* groepen kunnen door fysiek beheer ook bijdragen aan cultuurhistorische effecten, maar de effecten die op deze wijze worden gerealiseerd zijn kleiner dan bij bijvoorbeeld *natuurbeheer* – voor grootschaliger effecten op cultuurhistorie zijn de politieke activiteiten van deze groepen vaak van meer belang, en voor de effecten die daarbij worden gerealiseerd geldt min of meer hetzelfde als bij de *politieke* groepen.

Brede groepen richten zich in hun doelstellingen zowel op het landschap in zijn geheel als op specifieke landschapselementen. Dit is bij diverse initiatieven terug te zien in effecten op zowel het landschap in algemene zin als op specifieke elementen. Bij *brede* initiatieven kunnen in bijna alle voorbeelden effecten op het gebied van cultuurhistorie worden verwacht, en deze kunnen zeker substantieel zijn. Dit geldt soms ook voor *eigenaarschap*. Door aankoop en beheer realiseert dit subtype regelmatig cultuurhistorische effecten op een landschapsniveau en men houdt zich soms ook bezig met beheer van landschapselementen. Cultuurhistorische effecten zijn over het algemeen niet belangrijk bij *buurtgroen* en *groenbeleving*. Bij *soortbescherming* zijn ze incidenteel zichtbaar, maar ook hier zijn ze over het algemeen zeer beperkt.

6.3.3 Gebruik en recreatie

Gebruikseffecten leveren geen directe bijdrage aan behoud of bescherming van natuur en landschap, maar gaan veel meer over de gebruiksfunctie van groen voor menselijk nut. Indirect kunnen ze wel degelijk bijdragen aan behoud en bescherming, door het vergroten van betrokkenheid, actiebereidheid en willingness to pay voor de bescherming van natuur en landschap. Gebruikseffecten worden in de doelstelling van veel initiatieven van groene zelf-governance beoogd: bij ongeveer 40%.

In de verdiepende analyse zijn gebruikseffecten benoemd bij een ruime meerderheid van initiatieven, en ook bij een aantal initiatieven dat dergelijke effecten niet expliciet nastreeft in hun doelstellingen. Dit geeft aan dat veel initiatieven van groene zelf-governance, zelfs wanneer niet expliciet beoogd, ook een meerwaarde voor het menselijk gebruik van groen kunnen realiseren. Dit kan onder andere te maken hebben met toegang, recreatie en verfraaiing van de directe leefomgeving. Hoewel dit bij veel initiatieven niet de hoofdfocus is, heeft groene zelf-governance daarmee in veel gevallen ook een meerwaarde voor gebruik van groen en recreatie.

Effecten per type

We zien gebruikseffecten bij het grote merendeel aan initiatieven in onze verdiepende analyse. De twee meest voorkomende gebruikseffecten zijn effecten op het gebied van recreatie en op het gebied van (verfraaiing van de) leefomgeving. Verfraaiing van de leefomgeving zien we regelmatig in een stedelijke omgeving: het type *buurtgroen* is hier belangrijk om te noemen. Dit geldt ook voor het subtype *soortentuinen* dat valt onder *soortbescherming*. Ook bij *natuurbeheer*, *natuurontwikkeling* en *sociaal-maatschappelijke* initiatieven wordt er, meestal in een meer landelijke omgeving, over verfraaiing van het landschap gesproken.

Gebruikseffecten die te maken hebben met recreatie zien we veel bij *groenbeleving*. Ook *natuurbeheer*, *brede groepen* en *eigenaarschap* realiseren regelmatig dergelijke effecten. Effecten die te maken hebben met toegang lijken vooral te spelen bij *natuurbeheer*, *natuurontwikkeling*, *eigenaarschap* en *groenbeleving*.

Over de gehele breedte zijn gebruikseffecten het meest prominent bij de hoofdtypen *buurtgroen* en *groenbeleving*, waar de gebruiksfunctie van het groen centraal staat: hier zijn gebruikseffecten vrijwel altijd de belangrijkste fysieke effecten. Ook *natuurontwikkeling*, *sociaal-maatschappelijke* initiatieven, *politieke* en *verbrede politieke* groepen realiseren over het algemeen redelijk grote gebruikseffecten. Bij *natuurbeheer*, *brede groepen* en *eigenaarschap* zien we ook nog redelijk wat gebruikseffecten. Bij *soortbescherming* zijn gebruikseffecten over het algemeen klein, hoewel iets groter bij het subtype *soortentuinen*.

6.3.4 Voedsel

In ons onderzoek naar doelstellingen van groene zelf-governance blijkt dat doelen op het gebied van voedsel maar weinig voorkomen. Slechts 10% van de initiatieven uit de inventarisatie richt zich in zijn doelstellingen expliciet op het produceren van voedsel, en zo'n 15% houdt zich in zekere zin bezig met groen dat eetbaar is. Dit is terug te zien in de effecten: effecten op het gebied van voedsel zijn maar bij een relatief klein aantal initiatieven zichtbaar.

Over het algemeen zijn deze effecten ook zeer kleinschalig: er wordt voornamelijk geproduceerd en geogost voor en door direct betrokkenen en/of omwonenden of voor bijvoorbeeld basisschoolkinderen die in moestuinen werken. Het is dus niet zo dat er door veel initiatieven van groene zelf-governance direct producten op de markt komen of dat er een significante bijdrage aan voedselproductie wordt geleverd.

Effecten per type

Voor een relatief groot deel van de onderzochte initiatieven gaat de bovenstaande analyse op: zij doen niets met voedselproductie en leveren ook anderzijds geen bijdrage hieraan. Toch zien we (klein-schalige) voedsel-effecten bij een groter aantal initiatieven dan op basis van de doelstellingen te verwachten is. Hoewel voedseldoelen dus vaak niet expliciet zijn beoogd in de hoofddoelstellingen, worden er soms toch activiteiten ondernomen die bijdragen aan voedsel-effecten.

Buurttuinen, een subtype van *buurtgroen*, is het belangrijkste type als het gaat om voedselproductie. De hoeveelheid voedsel is hierbij vaak relatief minimaal. Ook bij *sociaal-maatschappelijke* initiatieven komt voedselproductie nog regelmatig voor. Dit geldt ook nog voor *natuurontwikkeling*, waarbij er in een paar initiatieven hoogstamfruitbomen worden aangeplant. Bij de andere hoofdtypen zien we effecten op voedselproductie incidenteel (*verbrede politiek*, *eigenaarschap*, *brede groepen*, *natuurbeheer*) of helemaal niet (*politiek*, *soortbescherming*).

6.3.5 Bewustwording en educatie

Natuurbewustwording en educatie zijn belangrijke thema's binnen groene zelf-governance. Zo'n 30% van alle initiatieven in onze inventarisatie beoogt in zijn doelstellingen om op eniger wijze natuurbewustwording of natuureducatie te stimuleren of om mensen in contact met de natuur te brengen. Daarnaast ontplooit ook ongeveer 30% van alle initiatieven activiteiten op het gebied van educatie. Dit geeft aan dat initiatiefnemers ook regelmatig nastreven om in een bepaalde mate hun medemensen bij de groene omgeving te betrekken of hen hier iets over willen leren.

In de verdiepende analyse zijn veel en diverse effecten op het gebied van bewustwording benoemd bij een ruime meerderheid van initiatieven, zelfs bij een aantal initiatieven dat dergelijke effecten niet expliciet nastreeft in hun doelstellingen. Dit is een indicatie dat veel initiatieven van groene zelf-governance er ook in veel gevallen in slagen om een bepaalde mate van natuurbewustzijn en natuureducatie te stimuleren en/of mensen in contact met de natuur te brengen. Hoewel daadwerkelijke effecten niet altijd even gericht zijn in te schatten, zien veel respondenten groene zelf-governance als een motor voor het ontwikkelen van natuurbewustzijn en het verspreiden van kennis over de groene omgeving en de natuur.

Effecten per type

Bewustwording is, in diverse vormen, een thema dat speelt bij veel initiatieven van groene zelf-governance. Binnen de typologie zien we effecten op het gebied van bewustwording bij veel verschillende ideaaltypen terug. *Groenbeleving* realiseert vaak grote effecten op bewustwording door mensen in contact met groen te brengen en hier waardering voor te creëren. Ook *brede* groepen realiseren vaak grote effecten op het gebied van bewustwording, zeker wanneer er sterk ingezet wordt op educatie. Ook het type *sociaal-maatschappelijk* realiseert vaak grote effecten op bewustwording.

Verder zien we regelmatig effecten bij *soortbescherming*, die vaak te maken hebben met kennis en belangstelling omtrent bepaalde soorten. Ook *politieke* groepen, en daarbij met name het subtype *actiegroepen*, realiseren vaak effecten op het gebied van bewustwording. Zij zetten vaak sterk in op dergelijke effecten om hun eigen zaak te ondersteunen: door mensen bewust te maken van groene waarden kunnen ze ook steun vergaren voor hun politieke standpunten. Dit geldt ook voor het type *verbrede politiek*. De typen *natuurontwikkeling*, *natuurbeheer* en *eigenaarschap* realiseren over het algemeen ook enig effect op bewustwording, maar in minder grote mate dan de hierboven reeds beschreven typen.

Bij het type *buurtgroen* is het beeld omtrent bewustwording wisselend. Het subtype *buurttuinen* brengt mensen vaak in contact met de groene omgeving en leert ze bijvoorbeeld dingen over tuinieren. Op deze wijze realiseert het vaak ook enig effect op het gebied van bewustwording. Bij het subtype *groenadoptie* zijn effecten over het algemeen beperkt.

6.3.6 Betrokkenheid

Grofweg kan worden gezegd dat initiatieven van groene zelf-governance in hun doelstellingen meer beogen om bewustzijn te creëren dan om actief vrijwilligers voor natuur te werven. In paragraaf 4.2 observeren we dat doelstellingen op het gebied van (actieve) betrokkenheid weinig voorkomen: slechts bij grofweg 5% van alle initiatieven. Toch zien we in de verdiepende analyse bij een redelijk aantal initiatieven van groene zelf-governance wel degelijk effecten op het gebied van betrokkenheid. Het werven van vrijwilligers is voor veel initiatieven van groene zelf-governance belangrijk om activiteiten te kunnen uitvoeren en daarmee om doelstellingen te behalen. Door het werven van actieve vrijwilligers realiseren de meeste initiatieven van groene zelf-governance bijna per definitie enige mate van betrokkenheid bij natuur en landschap.

Effecten per type

Op basis van puur het aantal vrijwilligers kunnen we een grote betrokkenheid verwachten bij *brede* groepen, bij een aantal initiatieven van *natuurbeheer*, *politiek*, *verbrede politiek*, *soortbescherming*, *sociaal-maatschappelijk*, *natuurontwikkeling* en *eigenaarschap*.

Als we betrokkenheid breder zien dan alleen bij het eigen initiatief is het *sociaal-maatschappelijke* type erg belangrijk. Ook bij *buurtgroen* kunnen mensen worden betrokken bij groenbeheer die hier voorheen weinig aan bijdroegen, hoewel zich dat vaak tot het initiatief zelf beperkt. Bij *groenbeleving* wordt bij het subtype *speelgroen* vaak verwezen naar toekomstige betrokkenheid van kinderen bij de natuur. *Politieke* groepen weten vaak grote groepen mensen te mobiliseren om politieke doelen kracht bij te zetten, hoewel deze niet allemaal actieve vrijwilligers worden. Dit zien we vooral bij het subtype *actiegroepen*, maar ook bij het subtype *samenwerking*, waar men ook vaak probeert om NGO's of overheden te mobiliseren.

6.3.7 Sociale cohesie

Sociale cohesie wordt niet vaak expliciet als effect beoogd bij groene zelf-governance, en dit geldt met name bij initiatieven die buiten de bebouwde kom spelen. In totaal zien we het als doelstelling bij ongeveer 10% van alle initiatieven. Toch laat onze analyse op effecten zien dat er in de ogen van een redelijk aantal respondenten wel degelijk mechanismen van sociale cohesie spelen rondom veel initiatieven van groene zelf-governance. Effecten op sociale cohesie worden in de verdiepende analyse aanmerkelijk vaker benoemd dan wellicht op basis van de beschreven doelstellingen is te verwachten.

Een respondent gaf aan dat dit voor hem een logisch gevolg was van het feit dat men binnen een groen burgerinitiatief met verschillende mensen samenwerkt en in contact komt. Hoewel effecten op het gebied van sociale cohesie lang niet overal expliciet zijn benoemd, zou het op basis van deze stelling best te verwachten zijn dat bijna alle initiatieven van groene zelf-governance een bepaalde positieve bijdrage leveren aan sociale cohesie, op wat voor manier dan ook. Er wordt bij groene zelf-governance namelijk bijna per definitie samengewerkt en/of contacten onderhouden met diverse personen, waardoor er sociale verbanden ontstaan of versterkt worden.

Toename van sociale cohesie kan in sommige gevallen echter ook leiden tot impliciete of expliciete uitsluiting van bepaalde mensen. Het onderscheid tussen 'gevestigden' en 'buitenstaanders' (Elias, 1976) wordt dan eerder versterkt dan verminderd, en er kan zelfs sprake zijn van (impliciete of expliciete) mechanismen van uitsluiting. Zo vertelde een respondent dat in zijn omgeving de sociale contacten tussen bepaalde buurtbewoners zijn toegenomen als gevolg van groene zelf-governance, maar dat dit voornamelijk om een bepaalde groep buurtbewoners gaat en dat er weinig contacten zijn met andere buurtbewoners. Een buurttuin uit de verdiepende analyse is omheind zodat alleen degenen die meewerken ook kunnen oogsten uit de moestuinen, wat feitelijk een mechanisme van uitsluiting is. Hoewel dergelijke mechanismen van uitsluiting vrijwel niet benoemd zijn in interviews, is het niet onwaarschijnlijk dat ze in sommige gevallen voorkomen.

Effecten per type

Op basis van doelstellingen zouden we effecten op het gebied van sociale cohesie wellicht voornamelijk bij *buurtgroen*, en dan met name het subtype *buurttuinen*, verwachten. Het beeld in de verdiepende analyse bevestigt dit maar deels: hoewel effecten op het gebied van sociale cohesie inderdaad voor een belangrijk deel bij initiatieven van *buurtgroen* voorkomen, zien we ze ook binnen diverse andere ideaaltypen die we onderscheiden, en ook lang niet alleen maar in een stedelijke context.

Effecten die te maken hebben met het bevorderen van maatschappelijke deelname worden slechts sporadisch genoemd, en lijken in belangrijke mate samen te hangen met *sociaal-maatschappelijke* initiatieven, meer specifiek met het subtype *groen met maatschappelijke zorg*. Ook bij *buurttuinen*, een subtype van *buurtgroen*, zien we wat van dergelijke effecten. Deze buurttuinen spelen ook een rol als het gaat over integratie van verschillende groepen.

De meer algemeen geformuleerde effecten die te maken hebben met allerlei sociale contacten en verbanden op het gebied van sociale cohesie zien we bij een redelijk aantal initiatieven van diverse typen. Hoewel ze niet overal expliciet benoemd worden verwachten wij meestal wel enig effect op sociale cohesie vanuit groene zelf-governance, doordat mensen als gevolg van groene zelf-governance met elkaar in contact komen. Over de gehele breedte springt de categorie *buurtgroen* er daarbij bovenuit: veel initiatieven die onder dit type en bijbehorende subtypen vallen identificeren wel een bepaald effect op sociale cohesie. *Politiek*, *groenbeleving*, *verbrede politiek* en *sociaal-maatschappelijk* zijn ook redelijk belangrijk voor sociale cohesie. Bij *natuurbeheer*, *soortbescherming*, *natuurontwikkeling* en *eigenaarschap* lijken effecten op sociale cohesie redelijk klein.

6.3.8 Gezondheid

Expliciete doelstellingen op het gebied van gezondheid zijn bij groene zelf-governance zeldzaam en komen slechts voor bij circa 5% van alle initiatieven. Voor effecten met betrekking tot gezondheid zien we een zelfde beeld: ze worden weinig expliciet benoemd door respondenten. Effecten die benoemd worden hangen vooral samen met een verbetering in milieukwaliteit en het buiten zijn en in beweging komen.

In diverse onderzoeken wordt er gesuggereerd dat er een link is tussen de aanwezigheid van groene ruimte en publieke gezondheid (Hartig *et al.*, 2014; Tzoulas *et al.*, 2007). Het is dus best aannemelijk dat groene zelf-governance, wanneer het bijdraagt aan vergroening van de stad of het landschap, kan bijdragen aan de gezondheid van omwonenden en vrijwilligers. Ons onderzoek biedt echter weinig aanknopingspunten om hier sterke conclusies uit te trekken.

Effecten per type

Effecten op het gebied van gezondheid worden maar in weinig gevallen expliciet gekoppeld aan de initiatieven van groene zelf-governance die wij opnamen in de verdiepende analyse. Doordat effecten op gezondheid zo weinig benoemd worden is het niet mogelijk om een duidelijke koppeling te maken met de typologie.

6.4 Overzicht

Uit de analyse komt naar voren dat vijf soorten effecten het belangrijkste zijn: die op het gebied van *ecologie en natuurbescherming, cultuurhistorie en landschap, gebruik en recreatie, bewustwording en educatie, en sociale cohesie*. Effecten op het gebied van *voedsel, gezondheid, betrokkenheid* en ook *economische* en *institutionele* effecten zien we betrekkelijk weinig en zijn in veel gevallen ook weinig onderscheidend tussen verschillende ideaaltypen.

In tabel 11 presenteren wij een overzicht van de ingeschatte effecten van een gemiddeld voorbeeld van de diverse ideaaltypen op deze vijf belangrijke thema's. Deze effecten zijn globaal ingeschaald op een drietrapschaal. Het gaat hier om de omvang effecten *in relatieve zin*, per soort effect: de cultuurhistorische effecten van natuurbeheer zijn in relatieve zin groot als we die vergelijken met cultuurhistorische effecten van andere typen groene zelf-governance. Vergelijkingen over de categorieën heen zijn echter niet mogelijk, waarmee de ++ bij cultuurhistorie dan ook niet automatisch betekent dat het effect ongeveer even groot is als het effect op ecologie van een brede groep, die ook met ++ is gescoord.

Tabel 11

Gemiddelde effecten per individueel voorbeeld.

Type	Ecologie en natuurbescherming	Gebruik en beleving	Cultuurhistorie en landschap	Sociale cohesie	Bewustwording en educatie
Natuurbeheer en ontwikkeling					
Natuurbeheer	+	0	++	0	0
Natuurontwikkeling	++	+	+	0	0
Soortbescherming	+	0	0	0	+
Eigenaarschap	++	0	+	0	0
Sociaal-maatschappelijk	+	+	+	+	++
Gebruiksgroen					
Buurtgroen	0	++	0	++	0
Groenbeleving	0/-	++	0	+	++
Groenpolitiek					
Politiek	0 / ++ ¹	0 / +	0 / ++	+	+
Verbrede politiek	0 / ++	0 / +	0 / ++	+	+
Breed					
Breed	++	0	++	+	++

++ = zeer groot

+ = groot

0 = beperkt of niet aanwezig

Er zijn bij veel ideaaltypen wel een aantal initiatieven die enigszins afwijken doordat zij grotere of juist kleinere effecten realiseren dan wellicht zou kunnen worden verwacht. Tabel 11 geeft een beeld weer over de omvang van effecten die we op basis van de verdiepende analyse zouden verwachten bij een willekeurig voorbeeld van een bepaald ideaaltype.

Daarbij hebben we het tot nu toe nog over de effecten van individuele initiatieven. Als we het over de effecten van een ideaaltype in zijn geheel hebben dan verandert het beeld. *Brede* initiatieven realiseren weliswaar grote effecten op diverse fysieke en sociale aspecten, maar komen niet in grote getalen voor. En hoewel de ecologische effecten van buurtgroen niet groot zijn, zien we dit type wel veelvuldig.

Kleine initiatieven van groene zelf-governance moeten dan ook niet per definitie worden weggezet als onbelangrijk in termen van bijvoorbeeld de ecologische effecten. Via bijvoorbeeld buurttuinen, soortentuinen of andere kleinschalige initiatieven voor vergroening wordt soms bijgedragen aan grijs voor groen of kan op kleine schaal iets bijgedragen worden aan biodiversiteit. Hoewel relatief klein in effecten, zijn dergelijke initiatieven wel talrijk. Een buurttuin kan heel lokaal een bijdrage leveren aan biodiversiteit en kan ook als een kleine stapsteen fungeren. Op landelijk niveau is dit ene initiatief relatief verwaarloosbaar. Maar het aantal buurttuinen is talrijk, zoals in hoofdstuk 5 is gebleken. Meer kleine initiatieven, zoals buurttuinen, kunnen door hun grote aantal gezamenlijk wel degelijk een significant areaal aan groen realiseren en ook bijdragen aan vergroening van de publieke ruimte in steden.

De uiteindelijke effecten per type burgerinitiatief hangen van drie zaken af:

- Het soort en de diepgang van het effect per individueel initiatief, opgesplitst naar de belangrijkste categorieën van effecten die we in dit hoofdstuk onderscheiden.
- De gemiddelde omvang van dit type BI, in aantal hectare (voor fysieke effecten) en het aantal mensen dat wordt bereikt (voor sociale effecten).
- Het geschatte aantal van dit type groene zelf-governance.

Als laatste exercitie voor de effecten doen wij hieronder ook een inschatting van de effecten van de verschillende typen in hun geheel. Dit gebeurt grofweg via deze formule:

$$\text{Effecten van een type van zelf governance} = \text{Effecten per individueel initiatief} \times \text{gemiddelde omvang per voorbeeld} \times \text{geschat aantal initiatieven}$$

Op basis van deze inschatting, want het gaat hier natuurlijk niet om een daadwerkelijke berekening, hebben we de tabel 11 opnieuw ingevuld. Tabel 12 is onze beoordeling van de effecten van diverse typen van groene zelf-governance in hun geheel, d.w.z. als optelsom van alle individuele initiatieven.

Tabel 12
Totaaleffect per type groene zelf-governance⁷.

Type	Aantal initiatieven	Aantal hectare	Aantal vrijwilligers	Ecologie en natuurbescherming	Gebruik en beleving	Cultuurhistorie en landschap	Sociale cohesie	Bewustwording en educatie
Natuurbeheer en ontwikkeling								
Natuurbeheer	Veel	1,5 - 12	10 - 80	++	+	++	+	+
Natuurontwikkeling	Weinig	1 - 8	10 - 60	+	0	0	0	0
Soortbescherming	Redelijk veel	0,1 - 10	10 - 100	+	0	0	0	+
Eigenaarschap	Weinig	1,5 - 20	20 - 50	+	0	0	0	0
Sociaal-maatschappelijk	Redelijk veel	2 - 15	20 - 80	+	+	+	+	++
Gebruiksgroen								
Buurtgroen	Zeer veel	0,1 - 1,5	2 - 40	+	++	0	++	+
Groenbeleving	Redelijk veel	0,1 - 3	2 - 30	0/-	+	0	0	+
Groenpolitiek								
Politiek	Veel	0,1-1000	10 - 100	++	+	+	+	++
Verbrede politiek	Redelijk veel	0,1 - 500	10 - 100	+	+	+	+	+
Breed								
Breed	Redelijk veel	5 - 40	40 - 150	+	0	+	0	+

++ = zeer groot

+ = groot

0 = beperkt of niet aanwezig

⁷ Effect ingeschat als optelsom van de gepercipieerde individuele initiatieven, rekening houdend met de omvang van elke type in aantal initiatieven, aantal hectare en aantal vrijwilligers (omvang in grijs)

---

7 Conclusies en relevantie voor beleid

De analyse van 264 groene burgerinitiatieven in dit onderzoek laat zien dat de variatie in burgerinitiatieven enorm is. Sommige initiatieven houden bewust afstand tot overheden en subsidies, terwijl anderen sterk geïnstitutionaliseerd zijn en bijna niet meer te onderscheiden zijn van reeds lang bestaande natuurorganisaties. Die diversiteit maakt het onmogelijk voor beleidsmakers om zich met generiek beleid tot dergelijke initiatieven te verhouden. In deze conclusies zetten we binnen deze diversiteit de grote lijnen neer over de doelen, hulpbronnen, actoren, spelregels, activiteiten en effecten van groene burgerinitiatieven in Nederland.

7.1 Brede doelen, gericht op beschermen, ervaren en beïnvloeden

De doelen van groene burgerinitiatieven sluiten deels aan bij de doelen van overheden en TBO's. Tegelijkertijd heeft een ruime meerderheid naast groene doelen ook sociale doelen, zoals sociale cohesie of vergroten van natuurbetrokkenheid. Voor een flink aantal initiatieven zijn de sociale doelen zelfs belangrijker dan de fysieke doelen zoals bijvoorbeeld biodiversiteit.

Fysieke doelen

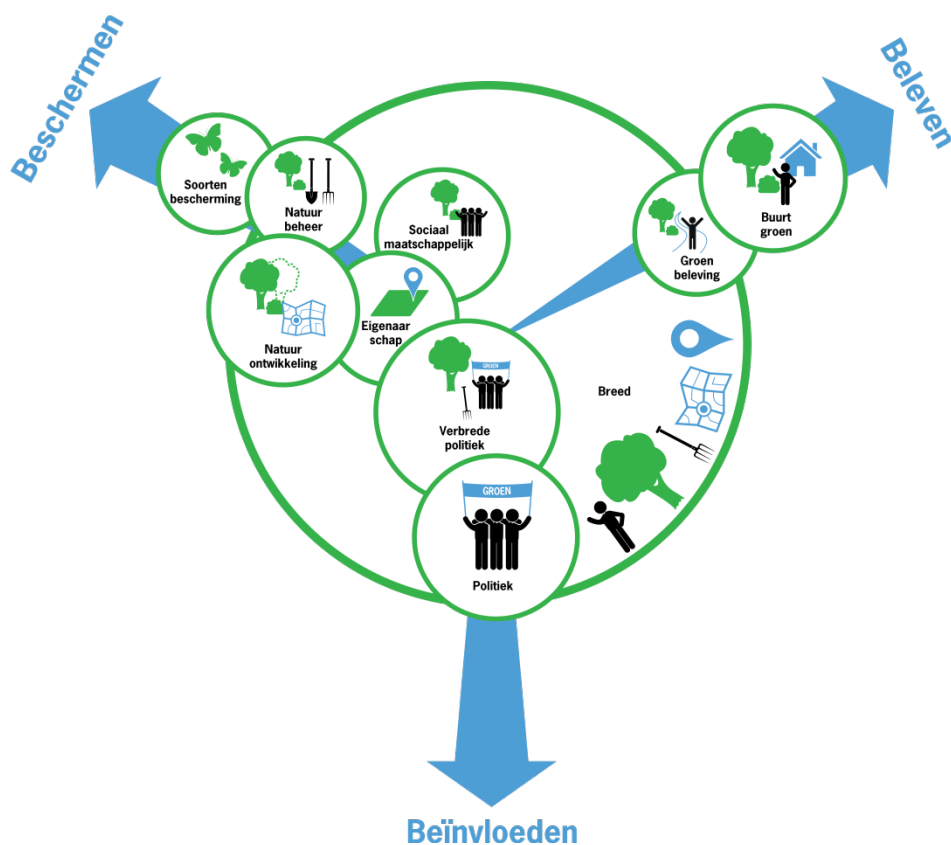
De meerderheid (70%) van de initiatieven beogen door eigen activiteiten fysiek bij te dragen aan bescherming en beheer van groene gebieden. Ze nemen het heft in eigen hand en gaan actief aan de slag, variërend van honderden groene buurttuinen tot iconische initiatieven zoals De Dommelbimd, waar burgers in Boxtel zelf zes hectare natuur hebben aangekocht die in de openbare verkoop kwam. Uit ons onderzoek blijkt dat het *soort* groen waarin initiatieven actief zijn doelen sterk varieert. De meeste groepen (60%) richten zich op ecologisch waardevolle gebieden, elementen of soorten buiten de stad. Het merendeel van die activiteiten vindt overigens plaats buiten het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Niettemin is er wel degelijk een substantieel deel van burgerinitiatieven werkzaam binnen het NNN: 10% richt zich uitsluitend op gebieden binnen het natuurnetwerk. Vaak zijn dat politieke groepen of groepen die zich bezighouden met bijvoorbeeld soortbescherming.

Sociale doelen

Naast fysieke doelen zijn ook sociale doelen voor initiatieven belangrijk. Vooral *bewustwording* en *educatie* zijn belangrijke thema's: Initiatiefnemers zien groene zelf-governance als een motor voor het ontwikkelen van natuurbewustzijn en het verspreiden van kennis over de groene omgeving en de natuur. Vooral op buurtniveau in een stedelijke context is het bevorderen *sociale cohesie* soms een expliciet doel, met name om mensen met elkaar in contact te brengen, soms expliciet in de context van interculturele uitwisseling.

Op basis van de geconstateerde verschillen, hebben we een ideaaltypische indeling gemaakt van groene burgerinitiatieven (figuur 4). Deze typologie is vooral bedoel als 'sensitizing concept', om het denken over burgerinitiatieven te faciliteren en de grote diversiteit beter hanteerbaar te maken. Dit leidt tot de volgende clusters van ideaaltypen:

- *Natuurbeheer en ontwikkeling*: initiatieven die zich primair richten op fysieke activiteiten om groen te beheren en beschermen, waarbij ecologische en/of cultuurhistorische doelstellingen centraal staan.
- *Groengebruik*: initiatieven die zich primair richten op fysieke activiteiten om groen te beheren, waarbij gebruiksdoelen centraal staan en/of het groen primair een gebruiksfunctie heeft.
- *Groenpolitiek*: initiatieven die zich primair richten op politieke activiteiten om beleid en beheer te beïnvloeden en zo hun doelstellingen te realiseren.

Figuur 4 Typologie van groene burgerinitiatieven.

Initiatieven in het cluster 'natuurbeheer en ontwikkeling' richten zich vooral op natuurbescherming, cultuurhistorie en landschap. Initiatieven in het cluster 'gebruiksgroen' richten zich vooral op gebruik en beleving van groen. En initiatieven in het cluster 'groenpolitiek' richten zich vooral op politieke activiteiten om beleid en beheer te beïnvloeden, soms vanuit strategisch oogpunt ook gecombineerd met fysieke activiteiten in het beheer. Sommige politieke groepen ontstaan uit onvrede over het bestaand beleid of om bedreigingen voor waardevolle natuur, zoals wegbuitbreiding, tegen te houden. Tenslotte is er één hoofdtype dat zich binnen alle drie de clusters manifesteert, de *brede* initiatieven. Brede initiatieven zijn vaak op grote schaal actief in meerdere gebieden en houden zich met diverse activiteiten bezig om een breed scala aan doelen te realiseren. In tabel 13 staan de typen kort omschreven.

Tabel 13

Korte beschrijving van de typen groene zelf-governance.

Type	Omschrijving
Beschermen	Natuurbeheer en ontwikkeling
Natuurbeheer	Beheren, realiseren en/of beschermen van ecologisch waardevol groen
Natuurontwikkeling	Creëren ecologisch waardevol nieuw groen, vaak met ingrijpende functieverandering.
Soortbescherming	Beschermen van ecologisch of maatschappelijk waardevolle soorten, vaak met monitoring.
Eigenaarschap	Burgers hebben formeel eigenaarschap verworven over een bepaald gebied.
Sociaal-maatschappelijk	Combinatie van natuurbeheer en/of natuurontwikkeling met sociaal doel, bijvoorbeeld zorg.
Beleven	Gebruiksgroen
Buurtgroen	Omwonenden beheren gebruiksgroen binnen de bebouwde kom. Vaak nadruk op sociale cohesie.
Groenbeleving	Beleving van natuur staat centraal, vaak naast bevorderen van bewustwording en betrokkenheid.
Beïnvloeden	Groenpolitiek
Politiek	Activiteiten richten vooral op beleidsbeïnvloeding via planvorming of protestacties.
Verbrede politiek	Politieke groepen die vanuit strategisch oogpunt het gebied ook beheren of ontwikkelen.
Breed	Breed
Breed	Grote langdurig bestaande groepen met brede doelen, vaak opgesplitst in meerdere werkgroepen.

7.2 Waardecreatie door groene burgerinitiatieven

Uit onze analyse van de effecten blijkt dat burgerinitiatieven bijdragen aan de creatie van diverse maatschappelijke waarden. Allereerst leveren groene burgerinitiatieven een aantoonbare bijdrage aan het beheer van bestaand groen, het tegengaan van aantasting van waardevol groen of het verbeteren van de ecologische kwaliteit van groen. Het gaat hierbij zeker niet alleen om stedelijk groen of bloemperkjes: Tien procent is actief binnen beschermde gebieden, soms ook met flinke oppervlaktes. Op dit moment lijkt het echter gerechtvaardigd om te stellen dat, in verhouding tot beheer door TBO's en overheden, de totale oppervlakte van groene zelf-governance relatief klein is en dat de effecten van groene zelf-governance over Nederland in zijn geheel daarmee in een andere orde van grootte vallen.

Daarnaast wordt vaak een bijdrage geleverd aan de gebruikswaarde van de natuur en aan diverse sociale waarden zoals sociale cohesie of integratie. De sociale effecten zijn groter dan verwacht mag worden uit de analyse van de expliciete doelen van initiatieven zoals beschreven in paragraaf 7.1. Sociale cohesie wordt bijvoorbeeld meestal niet als doel genoemd bij groene zelf-governance, terwijl veel respondenten dit wel degelijk benoemen als een (neven)effect van hun initiatief via de integratie tussen culturele groepen en het bevorderen van de maatschappelijke deelname van zorgbehoevende groepen of personen. Daarnaast dragen *natuurbeheer en ontwikkeling* groepen regelmatig ook bij aan bewustwording onder de bevolking, onder andere omdat mobilisatie van vrijwilligers een belangrijke randvoorwaarde voor hun werk is.

Tabel 14 geeft een overzicht van de belangrijkste effecten.

Tabel 14

Totaal effect per type groene zelf-governance.

Type	Aantal initiatieven	Aantal hectare	Aantal vrijwilligers	Ecologie en natuurbescherming	Gebruik en beleving	Cultuurhistorie en landschap	Sociale cohesie	Bewustwording en educatie
Natuurbeheer en ontwikkeling								
Natuurbeheer	Veel	1,5 - 12	10 - 80	++	+	++	+	+
Natuurontwikkeling	Weinig	1 - 8	10 - 60	+	0	0	0	0
Soortbescherming	Redelijk veel	0,1 - 10	10 - 100	+	0	0	0	+
Eigenaarschap	Weinig	1,5 - 20	20 - 50	+	0	0	0	0
Sociaal-maatschappelijk	Redelijk veel	2 - 15	20 - 80	+	+	+	+	++
Gebruiksgroen								
Buurtgroen	Zeer veel	0,1 - 1,5	2 - 40	+	++	0	++	+
Groenbeleving	Redelijk veel	0,1 - 3	2 - 30	0/-	+	0	0	+
Groenpolitiek								
Politiek	Veel	0,1-1000	10 - 100	++	+	+	+	++
Verbrede politiek	Redelijk veel	0,1 - 500	10 - 100	+	+	+	+	+
Breed								
Breed	Redelijk veel	5 - 40	40 - 150	+	0	+	0	+

7.3 Bijdrage aan het natuurbeleid

Verwachtingsvol wordt er gekeken naar groene burgerinitiatieven door overheden als invulling van de groene participatiesamenleving (Ministerie van Economische Zaken, 2014) en door terreinbeherende organisaties om aan te haken bij de streek en bij lokale communities (Boerma, 2015). Onze resultaten laten zien dat burgerinitiatieven inderdaad een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan extra groen of kwalitatief beter groen. Maar ze kunnen ook een bijdrage leveren aan kostenbesparing in het onderhoud van groen, doordat ze bijvoorbeeld het beheer (deels) overnemen. Of ze daadwerkelijk de een alternatief kunnen vormen voor de bestaande organisatie van het natuurbeheer is gezien de fysieke omvang en diversiteit van doelen vooralsnog echter de vraag.

Afhankelijk van de beleidsprioriteiten kan tabel 14 behulpzaam zijn voor het inschatten van de effecten van de verschillende soorten groepen. Als een overheid of terreinbeherende organisatie de ecologische kwaliteit van een gebied wil verbeteren, ligt samenwerking met groepen binnen het cluster *beschermen* zeer voor de hand. De kans is groot dat overheidsdoelen en burgerdoelen hierbij grotendeels overeenkomen, en dat burgerinitiatieven daadwerkelijk een bijdrage kunnen leveren aan het behalen van de ecologische doelen. Samenwerking met groepen in het cluster *beleven* ligt in eerste instantie minder voor de hand voor het realiseren van natuurdoelen. Maar met groepen van *buurtgroen*, en met name het subtype *buurttuinen*, kan bijvoorbeeld wel samenwerking gezocht worden wanneer het doel is om sociale cohesie in een wijk te versterken.

Recente theorieën rondom place-keeping (Dempsey and Burton, 2012), benadrukken het belang van de betrokkenheid van de lokale gemeenschap bij een plek om het beheer van groen veilig te stellen. Betrokkenheid leidt tot bescherming tegen vandalisme, maar ook tot een actieve bijdrage aan het onderhoud. Met name natuurbeheer en buurtgroen groepen leveren hier een belangrijke bijdrage aan. Deze bijdrage aan onderhoud is voor veel gemeenten en TBO's een belangrijke motivatie voor het stimuleren van burgerinitiatieven. Via het faciliteren van burgerinitiatief nodigen ze burgers uit om een blijvende bijdrage te leveren aan het onderhoud van 'hun' gebiedje (Otten, 2015).

De brede doelen van groene burgerinitiatieven vragen om een flexibele opstelling van professionals. De doelen van initiatieven passen immers vaak niet één op één op de vastgelegde beleidsdoelen. Hier ligt een belangrijke uitdaging voor natuurorganisaties en overheden. Succesvolle samenwerking vraagt om het recht doen aan de belangen en visies van burgers en het ontwikkelen van gemeenschappelijke ambities (Steenbekkers and Broek, 2014). Afstemming van wederzijdse doelen is dan noodzakelijk, een afstemming die over het algemeen soepeler verloopt als er reeds vertrouwen is opgebouwd (Van Dam *et al.*, 2014). Methoden zoals de Mutual Gains Approach, zoals al vaak gebruikt in processen met stakeholders, bieden hiervoor mogelijkheden.

Maar de brede doelen van zelf-governance leiden ook tot dilemma's. Initiatieven met vooral sociale doelen of gebruiksdoelen leveren een belangrijke bijdrage aan natuureducatie en het versterken van de actieve betrokkenheid bij groen. Dit zijn thema's die binnen de nieuwe Rijksnatuurvisie een explicieter beleidsdoel zijn geworden van het natuurbeleid (Ministerie van Economische Zaken, 2014). Maar de activiteiten van groepen die zich met name op de gebruiksfunctie van groen richten kunnen soms contraproductief zijn voor de biodiversiteit in een gebied: bijvoorbeeld wanneer de recreatie in groene gebieden toeneemt of wanneer verruigd struikgewas geschikt wordt gemaakt voor intensief gebruik als buurttuin. In dergelijke situaties maken groene burgerinitiatieven een spanningsveld zichtbaar tussen beleidsdoelen rondom ecologische bescherming en beleidsdoelen rondom vermaatschappelijking. Dergelijke dilemma's spelen niet alleen bij groepen gericht op gebruiksgroen, maar ook bij politieke groepen. Een groot deel van de politieke groepen richt zich op het tegenhouden of bijstellen van overheidsbeslissingen die in hun ogen slecht uitpakken voor hun leefomgeving. Soms willen ze het verdwijnen van groen tegenhouden, ook al is dat de uitvoering van goedgekeurd beleid. Andere keren willen ze een andere soort natuur dan TBO's of overheden. De vraag is dan waar de belangenafweging plaats dient te vinden over deze tegenstrijdige doelen. Is de overheid dan aan zet, als vertegenwoordiger van de representatieve democratie, of is de burger aan zet, als vertegenwoordiger van de participatieve democratie (Wallington *et al.*, 2008)?

Belang van politieke groepen

In veel studies van burgerinitiatieven worden politieke groepen buiten beschouwing gelaten. Dat is in onze ogen echter niet terecht. Verhoeven en Oude Vrielink (Verhoeven, 2012) waarschuwen zelfs dat de dominantie van de 'eigen verantwoordelijkheid' en de 'meewerkende burger' in het huidige beleidsperspectief kan leiden tot een depolitisering van burgerparticipatie. Als de overheid over burgerinitiatief praat, richt ze zich op de 'goede' burger, die bereid is mee te werken aan het vigerende beleid. Drosterij en Peeters (2011) noemen dit zelfs *conformerende zelfredzaamheid*. Maar politieke discussie over beleidsdoelen is een essentieel onderdeel van democratie (Mouffe, 2009). Kritische politieke groepen zijn van belang voor het natuurbeleid, onder andere als een thermometer voor de visie vanuit de maatschappij op het beleid. Het een wezenskenmerk van een democratische participatiemaatschappij dat georganiseerde burgers zelf hun doelen en middelen bepalen, ook al passen deze niet binnen het dominante politieke discours. Juist door het verzet tegen het vigerende

---

natuurbeleid spelen politieke groepen een vitale rol in de democratische processen rondom het (natuur)beleid en vervullen een belangrijke corrigerende functie in een democratie om te voorkomen dat de besluitvorming 'zelf-referentieel' wordt en losgezongen raakt van de samenleving (Van de Wijdeven *et al.*, 2013). De omslag van het beleid onder voormalig staatsecretaris Henk Bleker heeft duidelijk zichtbaar gemaakt wat de consequenties kunnen zijn van een gebrek aan responsiviteit om kritische discussies te incorporeren binnen het dominante beleidsdiscours (Buijs *et al.*, 2014).

7.4 Traditionele netwerken en subsidies

Ons onderzoek laat zien dat veel initiatieven van groene zelf-governance geen 'pure' *self-governance* zijn in de zin dat er uitsluitend burgers bij zijn betrokken. Initiatiefnemers zijn soms combinaties van burgers en overheden, en een aantal initiatiefnemers is professioneel werkzaam in de groene sector of bij de overheid. Het culturele kapitaal van initiatiefnemers is daarmee een belangrijke factor voor succes. Sommige initiatieven hebben zulke sterke netwerken, dat ze eerder als co-creatie of co-governance gezien moeten worden. De observatie dat er in veel gevallen geen sprake is van pure zelf-governance sluit aan bij observaties uit eerder onderzoek. Overheden blijven ook bij zelf-governance vaak een belangrijke rol spelen in de financiering, als eigenaar en via formele procedures, zoals de verlening van vergunningen. In dat opzicht is de metafoor van *sedimentatie* van verschillende bestuursstijlen die Van der Steen (2013) beschrijft in zijn studie naar de rol van de overheid in de netwerksamenleving bruikbaar: Terwijl het belang van groene burgerinitiatieven voor het beleid toe lijkt te nemen, blijven reeds bestaande organisatiemechanismen belangrijk. Dit geldt zeker voor natuurbehoud binnen het Natuurnetwerk Nederland en het agrarisch cultuurlandschap. Zelfs binnen stedelijk groen blijft de gemeente een zeer belangrijke rol spelen in de aansturing en financiering van het groenbeheer (Buijs *et al.*, 2016; Van der Jagt *et al.*, 2016).

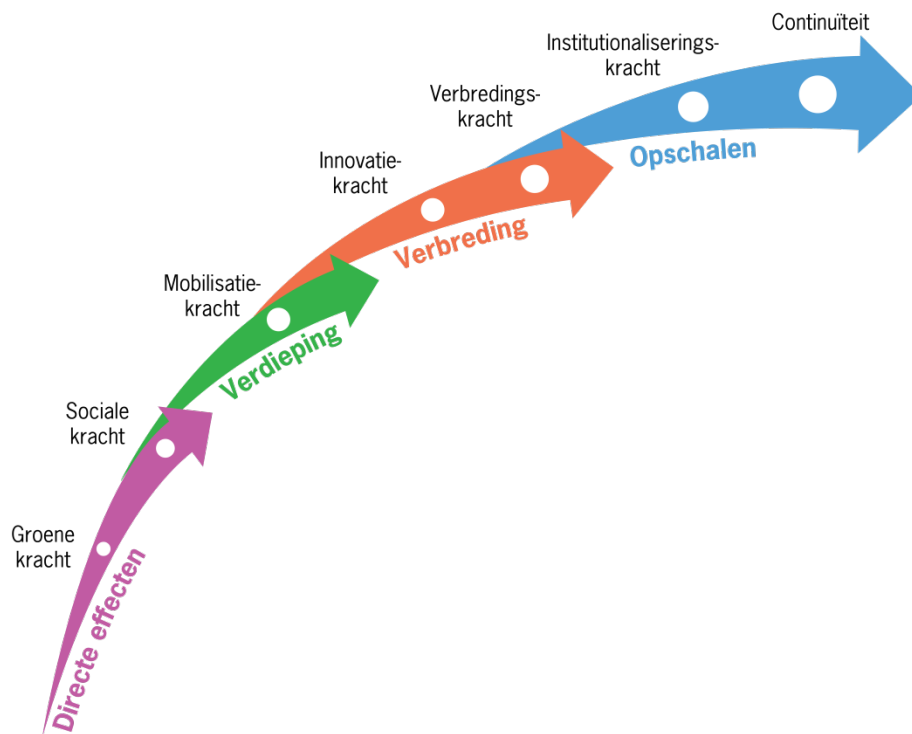
Het grote belang van overheidsnetwerken en subsidies wijst ook op de gevoeligheid van groene zelf-governance voor beleidsontwikkelingen in zowel het natuur- en landschapsbeleid als bij aanpalende beleidsvelden. Teruglopende subsidiemogelijkheden vanuit zowel het groene domein als bijvoorbeeld vanuit het welzijnsbeleid, de beperkte beschikbaarheid van ambtelijke tijd en betrokkenheid en de gestage groei van het aantal beleidsvelden waarop burgers worden uitgenodigd een bijdrage te leveren, kunnen een belemmerende invloed hebben op ontstaan en continuïteit van groene zelf-governance (Van Dam *et al.*, 2016). Dit kan voor sommige burgerinitiatieven zelfs een reden zijn om bewust enige afstand te houden van overheden, om daarmee niet afhankelijk te worden van mogelijke discontinuïteiten in het beleid (Buijs *et al.*, 2016).

Daarbij zijn burgerinitiatieven ook fluïde: zij kunnen zich door de tijd heen ontwikkelen en dusdanig geïstitutionaliseerd raken dat zij niet meer onder onze definitie vallen. Een initiatief dat nu in de inventarisatie is opgenomen zou hier in de toekomst wellicht buiten kunnen vallen, en er zullen ongetwijfeld ook nieuwe initiatieven ontstaan die heden ten dage niet zijn opgenomen. Natuurmonumenten is ook ooit begonnen als burgerinitiatief, evenals bijvoorbeeld Stichting Ark. Deze voorbeelden illustreren de fluiditeit van groene zelf-governance. Ook in de typologie is dit zichtbaar: de *brede* groepen zijn vaak smaller begonnen en door de jaren heen verbreed en ook voorbeelden van *verbrede politiek* zijn regelmatig begonnen vanuit uitsluitend politieke activiteiten. Sommige burgerinitiatieven, zoals de hierboven genoemde, zijn zo succesvol dat ze na een aantal jaren niet meer als burgerinitiatief herkenbaar zijn. Andere verdwijnen na verloop van tijd weer.

7.5 De kracht van groene zelf-governance

De nadruk in dit hoofdstuk heeft tot dusver gelegen op de doelen en directe effecten van burgerinitiatieven. Maar de kracht van groene zelf-governance zit niet alleen in de directe effecten op de sociale en fysieke leefomgeving, maar ook in invloed die groene burgerinitiatieven kunnen hebben op de institutionele inbedding van het natuurbeheer. Een succesvol initiatief kan een gemeente stimuleren om ook op andere plekken burgers de ruimte te geven. Individuele initiatieven kunnen dan een bijdrage leveren aan een mogelijke transitie naar een andere, meer netwerk-georiënteerde

benadering van het natuurbeheer (Van Dam *et al.*, 2016). Dit kan gezien worden als de bijdrage die ze leveren aan een *transitie* van het natuurbeleid (Rotmans *et al.*, 2001). We hebben dit in hoofdstuk 1 vorm gegeven in zeven verschillende krachten van groen burgerinitiatief (zie figuur 5)

Figuur 5 De krachten van groen burgerinitiatief

Mobilisatiekracht

De initiatieven in de inventarisatie laten een grote mobilisatiekracht zien bij het organiseren van actieve burgers en het werven van vrijwilligers. Zo zijn er initiatieven van groene zelf-governance met 200 actieve burgers, en verenigingen met meer dan 1000 leden. Dergelijke aantallen zien we slechts bij een handvol 'grote' initiatieven. De totale mobilisatiekracht van 'kleinere' initiatieven moet daarbij overigens niet worden onderschat: hoewel het hier vaak om een handvol tot enkele tientallen burgers gaat, zijn deze initiatieven in aantal veel groter en bereiken zij daarmee ook veel burgers. Als we een hele ruwe schatting maken van het aantal burgers dat in meer of mindere mate actief betrokken is bij de 264 burgerinitiatieven in onze inventarisatie (dus niet alleen als lid), dan valt te denken aan een aantal tussen de 5.000 en 15.000 burgers. Aangezien de inventarisatie niet het complete veld dekt, en met name de vele klein, zeer lokale initiatieven zal missen, kan geconcludeerd worden dat dit aantal een stevige onderschatting is van het totaal aantal actieve burgers op dit vlak. In de onlangs gehouden PBL-enquête naar het draagvlak voor natuurbeleid zegt 3% van de geënquêteerden actief te zijn in een groen burgerinitiatief (De Boer *et al.*, 2014), terwijl in een enquête van de provincie Overijssel 2% van de respondenten zegt actief te zijn in een burgerinitiatief (Denters *et al.*, 2013). Als we deze vergelijken met de ongeveer 35.000 – 75.000 vrijwilligers actief in landschapsbeheer (excl. monitoring en educatie) (Buijs *et al.*, 2012) zou een zeer voorzichtige conclusie kunnen zijn dat de aantallen burgers die actief zijn in burgerinitiatieven de aantallen burgers benadert dat binnen de kaders van meer geïnstitutionaliseerde organisaties bijdraagt aan behoud en versterking van groene gebieden in Nederland. Dit blijven echter zeer ruwe schattingen die met de nodige voorzichtigheid moeten worden gehanteerd.

Een andere indicator voor mobilisatiekracht betreft de financiële hulpbronnen die worden gemobiliseerd. In de verdiepende analyse zagen we dat een aantal initiatieven substantiële bedragen heeft weten te mobiliseren, van jaarlijks >€100.000 tot incidenteel boven de miljoen euro. Alhoewel sponsoring en donaties vaak voorkomende financieringsbronnen zijn, en in 40% van de initiatieven is ook het bedrijfsleven financieel betrokken. Desondanks blijven subsidies en andere traditionele vormen van financiering in de meeste gevallen een zeer belangrijke inkomstenbron voor groene zelf-governance (zie tabel 6).

Innovatiekracht

Binnen burgerinitiatieven is vaak een grote diversiteit aan achtergronden, kennis, visies en creativiteit aanwezig. Juist deze diversiteit draagt bij aan vernieuwing in de energieke samenleving en heeft daarmee een grote innovatieve waarde voor het natuurbeheer (Hajer, 2011b). Doordat burgerinitiatieven in een aantal gevallen andere doelen nastreven dan gangbare vormen van groen- en natuurbeheer, dragen ze bij aan een reflectie op en thematische verbreding van dit beheer. Vooral de typen *eigenaarschap*, *brede groepen* en *natuurontwikkeling* zijn een bron van inspiratie en vernieuwing voor de bestaande, geïnstitutionaliseerde visies. De opkomst van burgerinitiatieven heeft waarschijnlijk ook bijgedragen aan een verbreding van de nadruk op biodiversiteit en ecologische netwerken naar meer aandacht voor de gebruiks- en belevingswaarde van groen. Ook de groei van stadslandbouw is een aansprekende invulling van de stedelijke behoefte aan lokaal voedsel. En wat te denken van het Dobberend Bos bij Rotterdam, waarbij een aantal bomen in boeien op het water drijft.

Een andere belangrijke innovatie komt van de initiatieven waarbij burgers formeel eigendom en zeggenschap over de groene omgeving verwerven. Ook groenadoptie, waarbij burgers geen eigendom maar wel formele verantwoordelijkheid verwerven, lijkt sterk in opkomst te zijn in veel gemeenten. Ander onderzoek laat zien dat er ook mooie voorbeelden van sociaal ondernemerschap bestaan in het groene domein (Salverda *et al.*, 2012) (De Lijster, 2014).

Verbreidingskracht

Mobilisatiekracht en innovatiekracht dragen ook bij aan de *verbreidingskracht* van groene zelf-governance. Een aansprekend verhaal kan andere groepen burgers inspireren een soortgelijk initiatief op te zetten. Dit kan gezien worden als de *broadening* van initiatieven die kunnen bijdragen aan een transitie van het natuurbeheer (Van den Bosch and Rotmans, 2008). Hoewel het huidige onderzoek in principe een eenmalige statische analyse is, observeren wij wel degelijk mechanismen van verbreding. Zo is er bijvoorbeeld in Amsterdam een groot aantal buurttuinen opgekomen, elk met hun eigen karakter en eigen doelstellingen. Binnen zowel de typen *buurttuinen* als *groenadoptie* lijkt er de laatste jaren überhaupt een verbreding te zijn. Waar dergelijke initiatieven tien jaar geleden wellicht nog redelijk schaars waren zijn ze nu wijdverspreid. Ook permacultuur en daktuinen zijn de laatste jaren in opkomst. Natuur in eigendom van burgers zou ook zo'n trend kunnen worden, ook gezien de expliciete aandacht daarvoor vanuit het beleid.

Misschien nog wel belangrijker dan bovenstaande verbreding is het opschalen van initiatieven en van creatieve elementen binnen die initiatieven (Van den Bosch and Rotmans, 2008). Succesvolle groene burgerinitiatieven inspireren overheden, TBO's en bedrijven om nieuwe wegen te bewandelen. En soms 'dwingen' ze dergelijke veranderingen zelfs af. Zo heeft de gemeente Brummen, geïnspireerd door van het werk van een lokale imkergroep die een aantal bij-vriendelijke bloemenweiden realiseerde, het 'convenant bij-vriendelijk handelen' getekend en de ambitie uitgesproken om bij toekomstige plannen meer rekening met de bij te houden. De gemeente Leeuwarden heeft erkend dat zij dankzij het werk van de Bomenridders Leeuwarden beter nadenkt over het kappen van bomen en mogelijke alternatieven.

Institutionaliseringskracht

De verbreidingskracht kan uiteindelijk resulteren in een verdergaande institutionalisering van het initiatief of zelfs van een combinatie van initiatieven. Dergelijke processen zien we duidelijk terug in de inventarisatie, het duidelijkst bij de *brede* initiatieven. Deze groepen bestaan vaak al vele jaren, en zijn in de loop der tijd steeds meer geïnstitutionaliseerd geraakt. waarbij er vaak een vaste overlegstructuur (en cultuur) met overheden en TBO's bestaat en er ook binnen het initiatief zelf veel zaken formeel zijn vastgelegd. Deze institutionalisering draagt in sterke mate bij aan de invloed van individuele initiatieven op de dominante praktijken van natuurbeheer in Nederland.

Continuïteit

Overheden en TBO's uiten soms hun twijfels over de continuïteit van groene zelf-governance en of ze ook de langere termijn een betrouwbare en stabiele organisatievorm kunnen bieden om een deel van het natuurbeheer aan op te hangen (van Dam *et al.*, 2014). Onze inventarisatie biedt slechts beperkt zich op de continuïteit van burgerinitiatieven. Enerzijds zien we diverse voorbeelden van reeds lang bestaande initiatieven, soms sterk geïnstitutionaliseerd, soms nog net zo onafhankelijk en informeel

---

als twintig jaar geleden. Anderzijds horen we veel klachten over vergrijzing van de participanten van reeds lang bestaande initiatieven en de moeite die het kost om voldoende (nieuwe) vrijwilligers te vinden.

Continuïteit van initiatieven is een belangrijke voorwaarde voor substantiële verandering in dominante natuurbeheerpraktijken. Het is daarbij overigens ook onvermijdelijk dat sommige minder succesvolle initiatieven na enige tijd weer verdwijnen, bijvoorbeeld vanwege een gebrek aan mobilisatiekracht of institutionaliseringskracht. Over het verdwijnen van initiatieven is echter nog vrijwel niets bekend. Onze inventarisatie laat zien dat het waarborgen van financiering op de lange termijn voor veel initiatieven een zorg is, waarbij teruglopende subsidie als belangrijke bedreiging voor de continuïteit wordt gezien. Dit geldt niet alleen voor subsidies uit het groene domein, maar minstens even sterk voor subsidies uit andere domeinen, zoals leefbaarheidsbudgetten. Daarnaast vormen ook veranderende overheidsreguleringen en een gebrek aan succes van de initiatieven een bedreiging voor de continuïteit. Spiegelbeeldig aan de zorgen over de continuïteit van groene burgerinitiatieven klagen sommige initiatieven over een "onbetrouwbare" overheid, vooral als (afnemende) bron van financiering maar soms ook als kadersteller voor bijvoorbeeld de Ecologische Hoofdstructuur c.q. het Natuurnetwerk Nederland.

7.6 Monitoring en ander onderzoek naar groene burgerinitiatieven

Een van de nevendoelen van dit onderzoek was om een eerste stap te zetten op weg naar het monitoren van de betekenis van groene burgerinitiatieven. Alhoewel dit rapport in onze ogen beschouwd kan worden als een voorzichtige nulmeting op diverse aspecten, zijn er ook nog diverse knelpunten en dilemma's die opgelost moeten worden voordat sprake kan zijn van een volwaardige monitoring. We beginnen met de punten waarbij de huidige studie als nulmeting gezien kan worden.

Dynamiek en duurzaamheid van initiatieven

De huidige studie kan gezien worden als een nulmeting voor monitoring van de dynamiek en duurzaamheid van initiatieven. Met name de vraag naar de continuïteit, in de zin van het langdurig de verantwoordelijkheid nemen voor een stuk groen, is een belangrijk discussiepunt in het beleid richting een groene participatiesamenleving. Door herhaalde metingen van een aantal van de initiatieven in de huidige inventarisatie kan een redelijk betrouwbaar beeld gekregen worden over continuïteit, dynamiek en interne groei van de initiatieven. Beleidsrelevante vragen hierbij zijn: hoeveel initiatieven bestaan nog na een aantal jaar? Welke uitdagingen zijn ze daarbij tegengekomen, hoe hebben ze die opgelost? En als ze opgehouden zijn om te bestaan, wat zijn daarvoor de redenen geweest? Welke rol heeft het overheidsbeleid daarin gespeeld en zou aanvullend beleid de ontstane belemmeringen hebben kunnen helpen wegnemen?

Doelen, activiteiten en typen

De huidige studie heeft inzicht opgeleverd in de doelen en activiteiten van burgerinitiatieven. Ondanks dat de steekproef niet representatief is, is monitoring op de belangrijkste doelen en activiteiten ons inziens wel degelijk mogelijk op basis van ons onderzoek. Dit kan deels plaatsvinden door naar de afzonderlijke doelen en activiteiten te kijken en deels door de ontwikkelingen in de door ons geconstrueerde typen te monitoren: zien we nieuwe typen ontstaan, oude typen verdwijnen of de relatieve omvang van de typen verschuiven? Voor het monitoren van de typen burgerinitiatieven hebben we onze indelingscriteria gestandaardiseerd en daarmee een soort flowchart ontwikkeld waarmee toekomstige initiatieven kunnen worden ingedeeld conform de huidige indeling (zie Mattijssen, 2016).

Omvang en betekenis van groene burgerinitiatieven

Op basis van de huidige inventarisatie hebben wij een inschatting van de belangrijkste effecten van groene burgerinitiatieven gegeven. Deze effecten zijn echter gedaan op basis van websearch en meestal slechts één aanvullend interview per initiatief. De validiteit is daarmee niet erg hoog. Dit betekent dat monitoring van de effecten van groene burgerinitiatieven op basis van deze studie nog

---

niet mogelijk is. Om een betrouwbaarder inzicht in de sociale en ecologische effecten van de initiatieven te verkrijgen is aanvullend en diepgravender onderzoek noodzakelijk. De huidige inventarisatie en de typologie van doelen en effecten die ontwikkeld is, biedt hiervoor wel een eerste aanknopingspunt.

Het grootste knelpunt op weg naar de monitoring van groene burgerinitiatieven ligt in het verkrijgen van een representatieve steekproef. We hebben veel aandacht besteed aan de zoektocht naar initiatieven via veel verschillende kanalen. Deze zoektocht is ook gedocumenteerd, zodat herhaling in principe mogelijk is (zie Mattijssen *et al.*, 2015). Toch is in onze ogen betrouwbare monitoring niet mogelijk zonder aanvullende energie en creatieve oplossingen voor het verbeteren van de steekproef. Een alternatieve optie is om een ruimtelijke steekproef uit te zetten, en een beperkt aantal regio's in Nederland diepgaander te inventariseren met een poging om compleetheid van het aantal initiatieven te bereiken. Het zou zinvol zijn om daarbij bijvoorbeeld onderscheid makend naar stedelijk en niet-stedelijk, binnen en buiten specifieke beleidsdoelen zoals NNN of Natura 2000 (zie ook Vullings *et al.*, 2014).

De inventarisatie als startpunt voor verdiepend onderzoek

Mede dankzij de intensieve zoektocht naar initiatieven in een poging het veld zo compleet mogelijk in beeld te brengen biedt de inventarisatie in onze ogen een goed startpunt voor verdiepend onderzoek, zoals we zelf ook gedaan hebben in onze eigen verdiepende analyse (Van Dam *et al.*, 2016). Voor het verkrijgen van een eerste beeld van mogelijke cases met betrekking tot een bepaald thema is de door ons opgestelde database zeer geschikt. Door de vele gegevens over de initiatieven en de opgestelde typologie is een zorgvuldige selectie van potentiële cases voor verdiepend onderzoek mogelijk. Bijvoorbeeld wanneer een vervolgstudie wil inzoomen op de ecologisch meest kansrijke of sociaal meest waardevolle initiatieven, kan op basis van de database een goede selectie van relevante cases worden gemaakt. Onze database is daarmee te vergelijken met de web-panels van onderzoeksbureaus, die ook een niet volledig representatieve set van mogelijke respondenten voor marketing en sociaalwetenschappelijk onderzoek hebben opgesteld om op een efficiënte manier steekproeven te kunnen trekken en marktonderzoek uit te voeren.

Environmental justice

In internationaal onderzoek naar burgerinitiatief en groen is *environmental justice* een belangrijk thema (Ernstson, 2013; Kabisch and Haase, 2014; Wolch *et al.*, 2014). De representatieve overheid heeft als belangrijk doel het eerlijk verdelen van de benefits in de welvaartsstaat. Hoe verhoudt een ontwikkeling richting de participatiemaatschappij zich tot de eerlijke verdeling van en toegang tot groen? Als het scheppen en onderhouden van voorzieningen steeds meer gedelegeerd of geoutsourcet wordt naar burgers, worden de voorzieningen ook meer afhankelijk van de sociale, economische en culturele toerusting van burgers om daaraan een bijdrage te leveren (WRR, 2012). Bekend is dat zelforganisatie ook in sociaal zwakkere wijken belangrijk is, maar dat burgergroepen zich daar minder vaak op groene doelen richten (Buijs *et al.*, 2016; Tonkens and Verhoeven, 2011). Tegelijkertijd is bekend dat de betekenis van groen voor gezondheid groter is in sociaal zwakkere wijken dan in andere wijken (Vries, 2015). De mogelijke discrepantie die hieruit kan ontstaan verdient meer aandacht in onderzoek en monitoring.

7.7 Conclusie

Terugkijkend naar de onderzoeksvragen uit hoofdstuk 1 kunnen we concluderen dat de initiatieven van groene zelf-governance een groot palet aan doelen laten zien. De meerderheid van de hier bekeken initiatieven (70%) beogen op een directe manier, via het uitvoeren van fysieke handelingen, bij te dragen aan bescherming en beheer van groene gebieden. Een omvangrijke minderheid van de initiatieven richt zich echter vooral op bewustwording, educatie of natuurbeleving.

Op basis van deze verschillen hebben we een ideaaltypische indeling gemaakt van groene burgerinitiatieven. Deze typen zijn samen te vatten in drie clusters: Binnen *Natuurbeheer en ontwikkeling* richten initiatieven zich primair op beheer en ontwikkeling van groen, waarbij vooral ecologische en/of cultuurhistorische doelstellingen centraal staan. Bij *Groengebruik* richten initiatieven

---

zich primair op het beheer van recreatief groen, vaak in het stedelijk gebied. *Groenpolitieke* initiatieven proberen de besluitvorming te beïnvloeden. Deze groepen dragen niet alleen bij aan bescherming van bestaand groen, maar vormen ook een maatschappelijke spiegel voor het natuurbeleid en vervullen daarbij een belangrijke corrigerende functie binnen een democratische bestel.

Het onderzoek laat zien dat veel initiatieven van groene zelf-governance geen 'pure' *self-governance* zijn in de zin dat er uitsluitend burgers zijn betrokken. Initiatiefnemers zijn soms combinaties van burgers en overheden, en een aantal initiatiefnemers is professioneel werkzaam in de groene sector of bij de overheid. Overheden blijven daarbij de belangrijkste financieringsbronnen, zeker voor groepen die zelf natuur ontwikkelen. Ook wanneer burgers uiteindelijk eigenaar worden blijken overheidsfinanciën de belangrijkste financieringsbron.

Naast directe ecologische en sociale effecten hebben groene burgerinitiatieven ook effecten op de institutionele inbedding van het natuurbeheer in Nederland. We hebben dit benoemd als de zes centrale krachten van groene burgerinitiatieven. De groene kracht van veel initiatieven ligt in de actieve bijdrage aan het beheer van bestaand groen, het tegengaan van aantasting van waardevol groen of het verbeteren van de ecologische kwaliteit van groen. Het gaat hierbij zeker niet alleen om stedelijk groen of bloemperkjes. Tien procent van de groepen richt zich expliciet op de natuur in het nationale natuurnetwerk. Op dit moment lijkt het echter gerechtvaardigd om te stellen dat, in verhouding tot beheer door TBO's en overheden, de totale oppervlakte van groene zelf-governance klein is en dat de fysieke effecten van groene zelf-governance over Nederland in zijn geheel daarmee in een andere orde van grootte vallen. De sociale kracht is vooral terug te zien in de effecten op bewustwording, educatie en sociale cohesie.

Naast de groene en sociale kracht onderscheiden we de mobilisatiekracht. Binnen onze inventarisatie schatten we het aantal betrokken burgers op minimaal 5.000 en 15.000 burgers, wat echter een substantiële onderschatting is van het totale aantal in Nederland. Doordat burgerinitiatieven soms andere doelen nastreven of andere werkwijzen hanteren dan gangbare vormen van natuurbeheer, hebben burgerinitiatieven ook innovatiekracht. Ze dragen ze bij aan een reflectie op en thematische verbreding van dit beheer en kunnen een bron zijn van inspiratie en vernieuwing zijn voor de bestaande, geïnstitutionaliseerde visies.

Mobilisatiekracht en innovatiekracht dragen bij aan de verbredingskracht van groene zelf-governance. Een aansprekend verhaal kan andere groepen burgers inspireren een soortgelijk initiatief op te zetten. De verbredingskracht kan uiteindelijk resulteren in een verdergaande institutionalisering van het initiatief. De resultaten van dergelijke institutionalisering uit het verleden zijn heden ten dage nog steeds te zien bij veel van de bestaande natuurbeschermingsorganisaties, met de Vereniging Natuurmonumenten als meest sprekende voorbeeld.

Uiteindelijk dragen al deze krachten bij aan de continuïteit van burgerinitiatieven. Continuïteit van initiatieven is een belangrijke voorwaarde voor substantiële verandering in dominante natuurbeheerpraktijken. Het teruglopen van subsidiemogelijkheden uit zowel het groene als het sociale domein (bv via de leefbaarheidsbudgetten) wordt door veel initiatieven gezien als een belangrijke bedreiging voor de continuïteit. De dominantie van het 'Natuur in handen van mensen' discours in het huidige beleid lijkt daarmee enigszins op gespannen voet te staan met de moeite die veel groene burgerinitiatieven in de praktijk hebben met het vinden van financiering of het voldoen aan regelgeving.

Literatuur

- Arnouts, R. (2010). Regional nature governance in the Netherlands: four decades of governance modes and shifts in the Utrechtse Heuvelrug and Midden-Brabant, Forest and Nature Conservation. Wageningen University and Research Centre, Wageningen, p. 360.
- Arnouts, R., van der Zouwen, M., Arts, B. (2012a). Analysing governance modes and shifts - Governance arrangements in Dutch nature policy. *Forest Policy and Economics* 16, 43-50.
- Arnouts, R.C.M., Kamphorst, D.A., Arts, B.J.M., Tatenhove, J.P.M.v. (2012b). Innovatieve governance voor het groene domein. Governance-arrangementen voor vermaatschappelijking van het natuurbeleid en verduurzaming van de koffieketen. WOT-werkdocument 306. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Arts, B., Goverde, H. (2006). The governance capacity of (new) policy arrangements: a reflexive approach, in: Arts B, L.P. (Ed.), *Institutional Dynamics in Environmental Governance* Springer, Dordrecht: 69-92.
- Arts, B., Leroy, P. (2006). *Institutional dynamics in environmental governance*. Springer Netherlands.
- Arts, B., Van Tatenhove, J. (2004). Policy and Power. A Conceptual framework between the 'old' and 'new' policy idioms. *Policy Sciences* 37, 339-356.
- Basten, F., Heideveld, A., Logghe, K., Verhagen, M. (2015). Quick scan: Aard, omvang en impact van maatschappelijk initiatief. Drift, Den Haag.
- Boer, T.A. de, de Blaeij, A.T., Elands, B.H.M., de Bakker, H.C.M., van Koppen, C.S.A., Buijs, A.E. (2014). Maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2013. WOT-rapport 126. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Boerma, S. (2015). Thuis in de streek in het kort. Staatsbosbeheer, Driebergen.
- Bosch, S. van den, Rotmans, J., 2008. Deepening, Broadening and Scaling Up. A Framework for Steering Transition Experiments. TNO Strategy and Policy, Delft.
- Buijs, A., Elands, B., Havik, G., Ambrose-Oji, B., Geróházi, E., Jagt, A.V.d., Mattijssen, T., Møller, M.S., Vierikko, K. (2016). Innovative governance of urban green spaces. Learning from 18 innovative examples across Europe. Wageningen University, Wageningen.
- Buijs, A.E., Langers, F., Mattijssen, T., Salverda, I.E. (2012). Draagvlak in de energieke samenleving: van acceptatie naar betrokkenheid en legitimatie. Alterra-rapport 2363. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Buijs, A., Mattijssen, T., Arts, B. (2014). The man, the administration and the counter-discourse: An analysis of the sudden turn in Dutch nature conservation policy. *Land Use Policy* 38, 676-684.
- Buijs, A.E., Mattijssen, T.J.M., Elands, B., H.M., Ambrose-Oji, B., Van der Jagt, A., Delshammar, T., Santos, A., Fors, H., Gerohazi, E., Tosic, I., Vierikko, K., Hansen, R., Nastran, M. (2015). Assessment framework for urban green space governance arrangements. Copenhagen University, Copenhagen.
- Buijs, A., Mattijssen, T., Kamphorst, D. (2013). Struggle over a new narrative on nature conservation policy: The role of framing. *Landschap* 30, 33-41.
- Buizer, M. (2008). Worlds apart; interactions between local initiatives and established policy. Wageningen University, Wageningen, p. 242.
- Buizer, M., Elands, B.H.M., Mattijssen, T.J.M., van der Jagt, A., Ambrose-Oji, B., Geróházi, E., Santos, A., Steen Møller, M. (2015). The governance of urban green spaces in selected EU-cities, Copenhagen, p. 97.
- Bulkeley, H., Mol, A.P.J. (2003). Participation and environmental governance: Consensus, ambivalence and debate. *Environ. Values* 12, 143-154.
- Cate, B. ten, Dirckx, J., Hinssen, P., van Koppen, K., Vader, J. (2013). Burgerinitiatieven zijn beter voor de natuur. Of niet? WOT-paper 23. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Cowell, R., Murdoch, J. (1999). Land Use and the Limits to (Regional) Governance: Some Lessons from Planning for Housing and Minerals in England. *International Journal of Urban and Regional Research* 23, 654-669.

-
- Dam, R. van, Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Vader, J., Donders, J.L.M. (2016). De betekenis van groene zelf-governance; Analyse van verschillende vormen van dynamiek rond praktijken van groene zelf-governance. WOT-technical report. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen (in press).
- Dam, R., van, Salverda, I., During, R. (2010). Strategieën van burgerinitiatieven. Reeks Burgers en Landschap, deel 3. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Dam, R.I. van, Salverda, I., During, R. (2011). Effecten van burgerinitiatieven en de rol van de rijksoverheid. Reeks Burgers en Landschap, deel 5. Alterra Wageningen UR, Wageningen. p. 108.
- Dam, R. van, Salverda, I., During, R., Duineveld, M. (2014). Burgers en hun landschap: burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Dempsey, N., Burton, M. (2012). Defining place-keeping: The long-term management of public spaces. *Urban Forestry and Urban Greening* 11, 11-20.
- Denters, S.A.H., Bakker, J.H.M., Vrieling, M.J.O., Boogers, M.J.G.J.A. (2013). Burgerinitiatieven in Overijssel. Een inventarisatie. Universiteit Twente, Enschede.
- Drosterij, G., & Peeters, R. (2011). De nieuwe burgerlijkheid: participatie als conformerende zelfredzaamheid. *Beleid en Maatschappij* 38, 85-101.
- Duineveld, M., van Dam, R.I., During, R., Zande, A. van der (2010). The importance of being nimby. Een essay over erfgoed en burgerverzet. *Burgers en Landschap. Deel 4. Wageningen UR / Alterra, Wageningen.*
- Dunnet, N., Swanwick, C., Woolley, H. (2002). *Improving Urban Parks, Play Areas and Green Spaces.* Queen's Printer and Controller of Her Majesty's Stationery Office, London, 214 pp.
- Elias, N. (1976). *Gevestigden en Buitenstaanders. Spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten.* Boom, Amsterdam.
- Ernstson, H. (2013). The social production of ecosystem services: A framework for studying environmental justice and ecological complexity in urbanized landscapes. *Landscape and Urban Planning* 109, 7-17.
- Evans, K. (2011). 'Big Society' in the UK: A Policy Review. *Children and Society* 25, 164-171.
- Farjon, H. (2013). *Leren van het energieke platteland: lokale en regionale arrangementen voor duurzame plattelandontwikkeling.*
- Fors, H., Molin, J.F., Murphy, M.A., Konijnendijk van den Bosch, C. (2015). User participation in urban green spaces - For the people or the parks? *Urban Forestry and Urban Greening* 14, 722-734.
- Geels, F.W., Schot, J. (2007). Typology of sociotechnical transition pathways. *Research Policy* 36, 399-417.
- Gemeente Amersfoort (2012). *Inrichting en beheerplan Park Randenbroek.*
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration.* Polity Press, Cambridge, UK.
- Grin, J. (2010). Understanding transitions from a governance perspective, in: Rotmans, J., Schot, J., Grin, J. (Eds.), *Transitions to sustainable development. New direction in the study of long term transformative change.* Routledge, London, pp. 223-319.
- Groot, M. de, Salverda, I., Donders, J., van Dam, R. (2012). Argumenten, drijfveren en collectieve identiteit van burgeracties tegen grote landschappelijke ingrepen (Argumentations, motivations and collective identities of citizens protest against large scale projects). WOT-rapport 117. WOT Natuur en Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Hajer, M. (1995). *The politics of environmental discourse: ecological modernization and the policy process.* Clarendon Press, Oxford / NewYork, 344 pp.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie.* Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Hartig, T., Mitchell, R., de Vries, S., Frumkin, H. (2014). *Nature and Health. Annual review of public health in press.*
- Heijden, J. van der, van Dam, R.I., van Noortwijk, R., Salverda, I.E., Zanten, I van (2011). *Experimenteren met burgerinitiatief, van Doe-het-zelf naar Doe-het-samen Maatschappij. Publicatiereeks over burgerparticipatie B-9407, Den Haag*
- Hooghe, L., Marks, G. (2001). Types of multi-level governance. *European Online Integration Papers* 5, 1-24.
- Houten, M. van (2013). 'Burger overvragen is heilloze weg', Trouw.

-
- Hubeek, F.B., Geerling-Eiff, F.A., van der Kroon, S.M.A., Vader, J., Wals, A.E.J. (2006). Van adoptie tot duurzame stadswijk. Natuur-en milieueducatie in de praktijk. WOT-rapport 18. WOT Natuur en Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Hysing, E. (2009). Governing without government? The private governance of forest certification in Sweden. *Public Adm.* 87, 312-326.
- Jagt, A. van der, Elands, B.H.M., Ambrose-Oji, B., Geróházi, E., Steen Møller, M. (2016). Participatory governance of urban green space: trends and practices in the EU. *Nordic Journal of Architecture*.
- Jordan, A. (2008). The governance of sustainable development: Taking stock and looking forwards. *Environment and Planning C: Government and Policy* 26, 17-33.
- Kabisch, N., Haase, D. (2014). Green justice or just green? Provision of urban green spaces in Berlin, Germany. *Landscape and Urban Planning* 122, 129-139.
- Kersbergen, K. van, Van Waarden, F., 2004. 'Governance' as a bridge between disciplines: Cross-disciplinary inspiration regarding shifts in governance and problems of governability, accountability and legitimacy. *European Journal of Political Research* 43, 143-171.
- Kooiman, J. (1993). *Modern governance: new government-society interactions*. Sage Publishing, London / Newsbury Park / New Delhi, 280 pg. pp.
- Lawrence, A., De Vreese, R., Johnston, M., Konijnendijk van den Bosch, C.C., Sanesi, G. (2013). Urban forest governance: Towards a framework for comparing approaches. *Urban Forestry and Urban Greening* 12, 464-473.
- Liefferink, D. (2006). The dynamics of policy arrangements: turning round the tetrahedron, in: Arts, B., Leroy, P. (Eds.), *Institutional Dynamics in Environmental Governance*. Springer, Dordrecht, pp. 45-68.
- Mattijssen, T.J.M. (2016). Een typologie van groene zelf-governance: achtergronden en onderbouwing. WOT-technical report. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen (in press)
- Mattijssen, T.J.M., Behagel, J.H., Buijs, A.E. (2015). How democratic innovations realise democratic goods. Two case studies of area committees in the Netherlands. *Journal of Environmental Planning and Management* 58, 6: 997-1014
- Ministerie van Economische Zaken (2014). *Natuurlijk verder. Rijksnatuurvisie 2014*. Ministerie van Economische Zaken, Den Haag.
- Molin, C.F., Konijnendijk, C.C. (2016). Between big ideas and daily realities. A governance perspective on involving volunteers in Danish green space maintenance. *Urban Forestry & Urban Greening*, Vol. 13, No. 3, p. 553-561
- Mouffe, C. (2009). Democracy in a multipolar world. *Millennium: J. International Studies* 37, 549-561.
- Otten, R. (2015). *Governance within the Neighbourhood Green Plans: a case study in the city of Utrecht*. Wageningen University, Wageningen.
- Rientjes, S. (2002). Making nature conservation modern: An analysis of developments in nature conservation policy in relation to macro-social changes - The Netherlands as a case study. *Journal of Environmental Policy and Planning* 4, 1-21.
- Rotmans, J., Horsten, H. (2012). *In het oog van de orkaan: Nederland in transitie*. Aeneas, Boxtel.
- Rotmans, J., Kemp, R., Van Asselt, M. (2001). More evolution than revolution: Transition management in public policy. *Foresight* 3, 15-31.
- Salverda, I., van Dam, R. (2008). Voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief in het landschap. *Reeks Burgers en Landschap, deel 1*. Alterra, Wageningen UR, Wageningen, p. 43.
- Salverda, I., van Dam, R., Weijer, H. (2010). *Burgers en natuur in de Haarlemmermeer: een inspirerend burgerinitiatief vanuit heemtuin De Heimanshof*. Damen, [Werkendam].
- Salverda, I., Van der Jagt, P., During, R. (2012). Sociaal cultureel ondernemerschap in de groene leefomgeving, *Zo doen wij dat Hier!* Alterra Wageningen UR, Wageningen, p. 48.
- Salverda, I., van der Jagt, P., Willemse, R., Onwezen, M., Top, J. (2013). *Sociale media: nieuwe wegen naar sociale innovatie Zo doen wij dat hier!* Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Salverda, I., Pleijte, M., Van Dam, R. (2014). *Meervoudige democratie; Meer ruimte voor burgerinitiatieven in het natuurdomein*. Alterra Wageningen UR, Wageningen, p. 36.

-
- Selnes, T.A., D.A., K., Arts, B., Van Tatenhove, J. (2013). Innovatieve governance-arrangementen - Op zoek naar vernieuwing in het groene domein. WOt-werkdocument 340. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen, p. 106.
- Sørensen, E., Triantafyllou, P. (2009). *The politics of self-governance*. Ashgate, Farnham, England.
- Steen, M. van der, Twist, M.v., Chin-A-Fat, N., Kwakkelstein, T. (2013). Pop-up publieke waarde. Overheidssturing in de context van maatschappelijke zelforganisatie. NSOB, Den Haag
- Steenbekkers, A., Broek, A.v.d. (2014). *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende studie van betrokkenheid en beleid*. SCP, Den Haag.
- Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: The Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies* 42, 1991-2006.
- Tatenhove, J. van, Arts, B., Leroy, P. (2000). *Political modernisation and the Environment. The renewal of Environmental Policy Arrangements*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Tonkens, E., Verhoeven, I. (2011). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*. Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief burgerschap, Amsterdam.
- Tonkens, E., Grootegoed, E., Duyvendak, J.W. (2013). Introduction: Welfare state reform, recognition and emotional labour. *Social Policy and Society* 12, 407-413.
- Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Ka'zmierczak, A., Niemela, J., James, P. (2007). Promoting ecosystem and human health in urban areas using Green Infrastructure: A literature review. *Landscape and Urban Planning* 81, 167-178.
- Uitermark, J. (2014). Een verlangen naar Wikitopia - oratie 10 januari 2014. Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam.
- Uitermark, J. (2015). Longing for Wikitopia: The study and politics of self-organisation. *Urban Studies* 52, 2301-2312.
- Verhoeven, I.O.V., M.J. (2012). De stille ideologie van de doe-democratie. In: C. van Montfort, A.M.W.v.D. (Ed.). *Boom/Lemma*, Den Haag.
- Vreke, J., Gerritsen, A.L., Kranendonk, R.P., Pleijte, M., Kersten, P.H., van den Bosch, F.J.P. (2009). *Maatlat Government - Governance*. WOt-werkdocument 142. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Vries, S. de, R. Verhey & H. Smeets (2015). Groen en gebruik ADHD-medicatie door kinderen : de relatie tussen de hoeveelheid groen in de woonomgeving en de prevalentie van AD(H)D-medicatiegebruik bij 5- tot 12-jarigen. *Alterra-rapport 2672*. Alterra Wageningen UR, Wageningen
- Wallington, T., Lawrence, G., Loechel, B. (2008). Reflections on the legitimacy of regional environmental governance: Lessons from Australia's experiment in natural resource management. *Journal of Environmental Policy and Planning* 10, 1-30.
- Wijdeven, T. van de, Graaf, L.d., Hendriks, F., 2013. *Actief burgerschap. Lijnen in de literatuur*. Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, Tilburg.
- Wilde, M. de, Hurenkamp, M., Tonkens, E. (2014). Flexible relations, frail contacts and failing demands: How community groups and local institutions interact in local governance in the Netherlands. *Urban Studies* 51, 3365-3382.
- Windt, H.J. van der (1995). *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880 - 1990*, Rijksuniversiteit Groningen. Boom, Amsterdam.
- Wolch, J.R., Byrne, J., Newell, J.P. (2014). Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities 'just green enough'. *Landscape and Urban Planning* 125, 234-244.
- WRR (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Zouwen, M. van der (2006). Nature policy between trends and traditions. Dynamics in nature policy arrangements in the Yorkshire Dales, Doñana and the Veluwe. *Catholic University Nijmegen, Wageningen*, p. 252.

Verantwoording

Dit onderzoek is uitgevoerd voor het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) binnen de context van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. De inhoud van het rapport is tot stand gekomen op basis van literatuurstudie, websearch, en telefonische interviews. Het project is begeleid door Hans Farjon (PBL) en Janneke Vader (themacoördinator WOT natuur & Milieu). Tijdens het project is feedback verzorgd over inhoud en kwaliteit door een klankbordgroep van externe deskundigen (zie Woord vooraf). Het rapport is beoordeeld door twee externe reviewers, Dr. Rikke Arnouts (Adviseur & onderzoeker Arnouts Advies) en Dr. Kris van Koppen (Leerstoelgroep Milieubeleid, Departement Maatschappijwetenschappen, Wageningen University).

Bijlage 1 Bronnen van de inventarisatie

Voor meer informatie over o.a. gebruikte bronnen, opbouw van de database etc, zie het achtergronddocument (Mattijssen, 2016).

In deze lijst bijlage staat een lijst met de belangrijkste bronnen die bij de inventarisatie zijn gebruikt. Deze lijst is verre van volledig maar bevat wel de belangrijkste locaties (voornamelijk websites), documenten en contactpersonen via welke informatie is verzameld. De bij specifieke voorbeelden gebruikte bronnen zijn wel opgenomen in de inventarisatie en via deze weg te achterhalen.

Websites

www.groenendoen.nu
www.groendichterbij.nl
www.natuurenmilieufederaties.nl/
www.opdekaartvanutrecht.nl
www.knhm.nl
www.greenwish.nl
www.landschapsbeheer.nl
www.nationaalgroenfonds.nl
www.transitiontowns.nl
www.participatiekaart.nl
www.lexisnexis.nl
www.google.nl
www.facebook.com
www.twitter.com
www.linkedin.com

Rapporten en publicaties

- Arnouts, R.C.M., Kamphorst, D.A., Arts, B.J.M., Van Tatenhove, J.P.M. (2012). Innovatieve governance voor het groene domein - Governance-arrangementen voor vermaatschappelijking van het natuurbeleid en verduurzaming van de koffieketen. WOT-werkdocument 306. WOT Natuur en Milieu Wageningen UR, Wageningen.
- Buijs, A., Mattijssen, T., & Arts, B. (2014). "The man, the administration and the counter-discourse": An analysis of the sudden turn in Dutch nature conservation policy. *Land Use Policy*. 38, 676-684.
- Dam, R.I. van, Salverda, I.E., en During, R. (2010). Strategieën van burgerinitiatieven. Reeks Burgers en Landschap 3. Alterra Wageningen UR, Wageningen
- Dam, R.I. van, Salverda, I.E., en During, R. (2011). Effecten van burgerinitiatieven en de rol van de overheid. Reeks Burgers en Landschap 5. Alterra Wageningen UR, Wageningen
- Donders, J.H.M. (ongepubliceerd). Inventarisatie burgerinitiatieven als reactie op landschapsverandering. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Farjon, J.M.J., en Arnouts, R.C.M. (red.) (2013). Leren van het Energieke Platteland – lokale en regionale coalities voor duurzame plattelandsontwikkeling. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Groot, M. de, Salverda, I. E., van Dam, R. I., & Donders, J. L. M. (2012). Drijfveren, sociaal kapitaal en strategie van collectieve burgeracties tegen grote landschappelijke ingrepen. WOT-rapport 117. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen
- Hajer, M. (2011). De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

-
- Kamphorst, D.A. T. Selnes en W. van Nieuwenhuizen (2014). Vermaatschappelijking van natuurbeleid – Een verkennend onderzoek bij drie provincies. WOt-technical report 42. WOT Natuur en Milieu, Wageningen UR.
- Koot, E., Naber, F., en Steggerda, R. (2010). Hoera! Een burgerinitiatief – 10 succesvolle voorbeelden. Bomenstichting, Utrecht.
- Mattijssen, T.J.M., Elands, B.H.M. (ongepubliceerd). Betrokkenheid in natuurbeleid – onderzoek naar vormen van governance in natuur en landschap in 2 gemeenten. Leerstoelgroep Bos- en Natuurbeleid, Wageningen University, Wageningen.
- Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (2013). Regel die burgerinitiatieven!
- Ministerie van Economische Zaken (2013). Natuurtop en 24 uur natuur - 22 juni 2013, een impressie.
- Ministerie van Economische Zaken (2014). Natuurlijk verder. Rijksnatuurvisie 2014.
- Salverda, I.E., en van Dam, R.I. (2008). Voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief. Reeks Burgers en Landschap 1. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Salverda, I.E., Van der Jagt, P. en During, R. (2012). Zo Doen wij dat Hier! 1 – sociaal cultureel ondernemerschap in de groene omgeving. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Salverda, I.E., Van der Jagt, P. (2013). Doen wij dat Hier! 4 – Sociale media: nieuwe wegen naar sociale innovatie. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Selnes, T.A, Kamphorst, D.A., Arts, B.J.M., Van Tatenhove, J.P.M. (2013). Innovatieve governance-arrangementen – op zoek naar vernieuwing in het groene domein. WOt-werkdocument 340. WOT Natuur en Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Shove, E., Pantzar, M., Watson, M. (2012). The Dynamics of Social Practice. Everyday Life and how it Changes. New York: SAGE.

Oproepen

Er zijn door de onderzoekers ook oproepen op internet gedaan om burgerinitiatieven te 'melden'. Dit heeft enkele tientallen reacties opgeleverd. Dit is gedaan via o.a. de volgende kanalen:

Twitter: @TMattijssen

LinkedIn: De Vitale Groene Stad; Participatie in Natuur en Landschap; Samenleving 3.0

Netwerk

Verder zijn er ook contacten gelegd met verschillende organisaties en andere onderzoekers, waaronder:

Staatsbosbeheer

Natuurmonumenten

Landschapsbeheer

Deskundigen uit de klankbordgroep

Onderzoekers van Alterra en Wageningen Universiteit

Bijlage 2 Lijst van initiatieven

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Aardekinderen	Diepenveen	www.allesduurzaam.nl/verkooppunten/verkooppunten_item/t/aardekinderen
Achterste Stroom	Oisterwijk	www.achterstestroom.nl/as/
Actiecomité Blankenbergtunnel NEE	Den Haag	https://milieudefensie.nl/groenemetropool/nieuws/20.000-handtekeningen-tegen-blankenburgtunnel; www.vitaalmiddendelfland.nl/
Actiecomité Red ons bos	Groesbeek e.o.	http://redonsbos.blogspot.nl/
Actiecomité Stop Jachthaven	Teylingen	http://stopjachthaven.wordpress.com/een-jachthaven-in-de-polder/
Adopteer een akkerrand	Schouwen-Duiveland	www.akkerranden.nl/akker05.htm
Arboretumstichting Wageningen	Wageningen	
Beginhoven	Eindhoven	www.beginhoven.nl
Beheer Rotonde Hofmeesterij	Huissen	
Behoud de Parel Grubbenvorst	Grubbenvorst	www.behouddeparel.nl/
Behoud de Zak van Zuid-Beveland	s-Heerenhoek	www.bzzb.nl/
Behoud het Bos	Wageningen	http://geenwindmolensinhetbos.nl/open_brief.html
Belangengroep De Steeg Havikerwaard	De Steeg	www.landschapsbeheergelderland.nl/levend-landschap/films-levend-landschap
Bella Plant/project landschatten	Egmond-Binnen	http://landschatten.blogspot.nl/2009/09/landschatten.html
Berkhout is Boos!	Koggenland	www.berkhoutisboos.nl/;
Bermbende	t Gooi en omgeving	http://bermbende.nl/over/;
Bewonersvereniging Horstermeerpolder en Actiecomité horstermeerpolder	Horstermeerpolder	http://republiekhorstermeerpolder.blogspot.nl/;
Bijentuin	Arcen	www.groendoen.nu/projecten/1691/bijentuin/
Bikkershof	Utrecht	www.bikkershof.nl/
Biodiversiteitstuin Vrij Groen	Oegstgeest	www.vrijgroen.info/
Blij met Bijen	Deventer	www.ulebelt.nl/blij-met-bijen/; onderzoek studenten
Bloemenweide met bijenhotel vanuit imkervereniging	Brummen	www.landschapsbeheergelderland.nl/levend-landschap/films-levend-landschap
Bloemstroken inzaaien in woonbuurt	Velp	http://rheden.nieuws.nl/nieuws/20140328/Bloemenpracht-op-het-Kemphaanplein-en-omstreken-te-Velp
Boermarke Essen en Aa's	Wessinghuizen e.o.	www.essenenaas.nl/
Bomen in Arnhem	Arnhem	https://www.facebook.com/bomeninarnhem?fref=ts
Bomenpad Vredeoord	Dongen	www.groendichterbij.nl/bomenpadvredeoord2014
Bomenridders Leeuwarden	Leeuwarden	www.bomenriddersleeuwarden.nl/
Bos der Omarming	Heerhugowaard	www.hetbosderomarming.nl/
Bostuin Pomona	Wageningen	http://vallei.transitiontowns.nl/werkgroepen/bostuin-pomona/; paper studenten
BSO Wijs	Driebergen, Vianen	www.bsowijs.nl/

⁸ Onderstreept = Onderdeel van verdiepende analyse

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Burgerinitiatief Stadspark Swormink Zuid	Deventer	
Buurtmoestuin Overvecht	Utrecht	www.groendichterbij.nl/buurtmoestuinovervecht ; www.seguro-opvang.nl/?page_id=147 ;
Buurtnatuur	Den Haag	https://www.facebook.com/Buurtnatuur ; www.buurtnatuur.nl/
Buurttuin Het Plantsoentje	Wageningen	http://degroenelach.nl/buurttuin/
Buurtvereniging de Houtdreef	Varsseveld	www.nationaalgroenfond.nl/natuurprijs/Paginas/Winnaars%202010.aspx
Club Oldambtster Groen	Oldambt	www.cluboldambtstergroen.eu./node/16
Comité Molen de Vlijt	Wapenveld	www.landschapsbeheergelderland.nl/levend-landschap/films-levend-landschap
Comite Urk Briest	Urk	www.urkbriest.nl
Cruislandsche krekens	Steenbergen	www.groenendoen.nu/projecten/1895/cruislandsche-krekens/
De Groene Apotheek	Leeuwarden	www.groenendoen.nu/projecten/1165/de-groene-apotheek/ ; https://www.facebook.com/degroeneapotheek
De Groene Fred	Amsterdam	http://degroenefred.wordpress.com/about/
De Halte Terwijde	Utrecht	http://profeetbaarutrecht.wordpress.com/programma-2/de-halte/
De Kaardebol	Zutphen	www.groenendoen.nu/projecten/1126/tuinen-de-kaardebol/
De Kleine Tuinman	Dedemsvaart	www.dekleinetuinman.nl/
De Ossenbeemd	Deurne	www.ossenbeemd.nl
De Tuin van Jan	Amsterdam	www.detuinvanjan.nl ; http://detuinvanjan.files.wordpress.com/2013/05/boekje-jan.pdf
De Voetstap	Driebergen	www.de-voetstap.nl/
De Wolden, Natuurlijk!	Gemeente de Wolden	www.dewoldennatuurlijk.nl
De Woudreus	Drents-Friese Wold	www.woudreus.nl
DIY green city garden Arnhem	Arnhem	www.groenendoen.nu/projecten/1086/diy-green-city-garden-arnhem-1214/
Dobberend Bos	Rotterdam	www.dobberendbos.nl/
Doe-groep voor behoud van het Windbos	Almere	
Doornroosje Plantsoen	Renkum	https://www.facebook.com/pages/Doornroosje-plantsoen/270011379777364
Dorpstuin de Heemen	Stedum	www.deheemen.nl/dorpstuin-de-heemen/ ; https://vimeo.com/63271291
Duurzaam Holten	Holten	www.duurzaamholten.nl
Educatief en eetbaar Groen	Versillende gemeenten	www.educatiefeneetbaargroen.nl/
Educatieve moestuin Luistervink (Slotermeer)	Amsterdam	www.groenendoen.nu/projecten/493/educatieve-moestuin-sloterdijkermeer/ ; www.sloterdijkermeer.nl/activiteiten/educatieve-moestuin
Een dak boven het hoofd voor meester Gert en de schoolkinderen	Nijmegen	www.groenendoen.nu/projecten/1146/een-dak-boven-het-hoofd-voor-meester-gert-en-de-schooltuinkinderen/
Federatie Broekpolder	Vlaardingen	www.federatiebroekpolder.nl
Gedenkbos Neede	Neede	www.gedenkbosneede.nl/
Graetheide Comité	Omgeving Sittard-Geleen-Born	www.graetheidecomite.nl/

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Grensbeleving	Omgeving Enschede	
Groen Ontmoeten Spelen Heiloo	Heiloo	www.groendoen.nu/projecten/1149/gosh-groen-ontmoeten-spen-heiloo/
Groen rond Fort Aan de Klop, Utrecht	Utrecht	
Groen spreekt dezelfde taal	Heemskerk	www.groendoen.nu/projecten/359/groen-spreekt-dezelfde-taal/
Groenadoptie door buurt	Epe	www.epe.nl/internet/actueel_14/item/groenadoptie-aan-de-ghandiweg-in-epe_23080.html
Groenadoptie Hattem	Hattem	
Groenadoptie Schijndel door onwonenden	Schijndel	
Groenadoptie Zaandam door onwonenden	Zaandam	
Groene speeltuin Nieuw-Terbregge	Rotterdam	www.groendoen.nu/projecten/1905/groene-vingers-kweken-bij-kinderen-en-ouders/
Groene Taille Comité	Susteren	http://home.tiscali.nl/groenetaille/index.htm
Groengroep Sevenum	Sevenum	groepgroepsevenum.nl
Heggen planten met basisscholieren	Boxmeer	www.groendoen.nu/projecten/378/heggen-planten-met-basischolieren/
Heimanshof	Hoofddorp	www.deheimanshof.nl ; https://www.youtube.com/watch?v=F7OsI9PK_7k
Herinstructie vlagzalm	Hulsberg	www.groendoen.nu/projecten/216/herinstructie-vlagzalm/
Het Groene Spoor	Amersfoort	
Hoekschewaards landschap	Nationaal landschap de Hoeksche Waard	www.hwl.nl
Hof van Heden	Kloosterburen	http://sintjankloosterburen.nl/visie-2/ecologie/hof-van-heden/ ; www.groendoen.nu/projecten/1153/hof-van-heden-kloostertuin-kloosterburen/
Hof van Twello	Twello	www.hofvantwello.nl
Hof Witlof	Abcoude	www.hofwitlof.nl/
IJsselboomgaarden	Langs de IJssel	www.ijsselboomgaarden.nl
Initiatiefgroep (of buurtschap) IJsselzone Zwolle	Zwolle	www.buurtchapzwolle.nl/
Initiatiefgroep De Groene Vinger	Alphen aan de Rijn	www.groenalphen.com/ ; http://vdbergonline.com/files/DGVfolder.pdf ; www.groenalphen.com/documenten/Jaarverslag2014.pdf
It Griene Erfgoed	Noordoost- Friesland	www.stige.nl/
Kerngroep Bredius	Woerden	www.brediuspark.nl ; www.knhm.nl/Publicaties/Nieuws/274013.aspx?t=Beheer+Brediuspark+in+eigen+hand ; www.kerngroepbredius.nl/
Kerngroep Elisabeth Groen	Amersfoort	
KNNV strandwerkgroep Grijpskerke	Grijpskerke	www.groendoen.nu/projecten/1512/knnv/ ; www.knnv.nl/sites/www5.knnv.nl/files/users/walcheren/KNV_ZEEKRAAL_2014_jaarverslag.pdf
Knotgroep Woudenberg	Woudenberg	www.knotgroep-woudenberg.nl
Krakersgroep Fort Pannerden	Doornenburg	
Kruidentuin aan de Doornenburg	Alphen aan de Rijn	www.deontwerpsalon.nl/kruidentuin.htm

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Laat de Laan de Laan	Den Haag	http://laatdelaandelaan.blogspot.nl/ ; http://adopteereenboom.wordpress.com/
Land-Art project KIJ	Hempens-Teerns	www.leeuwarden.nl/sites/leeuwarden.nl/files/media/wijkzaken/eetbare_en_groene_initiatieven_lv.pdf
Landschap Horst aan de Maas	Horst	www.landschaphorstaandemaas.nl/over-ons
Landschapsfonds Eem en Vallei	Eemvallei + Arkenheem	
Landschapsfonds Rond d'n Duin	Helvoirt	www.gelderland.nl/Documenten/Themas/Landelijk_Gebied/Vitaal_platteland/Veluwe-Vallei/agenda_stukken_9_nov_2011/VC_091111_Bijlage_Landschapsfondsen_Landwerk_okt_2011_1074_001.pdf
Landschapsvereniging de Kringloop	Linne	www.dekringlooplinne.nl/ ; www.dekringlooplinne.nl/images/Observatie/2014/Observatie%202014%20mei%20juni.pdf
Leerschool van de permacultuur	Leeuwarden	www.leerschoolpermacultuur.nl/
Levend Landschap Emst	Emst	www.emsterbelang.nl/Levendlandschap.html
Ligt Hart Tuin	Oud-Beijerland	http://groendichterbij.nl/dorpstuinligthart; http://hwaard.transitiontowns.nl/
Lunters Landfonds	Lunteren	
Maarn Maarsbergen Natuurlijk	Maarn	www.mmnatuurlijk.nl
Megastallen Nee	Brabant	
Moestuin Evergreen	Amsterdam	http://moestuinevergreen.nl/ ; www.groendoen.nu/projecten/80/beheer-van-een-buurtmoestuin-in-amsterdam-zuidoost/
Monitoring onderwater oevers Zeeuwse delta	Zierikzee	www.groendoen.nu/projecten/176/monitoring-onderwater-oevers-zeeuwse-delta/
Natuur en Milieuvereniging gemeente Heusden	Heusden	www.natuurenmilieuheusden.nl/nl/over_ons/activiteiten.php
Natuur en Vogelwacht Biesbosch	Dordrecht	www.vogelwacht.eu/
Natuur Stichting Kadans	Nederasselt	www.natuurstichtingkadans.nl/algemeen/start.php
Natuur zie je zo	Gouda	
Natuurbegraafplaats Weverslo	Heide	www.weverslo.nl
Natuurbeheerwerkgroep Kwadijkervlot	Purmerend, maar ook Texel	
Natuurbeschermingsvereniging De Steltkluut	Oost Zeeuws-Vlaanderen	www.steltkluut.nl/
Natuurbeschermingsvereniging IJhorst/Staphorst e.o.	Staphorst	www.natuurbeschermingsvereniging.nl/
Natuurproject Veldmaat	Haaksbergen	www.herigro.nl/henk%20westendorp%20prijs%20nov%202018%20tubantia.pdf
NatuurSuper	Eindhoven, 's Hertogenbosch, Wageningen	http://natuursuper.nu/
Natuurvereniging de Ruige Hof	Amsterdam	www.deruigehof.nl
Natuurvereniging Gorredijk e.o.	Gorredijk	www.geaflecht.nl/
Natuurvereniging Ken en Geniet	Dongen	www.kenengeniet.nl
Natuurvereniging Tholen	Tholen	www.natutholen.nl/html/index.php
Natuurwerkgroep de Spaanse Ruiter	Regio stedendriehoek	www.de-spaanse-ruiter.nl/
Natuurwerkgroep Veenendaal	Veenendaal	www.natuurwerk.nl/content/natuurwerkgroep-veenendaal
Nieuwe Toekomst Steenoven terrein IJsseloord	Montfoort	www.nationaalgroenfondsen.nl/natuurprijs/Paginas/Genomineerden-Natuurprijs-2012.aspx ;

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Montfoort		www.jansnel.com/nieuws/mijlpaal-bereikt-voor-steenfabriekterrein-ijsseoord-in-montfoort/ ; www.jansnel.com/zdjecia/files/nieuwsbrief%203%20Ijsseoord.pdf
Ontdekp pad Vroege Vogelbos	Almere	https://nl-nl.facebook.com/IvnAlmere/ ; https://www.youtube.com/watch?v=t5ZvU7-BYrE
Oost Indisch Groen	Amsterdam	http://oostindischgroen.nl/
Op de bres voor de Jeneverbes/Jeneverbesgilde	Drenthe, Veluwe	www.jeneverbesgilde.nl/index.php?id=1
Pandhof Sinte Marie	Utrecht	www.pandhofsintemarie.nl/
Park de Oude Kwekerij	Alkmaar	www.parkdeoudekwekerij.nl/
Pauzelandschap Potterspoort	Gouda	www.voorjebuurt.nl/project/pauzelandschap
Permacultuurtuin de Woeste Hoogte	Arnhem	
Postzegelpark Leusderweg	Amersfoort	www.postzegelpark-leusderweg.nl/ ; https://www.youtube.com/watch?v=JumbUZaImfc&feature=youtu.be
Proeftuin Transition Town Breda	Breda	http://wolfslaar.breda.nl/duurzaam-aan-de-slag/zelf-voedsel-telen/proeftuin-transition-town-breda
Protest tegen bomkap voor parkeerplaats	Harderwijk	
Red Onze Polders	Hedwigepolder	www.redonzepolders.nl/
Red Polder Zuidoord	Zuidland	www.youtube.com/watch?v=vWI3trD7evk en andere filmpjes op youtube (zie rechts)
Roockershuy sparck	Tuitjehorn	https://www.facebook.com/roockershuy sparck/ ; www.tuinvanheden.nl/2014/roockershuy-sparck/
Roof Garden Arnhem	Arnhem	www.roofgardenarnhem.nl
Roof top beekeeping	Amsterdam	www.groendoen.nu/projecten/564/roof-top-beekeeping-715/
Samen doen maakt mooi en groen	Malden	www.lierdalthagen.nl
Sint Pietersberg Adembenemend	Sint Pietersberg	www.sintpietersbergadembenemend.nl/
Speelbos 't Laer	Laren	http://gnr.nl/Wat_is_er_te_doen/Actief/Speelbos/index.aspx ; https://ivn.nl/afdeling/gooi-en-omstreken/werkgroepen/het-speelbos-%E2%80%99t-laer
Speelgroen Spoorverbreding Utrecht	Utrecht	
Stadsboerderij Caetshage	Culemborg	www.caetshage.org/
Stadstuin Alphen aan de Rijn	Alphen aan de Rijn	https://www.facebook.com/StadstuinAlphen?ref=stream
Stadstuin Emma's Hof	Den Haag	www.emmashof.nl
Ster van Loosdrecht	Loosdrecht	www.stervanloosdrecht.nl
Stichting Behoud Kollenberg	Sittard	http://behoudkollenberg.nl/
Stichting Behoud Rietdal Noordhorn	Noordhorn	www.behoudrietdal.nl/
Stichting Beschermers Amstelland	Amstelveen	www.beschermersamstelland.nl/
Stichting biotoopverbetering Zuid-Veluwe	Zuid-Veluwe	http://landschapsbeheergelderland.nl/alle-vrijwilligersgroepen-per-regio/stichting-biotoopverbetering-zuid-veluwe/
Stichting Burgerinitiatiefgroep begraafplaats Huissen	Huissen	www.begraafplaatshuissenstad.nl
Stichting buur maakt natuur	Wehl	www.buurmaaktnatuur.nl
Stichting Buurtschap Doesburger Eng	Ede	www.doesburgerbuurt.nl

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Stichting Dassenwerkgroep Limburg	Provincie Limburg	www.stichtingdassenwerkgroep limburg.nl/home/index.asp
Stichting de Bovenlanden	Wilnis-Mijdrecht	www.debovenlanden.nl/
Stichting de Kievit	Harmelen	www.dekievit-harmelen.nl/
Stichting De Tuin	Goirle	www.detuingoirle.nl/
Stichting Dommelbimd	Boxtel	www.hetgroenewoud.com/initiatieven/dommelbimd/ ;
Stichting Doornik Natuurakkers	Bemmel	www.doorniknatuurakkers.nl/
Stichting Dorpsverfraaiing Twello	Twello	www.dorpsverfraaiing.nl/sdt.aspx
Stichting Duik de Noordzee Schoon	Noordzee	www.duikdenoordzeeschoon.nl
Stichting Gaasterlân Natuerlân	Gaasterland	www.gaasterland-natuurland.nl/
Stichting Grensvisie Blesdijke-Paasloo	Blesdijke-Paasloo	www.sgbp.nl/
Stichting Groen Weert	Weert	http://groenweert.nl/joomla/
Stichting Groene Wensboot	Ossenzijl	www.groenewensboot.nl/
Stichting Groenkracht	Delft e.o.	www.groenkracht.nl/over
Stichting Heempark de Blekert	Schijndel	paper studenten; www.heemparkschijndel.nl
Stichting Heiligenbergerbeekdal	Amersfoort	www.hetbeekdal.nl/index.php?w=1920
Stichting Herstel de Grië	Terschelling	www.rijksoverheid.nl/ministeries/ez/nieuws/2013/08/21/video-bewoners-beheren-natuur-op-tererschelling.html
Stichting Het Blauwe Hart	IJsselmeer	www.hetblauwehart.org/over-ons/over-ons
Stichting Hordenboomgaard	Wijk bij Duurstede	www.opdekaartvanutrecht.nl/posting/stichting-hordenboomgaard
Stichting Hortus Naturalis	Alkmaar	www.hortusalkmaar.nl/
Stichting IJsselhoeven	IJsselvallei	http://ijsselhoeven.nl/
Stichting IJzeren Vrouw	Den Bosch	www.ijzerenvrouw.nl/paginas/doelstelling.php
Stichting Kromme Rijnpark	Utrecht	www.krommerijnpark.nl ,
Stichting Landschap Ooijpolder-Groesbeek	Groesbeek	www.ooijpolder-groesbeek.nl/
Stichting Landschapselementen Elburg	Elburg	www.landschapsbeheergelderland.nl/levend-landschap/films-levend-landschap ; www.landschapselementenelburg.nl/index.php
Stichting landschapontwikkeling Rhee-Ubbena	Rhee/Ubbena, omg. Assen	www.nmfdrenthe.nl/over-ons/netwerken/stichting-landschapontwikkeling-rhee-ubbena/
Stichting Le Roy Groningen	Groningen	www.leroy-groningen.nl
Stichting Leefbaar Buitengebied Nederweert	Nederweert	www.leefbaarbuitengebiednederweert.nl/
Stichting Linge's Zorglandgoed	Rumpt	www.lingszorglandgoed.nl/ ; het energieke platteland
Stichting Lingewaard Natuurlijk	Lingewaard	www.lingewaardnatuurlijk.nl
Stichting Liniehof	Made	www.stichtingoase.nl/natuurpark-de-liniehof ; www.madesenatuurvrienden.nl
Stichting Maasheggen Balgoy	Balgoy	www.maasheggenbalgoy.nl/
Stichting Marke Gorsselse Heide	Gorssel	www.markegorsselseheide.nl/index.php/over-de-marke/doelen
Stichting Marke Vragenderveen	Vragender	vragenderveen.nl
Stichting Meemaken	Deventer en omgeving	www.stichtingmeemaken.nl
Stichting Mijn Duin	Schoorl	www.mijnduin.nl/
Stichting Milieu Werkgroep Boalsert	Bolsward	www.milieugroepbolsward.nl/Stichting/de%20stichting.htm l
Stichting Naobers van Zudert	Giethoorn	www.naobersvanzudert.nl/

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
Stichting Natuur & Milieu Ootmarsum	Ootmarsum	http://snmo.nl/index.html
Stichting Natuur & rust Venray- Deurne	Venray-Deurne	www.natuurenrust.nl/
Stichting Natuur Anders	Regio stedendriehoek	www.stichtingnatuuranders.nl/
Stichting Natuurbeheer Brongebied Aalsbeek	Belfeld	www.aalsbeek.nl/
Stichting Natuurbehoud Noordoost Overijssel	Noord-Oost Overijssel	www.snno.org/ ; <a href="http://www.natuurenmilieuoverijssel.nl/natuurbeheer-kotermee-
dedemsvaart-goede-handen-bij-leerlingen-van-het-
vechtdalcollege/">www.natuurenmilieuoverijssel.nl/natuurbeheer-kotermee- dedemsvaart-goede-handen-bij-leerlingen-van-het- vechtdalcollege/
Stichting Natuurlijk Grasweggebied	Hellevoetsluis	www.grasweggebied.nl
Stichting Natuurlijk Heukelomse Beekdal	Heukelom	<a href="http://www.nationaalgroenfonds.nl/natuurprijs/Paginas/Winnaars
%202010.aspx">www.nationaalgroenfonds.nl/natuurprijs/Paginas/Winnaars %202010.aspx ;
Stichting Natuurlijk Jonen	Jonen	www.natuurlijk-jonen.nl/NJ2/index.php
Stichting Natuurpark Bloeyendael	Utrecht	www.bloeyendael.nl
Stichting Natuurpark Vlakbroek	Koningslust	www.groendichterbij.nl/natuurparkvlakbroek ; www.natuurparkvlakbroek.nl/
Stichting Natuurspeeltuin Leiderdorp	Leiderdorp	www.natuurspeeltuin.nl
Stichting Parkbehoud Almere	Almere	www.parkbehoudalmere.nl/
Stichting Red de Gravenbol	Wijk bij Duurstede	www.reddegravenbol.nl
Stichting Singelgebied Utrecht	Utrecht	www.singelgebied.nl , landschapsatelier studenten (rapport)
Stichting Speelhof Hoogerzael	Middelburg	<a href="http://www.speelhofhoogerzael.nl/index.php?option=com_conten
t&view=category&layout=blog&id=5&Itemid=23">www.speelhofhoogerzael.nl/index.php?option=com_conten t&view=category&layout=blog&id=5&Itemid=23
Stichting Stadstuinen Leiden	Leiden	www.stadstuinenleiden.nl
Stichting Stop Buitenring	Heerlen	www.stopdebuitenring.nl/
Stichting Torentuin Zaltbommel	Zaltbommel	<a href="http://nienhuislandschap.nl/projecten/details/80/TorenTui
n+Zaltbommel/">http://nienhuislandschap.nl/projecten/details/80/TorenTui n+Zaltbommel/
Stichting tot Behoud van Natuur en Landschap Nijefurd	Nijefurd	www.landschapnijefurd.nl/
Stichting Tuin van Zeeland	Middelburg	www.tuinvanzeeland.nl/default.aspx
Stichting Vogel- en Natuurwacht Zuid-Flevoland	Zuid-Flevoland	www.vogelwachtflevoland.nl/wiezijnwij/
Stichting Vrienden van Biesland	Bieslandse Polder	www.vriendenvanbiesland.nl/
Stichting Vrienden van het Nanneviid	Oudehaske	www.vriendenvanhetnanneviid.nl/
Stichting Vrienden van het Overbosch	Voorhout	www.vriendenvanhetoverbosch.nl/index.htm
Stichting vrienden van het Singelpark Leiden	Leiden	www.singelpark.nl
Stichting Vurense Uiterwaardennatuur	Vuren	http://heuffnatuurgebied.nl/
Stichting Waal-Maas symbiose, Overstroom	Nabij Heerewaarden	www.overstroom.net
Stichting Werkgroep Zwartendijk (Kampen)	Kampen	www.zwartendijk.nl
Stichting West Nooit	Hummelo	<a href="http://www.gelderlander.nl/regio/achterhoek/protest-tegen-
rondweg-hummelo-1.2581473">www.gelderlander.nl/regio/achterhoek/protest-tegen- rondweg-hummelo-1.2581473
Stichting Zelfbeheer Hoekwierde	Almere	www.hoekwierde.nl/?page_id=1265

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
t Duumpje	West Zeeuws- Vlaanderen	www.duumpje.nl/
t Oale Höfke	Noordijk	www.groendichterbij.nl/oaleh%C3%B6fke;
Tegen het veenweidepact/Geenweidepact	Berkenwoude	http://tegenveenweidepact.hyves.nl/# ; paper studenten
Toentje	Groningen	www.toentje.nl/
Transition Tuin Apeldoorn	Apeldoorn	http://apeldoorn.transitiontowns.nl/?page_id=1408
Tuin aan de Maas	Rotterdam	www.tuinaandemaas.nl
Tuinindestad	Groningen	www.detuinindestad.nl/
Tuinpark Laakzijde	Amersfoort	https://www.facebook.com/TuinparkLaakzijde; https://sites.google.com/site/laakzijde/
Veldbiologische werkgroep Achterveld	Achterveld	www.opdekaartvanutrecht.nl/posting/veldbiologische- werkgroep-achterveld
Vereniging Bos en Kuil	Bij Heumen/ Malden	www.bosenkuil.nl/
Vereniging Buitenstad	Almere	www.buitenstad.nl
Vereniging Geen Uitbreiding Vliegveld Beek	Beek	www.vguvb.nl/
Vereniging Heemtun Malden	Malden	www.heemtunmalden.nl/Welkom.html
Vereniging Leefbaar Doorn	Doorn	www.leefbaardoorn.nl/
Vereniging Moai Skarsterlân	Skarsterlan	www.moaiskarsterlan.nl/
Vereniging Redt de Kaloot	Borssele	www.dekaloot.nl/
Vereniging Verontruste Burgers Hof van Twente	bij Goor	
Vereniging Verontruste Burgers van Voorne	Voorne	www.vvbv-voorne.nl/home/doelen
Vereniging voor Dorp en Natuur Amerongen-Leersum	Amerongen- Leersum	www.dorpennatuur.nl/
Vereniging voor Natuur- en Landschapsbescherming Goeree- Overflakkee	Goeree- Overflakkee	www.nlgo.nl
Vereniging Vrienden van het Boetzelaerpark	De Bilt	www.vriendenboetzelaerpark.nl/
Vereniging Vrijwillig Landschapsbeheer Beuningen	Beuningen	www.vlbbeuningen.nl/
Vlindertuin Lewenborg	Groningen	https://sites.google.com/site/vlindertuinlewenborg/
Vlindertuin Nijlan	Leeuwarden	
Vrienden van Amelisweerd	Bunnik	www.vriendenvanamelisweerd.nl/ , landschapsatelier studenten (rapport)
Vrienden van het Cascadepark	Almere	www.vriendenvanhetcascadepark.nl/
Vrienden van het Vondelpark	Amsterdam	http://vriendenvanhetcascadepark.nl/
Vrijstaat Thialf	Arnhem	http://vrijstaatthialf.blogspot.nl/
Vrijwillig nestbeheer Grutto	Stedum	www.groendoen.nu/projecten/1749/opleiding-vrijwillige- nestzoekers-tot-bmp-teller/
Vrijwillige weidevogelbescherming Lopik	Lopik	www.weidevogelbescherminglopik.nl/
Vrijwilligers Hagesteinsebos	Vianen	www.hethagesteinsebos.nl/
Vrijwilligersgroep Varsenerveld	Ommen	www.natuurenmilieuvechtstreek.nl/plantenwerkgroep/ov erige-activiteiten/91-vrijwilligersgroep-varsenerveld- genomineerd
Vroege Vogel Park, Energiek Oegstgeest	Oegstgeest	www.groendichterbij.nl/vroegevogelsvanenergiekpoelgeest ; http://energiekpoelgeest.nl/

NAAM OF OMSCHRIJVING INITIATIEF ⁸	PLAATS/REGIO	WEBSITE
WEI in de Bovenlanden	Mijdrecht-Wilnis	www.weiindebovenlanden.nl
Werkgroep Kruidentuin Rekerhout	Alkmaar	www.participatiekaart.nl/alkmaar/werkgroep-kruidentuin-rekerhout/
Werkgroep Milieubeheer Groesbeek	Groesbeek	www.wmg-groesbeek.nl/organisatie/index.html
Werkgroep Milieubeheer Rhenen	Rhenen	www.stichtingwmr.nl/
Werkgroep Natuurbeheer Miljoenenlijn, stichting Zuid- Limburgse Stoomtrein Maatschappij	Zuid-Limburg	www.zlsm.nl
Werkgroep Nieuwlande Rondon	Nieuwlande	https://ivn.nl/sites/default/files/afdeling-contentpagina/Hoogeveen/bestanden/Belevingswaarde%20Dorpsbos%20Nieuwlande%20door%20werkgroep%20vergroot.pdf
Werkgroep Stop de Golfbaan	Wageningen	www.mooiwageningen.nl/94-aanbieden-petitie-stop-de-golfbaan-11-februari2
Wielenwerkgroep	Leeuwarden	www.wielenwerkgroep.nl/wielenwerkgroep.html
Wijk tuin Snel & Polanen	Woerden	www.groendoen.nu/projecten/1155/wijk-tuin-snel-polanen-en-waterrijk-woerden/ ; http://0348online.nl/actueel/wijk-tuin-snel-polanen-en-waterrijk-2/
Wirdum Groene Parel	Wirdum	
Wollefoppengroen	Rotterdam	www.wollefoppengroen.nl
Zorglandgoed Laagduurswoude	Makkinga	www.zorglandgoedlaagduurswoude.nl/
Zutphen Bijenstad	Zutphen	www.zutphenbijenstad.nl

Verschenen documenten in de reeks Rapporten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu vanaf 2012.

Wot-rapporten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; E info.wnm@wur.nl

Wot-rapporten zijn ook te downloaden via de website www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

---

117	Groot, M. de, I.E. Salverda, R.I. van Dam & J.L.M. Donders (2012). <i>Drijfveren, sociaal kapitaal en strategie van collectieve burgeracties tegen grote landschappelijke ingrepen</i>
118	Fey, F.E., N.M.J.A. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, W.E. Lewis, J. Cuperus, B.E. van der Weide, L. de Vos, M.L. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2012). <i>Ecologische ontwikkeling in een voor menselijke activiteiten gesloten gebied in de Nederlandse Waddenzee: Tussentijdse analyse van de ontwikkeling in het gesloten gebied in vergelijking tot niet-gesloten gebieden, vijf jaar na sluiting</i>
119	Koeijer, T.J. de, H.H. Luesink & C.H.G. Daatselaar (2012). <i>Synthese monitoring mestmarkt 2006-2011</i>
120	Velthof, G.L., W. Bussink, W. van Dijk, P. Groenendijk, J.F.M. Huijsmans, W.A.J. van Pul, J.J. Schröder, Th.V. Vellinga en O. Oenema (2013). <i>Protocol gebruiksvoorschriften dierlijke mest, versie 1.0.</i>
121	Bakker, E. de, H. Dagevos, E. van Mil, P. van der Wielen, I. Terluin & A. van den Ham (2013). <i>Energieke zoektochten naar verduurzaming in landbouw en voedsel; Paradigma's en praktijken</i>
122	Dijkema, K.S., W.E. van Duin, E.M. Dijkman, A. Nicolai, H. Jongerius, H. Keegstra, H.J. Venema & J.J. Jongsma (2013). <i>Friese en Groninger kwelderwerken: Monitoring en beheer 1960-2010</i>
123	Silvis, H.J. and C.M. van der Heide (2013). <i>Economic viewpoints on ecosystem services</i>
124	Ottburg, F.G.W.A. & C.A.M. van Swaay (2014). <i>Gunstige referentiewaarden voor populatieomvang en verspreidingsgebied van soorten van bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn in Nederland</i>
125	Bijlsma, R.J., J.A.M. Janssen, E.J. Weeda & J.H.J. Schaminée (2014). <i>Gunstige referentiewaarden voor oppervlakte en verspreidingsgebied van Natura 2000-habitattypen in Nederland</i>
126	Boer de, T.A., A.T. de Blaeij, B.H.M. Elands, H.C.M. de Bakker, C.S.A. van Koppen en A.E. Buijs (2014). <i>Maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2013</i>
127	Mattijssen, T.J.M., A.E. Buijs, B.H.M. Elands & R.I. van Dam (2015). <i>De betekenis van groene burgerinitiatieven; analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland</i>

Thema Balans van de Leefomgeving

Wettelijke Onderzoekstaken
Natuur & Milieu
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T (0317) 48 54 71
E info.wnm@wur.nl

ISSN 1871-028X

[www.wageningenUR.nl/
wotnatuurenmilieu](http://www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu)

De WOT Natuur & Milieu voert wettelijke onderzoekstaken uit op het beleidsterrein natuur en milieu. Deze taken worden uitgevoerd om een wettelijke verantwoordelijkheid van de minister van Economische Zaken te ondersteunen. De WOT Natuur & Milieu werkt aan producten van het Planbureau voor de Leefomgeving, zoals de Balans van de Leefomgeving en de Natuurverkenning. Verder brengen we voor het ministerie van Economische Zaken adviezen uit over (toelating van) meststoffen en bestrijdingsmiddelen, en zorgen we voor informatie voor Europese rapportageverplichtingen over biodiversiteit.

De WOT Natuur & Milieu is onderdeel van de internationale kennisorganisatie Wageningen UR (University & Research centre). De missie is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
